

**A szolgáltató szektor és a városhálózat kapcsolatának vizsgálata
az Észak-alföldi régióban**

Doktori (PhD) értekezés

**Szerző:
Koncz Gábor**

**Témavezető:
Dr. Kozma Gábor**

**Debreceni Egyetem
Természettudományi Doktori Tanács
Földtudományok Doktori Iskola
Debrecen, 2010**

Ezen értekezést a Debreceni Egyetem Természettudományi Doktori Tanács Földtudományok Doktori Iskola Társadalomföldrajz-területfejlesztés Doktori Programja keretében készítettem a Debreceni Egyetem természettudományi doktori (PhD) fokozatának elnyerése céljából.

Debrecen, 2010. január 4.

*Koncz Gábor
doktorjelölt*

Tanúsítom, hogy Koncz Gábor doktorjelölt 2003-2009 között a fent megnevezett Doktori Iskola Társadalomföldrajzi-területfejlesztési Doktori Programjának keretében irányításommal végezte munkáját. Az értekezésben foglalt eredményekhez a jelölt önálló alkotó tevékenységével meghatározóan hozzájárult. Az értekezés elfogadását javaslom.

Debrecen, 2010. január 4.

*Dr. Kozma Gábor
egyetemi docens
témavezető*

**A szolgáltató szektor és a városhálózat kapcsolatának vizsgálata
az Észak-alföldi régióban**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a **Földrajz** tudományágban

Írta: **Koncz Gábor** okleveles geográfus

Készült a Debreceni Egyetem **Földtudományok** Doktori Iskolája
(**Társadalomföldrajz-területfejlesztés** Doktori Programja) keretében

Témavezető: **Dr. Kozma Gábor**

A doktori szigorlati bizottság:

elnök:	Dr. Lóki József
tagok:	Ekéné dr. Zamárdi Ilona
	Dr. Hanusz Árpád

A doktori szigorlat időpontja: 2009. április 14.

Az értekezés bírálói:

.....
.....
.....

A bíráló bizottság:

elnök:
tagok:

Az értekezés védésének időpontja: 2010.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	1
1.1. A témaválasztás indoklása.....	1
1.2. A dolgozat céljai, szerkezete	3
1.2.1. A dolgozat célkitűzése	3
1.2.2. A dolgozat szerkezete.....	5
1.3. Kutatási módszerek.....	6
1.4. A vizsgálat földrajzi és időkeretei	7
2. Elméleti keretek és kutatási előzmények	8
2.1. A szolgáltatások alapvető jellemzői, a szolgáltatások földrajzi vizsgálatának irányai	8
2.1.1. A szolgáltatások fogalma és osztályozása	8
2.1.2. A szolgáltatások földrajzi kutatásának főbb irányai	11
2.2. A városok központi szerepköre és hierarchiaszintje.....	16
2.2.1. Gravitációs modell alkalmazása a vonzáskörzet-kutatásokban ..	17
2.2.2. Városok vonzáskörzetének meghatározása empirikus úton.....	23
2.2.3. Településhierarchia vizsgálatok előzményei	28
2.3. Városok versenyképességének kutatása	35
2.4. Országos településhálózat-fejlesztési koncepciók	38
2.5. Policentrikus városhálózat-fejlesztés, funkcionális városi térségek	44
3. A szolgáltatások települési szintű kutatását megalapozó vizsgálatok	47
3.1. Az Észak-alföldi régió településhálózata.....	47
3.1.1. Települések népességszám szerinti megoszlása.....	49
3.1.2. Városi jogállású települések.....	51
3.2. Kistérségi hálózat.....	58
3.3. Demográfiai trendek	34
3.4. Vállalkozássűrűség a települések népességkategóriáiban.....	61
3.5. Gravitációs modell alkalmazása	64

4. Szolgáltató funkciók az észak-alföldi régióban	70
4.1. Üzleti szolgáltatások	72
4.1.1. Bankrendszer és pénzügyi szolgáltatások	73
4.1.2. Jogi szolgáltatások	82
4.1.3. Ingatlan és egyéb üzleti szolgáltatások	86
4.2. Elosztó szolgáltatások	93
4.2.1. Közlekedés és logisztika	93
4.2.2. Posták	96
4.2.3. Távközlés	98
4.2.4. Kiskereskedelem	100
4.3. Társadalmi szolgáltatások	110
4.3.1. Igazgatási-szervezési funkciók	110
4.3.2. Egészségügyi és szociális intézményrendszer	122
4.3.3. Oktatás, képzési rendszer	131
4.3.4. Kulturális szolgáltatások	137
4.3.6. Civil szervezetek	138
4.4. Személyi szolgáltatások	140
4.4.1. Kommunális szolgáltatások	140
4.4.2. Turizmus, vendéglátás	144
4.5. Szolgáltató funkciók hierarchiarendje	147
4.6. Az észak-alföldi régió városainak hierarchikus pozíciója a szolgáltató szektor települési szintű vizsgálata alapján	154
5. Az értekezés új- és újszerű eredményei, a vizsgálok eredmények használhatósága a terület- és településfejlesztés gyakorlatában.....	160
6. Összefoglaló	163
7. Summary.....	169
Forrás- és irodalomjegyzék	176
Mellékletek.....	187

1. BEVEZETÉS

1.1. A témaválasztás indoklása

A magyar településhálózat átalakulása az elmúlt két évtizedben a földrajzi, közgazdasági és szociológiai vizsgálatok széles köréhez biztosított jó alapot. Különösen nagy figyelem kísérte a *mennyiségi és minőségi paramétereiben egyaránt gyorsan változó városállományt*. A központi tervutasításos rendszerről a piacgazdaságra való átállás folyamányaként a *településhálózat-fejlődés feltételei alapjaiban változtak meg*. A helyi önkormányzatok száma háromezer fölé emelkedett, miközben a *települések közötti verseny* jelentős mértékben *felerősödött*. A szocialista érában rögzült *településhierarchia oldódott*, a települések relatív helyzetét sokkal inkább gazdasági helyzetük és földrajzi elhelyezkedésük határozza meg. Ennek ellenére a többnyire csökkenő városi népességarány mellett is megfigyelhető, hogy *a társadalmi-gazdasági erőforrások alapvetően a városokban, urbanizált területeken koncentrálnak*. A piaci folyamatok által indukált, egyre erőteljesebbé váló koncentrációs folyamatokat az állami beavatkozások és beruházások csak tovább erősítik (Faragó L. 2008).

Az elmúlt évtizedekben *a gazdaság ágazatai közül a szolgáltató szektor bővült a leggyorsabban, s vált a gazdasági teljesítménye és a foglalkoztatásban betöltött szerepe alapján is a legjelentősebbé*, ami nagymértékben oldja a társadalom és a gazdaság telephelyválasztásának kötöttségeit. A terciér szektor térnyerése az utóbbi évtizedekben Kelet-Európában, s így hazánkban is gyorsabb ütemben zajlik le, mivel a „tervgazdaság évtizedeiben” háttérbe szorult annak fejlődése (Beluszky P. 2001a). A szolgáltató szektor gazdaságon belüli jelentősége folyamatosan növekszik, a jelenlegi trendeket figyelembe véve a szolgáltató szektorból származó jövedelem a fejlett országokban 80–90% közötti arányt érhet el a bruttó hazai összterméken belül.

A szolgáltató ágazatok meghatározó tereinek a városok, magasabb szintű szolgáltatások esetén pedig kifejezetten a nagyvárosok tekinthetők (Hall, P. 2002). A települések fejlődése szempontjából nagyon fontos elkülöníteni egymástól a közszolgáltatásokat és az üzleti szolgáltatásokat. A nagyvárosokban a gazdasági élet szereplőinek tevékenységét megalapozó szolgáltatásoknak különösen meghatározó jelentősége van, míg a közszolgáltatások gyakran az elmaradott települések utolsó mentsvárát jelentik a helyi foglalkoztatás fenntartásában.

A városok nagyságát és szerepkörét tekintve jelentős különbségeket tapasztalhatunk, azonban közös bennük, hogy *a területi munkamegosztásban meghatározó funkcionális térszervező elemek*. A településföldrajz megközelítése alapján a város *a központi funkciók gyűjtőhelye*, ezek révén különböztethető meg a falvaktól, amelyeknek lakói a városokba kénytelenek utazni azok igénybe vételéhez. *A szolgáltatások többsége, a minden településen jelenlévő helyi alapszolgáltatásokat leszámítva, ebbe a körbe tartozik.*

A városi funkciók kutatásának témakörében az elmúlt évek szakirodalmi munkáinak tanulmányozása alapján a kutatók fantáziáját leginkább a nagyvárosok, vagyis a városhálózat leginkább versenyképes elemei (Rechnitzer J. 2002), illetve a városhálózat legkisebb elemei, a közelmúltban várossá nyilvánított városok mozgatják meg leginkább (Zoltán Z. 2002; 2003). A nagyvárosok azért jelentik a kutatások fontos célcsoportját, mert a szolgáltató ágazatok, illetőleg a városi alap- és speciális funkciók legteljesebb kiépültsége csak körükben vizsgálható, másrészt pedig az innovációk, az új szerepkörök elsőként a településhálózat kiemelt csomópontjaiban jelennek meg, ami kurrens témát nyújt a kutatások számára. Emellett ezeknek a városoknak a legnagyobb a kisugárzó ereje, fejlődési pólushént egy egész régió életében fontos szerepet tölthetnek be.

A kis- és középvárosi kör vizsgálata elsősorban a középfokú vonzáskörzetek, az 1990-es években az újonnan létrejövő kistérségi rendszer miatt volt fontos és intenzíven kutatott terület. Meg kell azonban jegyezni, hogy a funkcionálisan jól ellátott térségek vizsgálata érthetően nem annyira fontos kérdés, mint a funkcióhiányos térségek problémáira megoldást találni.

Az elmúlt években a városállomány gyors ütemű bővülése eredményeként a településhálózat kutatói egyre erősebben hangoztatják, hogy funkcionális értelemben nem bővíthető tovább a városok köre. Az érdeklődő közvélemény elbizonytalanodott abban a kérdésben, hogy a mai viszonyok között húzható-e éles határvonal a városi és községi jogállású települések közé? A városok között funkcionális értelemben továbbra is jól elkülöníthető csoportokat lehet meghatározni a hierarchikus rend felsőbb szintjein, a problémát elsősorban az ún. „kvázi” vagy „ceremoniális” városok jelentik. A közigazgatási értelemben vett városok egyre nagyobb hányada funkcionális értelemben nem képes ellátni az ezzel járó feladatokat. A számottevő térségi szervező erővel rendelkező nagyközségek szinte már kivétel nélkül városi rangot kaptak (Beluszky P. 2006b; 2008; Tóth J.–Trócsányi A. 1996). Az utóbbi években döntően olyan új városokkal bővült a kör, amelyek kevés többlétszolgáltatást nyújtanak a szomszédos települések számára, s gyakran e szerepkörük is mesterségesen generált. A városok számának növekedése nem tekinthető az urbanizációs folyamat szerves részének, mivel az adminisztratív döntés következtében várossá nyilvánított települések számának növekedése nem járt együtt az ott élők életfeltételeinek javulásával és a városi funkciók bővülésével (Tóth K. 2000).

1.2. A dolgozat céljai, szerkezete

1.2.1. A dolgozat célkitűzése

A dolgozat elsődleges célja, hogy feltárja az Észak-alföldi régióban központi szerepkört betöltő települések funkcionális ellátottságát, a településhierarchiában elfoglalt pozícióját. A célkitűzések közé tartozik annak a megismerése, hogy a régióban fellelhető eltérő településszerkezeti adottsággal rendelkező térségek (nagy kiterjedésű mezővárosok dominanciája, illetve kistelepülések sokasága) sajátosságai mennyiben befolyásolják a centrumtelepülés funkciógazdagságát, a vonzáskörzet kiterjedése pedig mennyiben határozza meg a város hierarchikus pozícióját. Különösen fontos szempont továbbá a három megyeszékhely környezetére gyakorolt hatásainak a bemutatása, mivel vonzáskörzetük az előzetes feltételezések alapján megyéjük igen jelentős részét lefedi, „leárménykolva” ezzel a környező kisvárosokat. A nagyvárosokkal kapcsolatos vizsgálatok másik fontos szempontja volt annak a feltárása, hogy az agglomeráció népességüket gyorsan növelő szuburbanizációs települései mennyire váltak a szolgáltatások célterületeivé. A másik fontos szempont éppen azoknak a kisvárosoknak az alaposabb vizsgálata, amelyek funkcionális ellátottság tekintetében csak részlegesen töltik be a rangjuknak megfelelően elvárt szerepkört.

A központi funkciókat lefedő tevékenységek szinte kivétel nélkül a szolgáltatások körébe taroznak, ami elengedhetetlenné teszi a szolgáltatások földrajzi struktúráját kialakító folyamatok törvényszerűségeinek megismerését, különös tekintettel a régió speciális adottságaira. A szolgáltató szektor szerepének növekedésével a szolgáltató intézmények egyre fontosabb szerepet kapnak a településhálózat alakításában, ezért a dolgozat alapvető célkitűzése a szolgáltatási ágak és a városi alapfunkciók közötti összefüggések települési szintű feltárása. A kitűzött cél megvalósítása érdekében releváns információkat gyűjtöttem össze a szolgáltatások gyakran igen különböző specifikumokkal jellemezhető ágazatairól, hogy azok összegzésével komplex képet lehessen alkotni a települések terciér szektoráról. A szolgáltatásokon belül azok a középfokú ellátást biztosító intézmények, tevékenységek kaptak a vizsgálatban nagyobb hangsúlyt, amelyek a városok vonzáskörzetének formálásában is nagyobb jelentőséggel bírnak. Megvizsgáltam, hogy az egyes ágazatok esetében mekkora az a minimális településméret, amely alapjául szolgálhat az egyes szerepkörök megtelepedéséhez. Fontos megjegyezni, hogy a mezőgazdaság és az ipar vonatkozásában egyaránt készültek a régió egészét lefedő monografikus munkák a korábbiakban, a szolgáltatások esetében azonban ez még hiányzott.

Szintén a törekvéseim közé tartozott a kapott vizsgálati eredményeknek a területfejlesztési és tervezési szakemberek számára is hasznosítható információkká konvertálása. Ezt azért tartom különösen fontosnak, mert a területfejlesztési dokumentumok többsége kiemelten csak az önkormányzatok által leginkább

befolyásolható *közszolgáltatásokkal* (pl. oktatás, egészségügy, kultúra) és még néhány kiemelt ágazattal (pl. idegenforgalom) foglalkozik részletesen, *a gazdaság törvényszerűségei alapján, de alapvetően spontán szerveződő szolgáltató funkciók indokolatlanul kis szerepet kapnak. A városok funkcionális ellátottsága alapján felállított hierarchikus rangsorok jól megfeleltethetők az egyes területi szintekkel* (mikro-, mezo-, makro-regionális), *ami a tervezésben elősegítheti a területi és a települési megközelítés integrációját* (Faragó L. 2007).

A kutatás célkitűzéseivel összhangban a következő hipotéziseket állítottam fel:

- *A szolgáltató szektor területi eloszlását alapvetően befolyásolja a régió településszerkezete, mivel a szolgáltatások döntő többsége a fogyasztópiacra, vagyis a nagyobb népességet tömörítő városokba települ. A gazdasági élet szereplőire építő üzleti szolgáltatások területi megoszlása még koncentráltabb képet mutat, döntő többségük a kistelepüléseken egyáltalán nincs jelen.*
- *A szolgáltató szektornak a hétköznapi ember számára leglátványosabban fejlődő elemei a multinacionális kereskedelmi hálózatok gombamód szaporodó egységei. A szolgáltató szektor és a településhálózat kapcsolata több esetben egy hálózaton belül is jól tanulmányozható, miszerint az első és általában nagyobb jelentőségű egységek a megyeszékhelyeken jelennek meg, amelyeket általában a közép- majd kisvárosok követnek. Ettől eltérő struktúra csak erős piaci verseny hatására alakulhat ki.*
- *A régió településszerkezeti megközelítésben két egymástól erősen különböző térségre osztható. Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyék területének jelentős részét nagyobb népességszámú és kifejezetten nagy külterülettel rendelkező mezővárosok fedik le, aminek köszönhetően nem alakultak ki típusos város-falu kapcsolatrendszerek, ahogyan az Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére nagyjából jellemző. A szolgáltató ágazat a különböző adottságú központokban eltérő struktúrát mutat a vonzáskörzet eltérő nagysága miatt. Az egymás szomszédságában fekvő, vonzáskörzettel nem, vagy csak alig rendelkező városokban emiatt sok a funkcionális párhuzamosság, alacsony szintű a települések közötti munkamegosztás.*
- *Az Észak-alföldi régió gazdasági értelemben tradicionálisan elmaradott, perifériális helyzetű terület, amelyen belül kiemelt centrumtérségként jelennek meg a nagyvárosi agglomerációk. A három megyeközpont a megyei és regionális szintű funkciók kizárólagos jelenléte mellett az alacsonyabb hierarchiaszintű szolgáltatások körében is aránytalanul magas részesedéssel rendelkezik a régióon belül. A megyeszékhelyek erőforrásokat elszívó ereje megmutatkozik a közelben fekvő városok funkcionális hiányosságaiában.*

- A városi rang birtoklása és a valós központi szerepkört ellátó szolgáltató funkciók megléte alapján a régió városainak száma nagy különbséget mutat. A térségi szerepkörrel rendelkező települések „elfogyását” követően az elmúlt néhány évben kizárólag olyan települések jutottak városi ranghoz, amelyek alközpontként szerves részét képezik egy közeli város középfokú vonzáskörzetének. *Funkcionális értelemben nincsenek már olyan települések a régióban, amelyeket feltétlenül várossá kellene nyilvánítani.*
- A kistérségi rendszer reformja, az új kistérségek létrehozása révén hozzájárul az újonnan *kistérség központi funkciót kapott városok* szolgáltató ágazatának megerősödéséhez.

1.2.2. A dolgozat szerkezete

Dolgozatom a bevezetést és az összegző fejezeteket leszámítva *három nagy tematikai egységre* tagolódik. A *Bevezetésben* ismertetem a települések központi szerepkörére, illetőleg konkrétan a különböző szolgáltató ágazatokra irányuló vizsgálatok fontosságát a település-földrajzi és gazdaságföldrajzi kutatásokban.

A *kutatás elméleti megalapozásáról* szóló blokk két *alfejezetre* oszlik, mivel a felhasznált település-földrajzi és a szolgáltatások földrajzára vonatkozó munkák alapvetően más megközelítést igényelnek. A blokk első része a *szolgáltató szektor* települési és regionális szintű vizsgálatait által megalapozott legfontosabb törvényszerűségeket ismerteti hazai és nemzetközi példák alapján. A fejezetben külön figyelmet fordítok az ágazati megközelítésmódra, amely fontos szerephez jut a települések központi szerepkörének meghatározásánál, mindenekelőtt az *üzleti- és közszolgáltatások* megközelítésmódjának elkülönítésében. A vonatkozó szakirodalom áttekintésére irányuló második alfejezet a *településföldrajz* vonatkozó kutatási eredményeit mutatja be röviden, kiemelt figyelmet fordítva az Alföld speciális településrendszerét vizsgáló kutatási előzményekre. Részletesebb ismertetésre kerülnek a *vonzáskörzet* kutatások, amelyek módszertani megközelítése alapjául szolgál a régió városainak *hierarchikus rendszerbe* sorolásának. Ezt követően ismertetem az elmúlt években a településeket *versenyképesség alapján rangsoroló* kutatások tapasztalatait. Az alfejezet zárásaként röviden bemutatom a *településhálózat-fejlesztési politika aktuális irányvonalait*.

A *harmadik*, a szolgáltató szektor területi struktúráját feltáró *vizsgálatok megalapozásának* tekinthető fejezetben röviden ismertetem az *Észak-alföldi régió településhálózatának néhány általános jellemzőjét, tagozódását*, kiemelt jelentőséget tulajdonítva a szolgáltató funkciók és a települések központi szerepkörének megtelepedését alapvetően befolyásoló *népességszámra*, annak

változási tendenciáira, valamint az *üzleti szolgáltatások* esetén nagyobb szerepet kapó *vállalkozás-sűrűsége*. A városi alapfunkciók jelenlétét erősen befolyásolja a közelben fekvő központok távolsága és nagysága, ezért a *települési együttműködéseknek keretet biztosító kistérségi hálózat* ismertetésén túl a *vonzáskörzetek gravitációs modell alapján történő lehatárolására* is vállalkoztam.

A dolgozat *legterjedelmesebb – negyedik – fejezete statisztikai és cégtári adatbázisokra, valamint a szolgáltató cégektől kapott információkra* egyaránt támaszkodva ágazatonként veszi át a szolgáltató szektorban zajló folyamatok területi jellemzőinek bemutatását. A vizsgálatban kitüntetett szerepet kapnak azok az ágazatok, amelyek leginkább hozzájárulnak a városok központi szerepkörének és a hozzájuk kapcsolódó vonzáskörzetek formálódásához. E fejezet zárásaként a szolgáltató funkciók jelenléte alapján *a régió városait hierarchikus csoportokba sorolom be*.

A dolgozat végén a *kutatási eredmények* alapján kimutatott és előre jelezhető tendenciák *gyakorlati alkalmazásának* lehetőségeire helyezem a hangsúlyt, bemutatva azt, hogy a *gazdaság-, a közszolgáltatás-, valamint terület- és településfejlesztési tervezésben* mely információk hasznosításának lehet reális alapja a gyakorlati szakemberek számára is.

1.3. Kutatási módszerek

A dolgozatban a földrajz két részdiszciplínájának, a *településföldrajznak* és a *gazdaságföldrajznak* a sok esetben *különböző kutatási szempontjai* a témaválasztás jellegéből adódóan *egyaránt érvényre kell, hogy jussanak*. Alapvető különbség mutatkozik a vizsgálat módszereiben abból a perspektívából is, hogy az azok elvégzéséhez szükséges információk már meglévő adatbázisokból származnak, vagy elsődleges adatgyűjtésből.

A nemzetközileg és Magyarországon egyaránt megfigyelhető, és az Észak-alföldi régió településhálózatára is adaptálható folyamatok bemutatásánál *hazai és nemzetközi* (angol és német nyelvű) *szakirodalmi munkákra támaszkodom*, illetve különös figyelmet fordítok a régiót érintő kutatási eredményekre. A szolgáltató szektorban a rendszerváltás óta bekövetkezett, illetőleg ma is jellemző folyamatok tárgyalásánál szintén jelentős szerepet kap a vonatkozó szakirodalom feldolgozása. A *szolgáltató szektor* területi aspektusú kutatásának általános érvényű megállapításait külön fejezet összegzi, míg az egyes ágazatok jellemző vonásainak bemutatására az észak-alföldi helyzetkép ismertetésénél kerül sor.

A *települések központi funkcióinak mennyiségi jellemzésénél (leltározásánál)*, s a szolgáltató szektor egyes ágazatainak bemutatásánál nélkülözhetetlen a régió minden településére vonatkozóan rendelkezésre álló *statisztikai adatbázisok* felhasználása. A szolgáltatási piacon gyakran meghatározó szerepre törő, hálózatos formában kiépülő cégek telephelyeinek földrajzi megoszlásának vizsgálatakor alapvetően a *cégek információ*

szolgáltatására támaszkodhattam. A statisztikai adatbázisok (KSH T-star adatbázisok, KSH Népszámlálási adatok), a cégalapbázisok (Opten Kft.), valamint a különböző cégektől és intézményektől gyűjtött adatok és információk rendszerezéséhez és feldolgozásához a Datastar 2.1 és a Microsoft Excel 2003 programot használtam fel. A feldolgozott adatok térképi megjelenítéséhez az OTAB térinformatikai adatbázist, Microsoft Excel 2003, Mapinfo Professional 6.5 és GeoMedia 5.0 szoftvereket vettem igénybe.

A rendelkezésre álló statisztikai és céges adatbázisokból, különböző intézményektől (pl. kamarák) és cégektől átvett információk kiegészítésére felhasználtam az MTA RKK ATI Debreceni Osztályán az utóbbi hét évben alap- és alkalmazott kutatások keretében végzett lakossági, önkormányzati és egyéb kérdőíves, valamint prominencia vizsgálatok tapasztalatait. A vizsgálatok témája igen szerteágazó volt, elsődleges céljuk a legtöbb esetben nem a szolgáltatások területi struktúrájának, vagy a települések központi szerepkörének feltárása volt, azonban szinte kivétel nélkül volt e célra is hasznosítható vetületük.

1.4. A vizsgálat földrajzi és időkeretei

A vizsgálat célterületét az Észak-alföldi régió jelenti, amelyen belül a feldolgozott téma sajátosságaiból adódóan kiemelt figyelem irányul a régió 64 településből álló városhálózatára. A városok tekinthetők ugyanis a központi funkciók gyűjtőhelyeinek, ezért a centrum szerepkörök vizsgálata elsősorban rajtuk keresztül lehetséges, amelyet az esetek többségében a szolgáltatások területi struktúrája is alátámaszt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a falvak kimaradnának a különböző szolgáltató ágazatok regionális sajátosságait feltáró vizsgálatokból, csak egyszerűen a város és környéke kapcsolatainak elemzésében nem azok jelentik a meghatározó összetevőt. Mivel a településközi kapcsolatok gyakran átlépik az adminisztratív határokat, ezért a vizsgálat nem hagyhatja figyelmen kívül a régióval szomszédos területeket (városokat) sem, ezek ismertetésére azonban csak a városi vonzáskörzetek jelenlegi, illetőleg jövőbeli alakulását befolyásoló tényezőként kerül sor.

A dolgozat az igen szerteágazó, a szolgáltatásokat ágazati bontásban feltáró vizsgálat ismertetésére vállalkozik, amelyek fejlődését a rendszerváltást követő közel két évtizedben általánosan érvényesülő és szektor specifikus tényezők egyaránt befolyásolták. A kutatás azonban alapvetően keresztmetszeti vizsgálatnak tekinthető, amely az egységesen elérhető legfrissebb információkra támaszkodott, ami a statisztikai adatbázisok esetében a 2007-es évet jelenti, a cégek ismertetésénél esetenként ennél frissebb adatokat. Emellett elsősorban az egyes ágazatok fejlődésében meghatározó fordulópontok ismertetésére kerül sor. A települések központi szerepkörének vizsgálatánál a települési pozíciók időbeli változásának feltárásához Beluszky Pál és Győri Róbert egész országra kiterjedő, a városok központi funkciói szerint felállított rangsora nyújt összehasonlítási alapot (Beluszky P.–Győri R. 2004).

2. ELMÉLETI KERETEK ÉS KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A dolgozat kutatási témájának szakirodalmi előzményeit ismertető fejezet első részében a *szolgáltatások ágazatainak elkülönítésére* és a *szolgáltató ágazatok néhány földrajzi specifikumának* ismertetésére kerül sor, amelyek az Észak-alföldi régió szolgáltató szektorának vizsgálatát is megalapozták. Ennél jelentősebb terjedelemben foglalkozom a *kutatás településföldrajzi alapjaival*, amelyek között elsőként a *vonzáskörzeti vizsgálatokat* veszem górcső alá, mivel azok – általában ugyan kisebb kiterjedésű területre koncentrálnak, de – a vizsgálat tárgyában és a vizsgálat megközelítésmódjában is hasonlítanak az általam használt, a szolgáltató ágak és a városi alapfunkciók közötti összefüggések települési feltárását célzó, a funkciók minél szélesebb körét figyelembe vevő „*leltározó módszerhez*”. Ezt követően ismertetem a Magyarország területére készült *hierarchikus városrangsorokat* és a *vizsgálatok módszertani alapjait*. A *városok versenyképességének kutatása* az 1990-es években a városok tipizálásának elsőszámú módszerévé lépett elő, ezért röviden bemutatom a magyarországi vizsgálatok tapasztalatait. Az utóbbi években a városok funkcionális ellátottsága és központi szerepköre ismét az alkalmazott kutatások egyik fő célterületévé vált, ezért két külön alfejezetben foglalkozom az *aktuális településpolitika szakmai megalapozásával*.

2.1. A szolgáltatások alapvető jellemzői, a szolgáltatások földrajzi vizsgálatának irányai

A dolgozat elsődleges célja a *szolgáltató ágazatok földrajzi struktúrájának feltárása* az Észak-alföldi régióban. A szolgáltatások területi jellegzetességeinek vizsgálata nem nélkülözheti a szolgáltatások *körébe tartozó tevékenységek körének pontos meghatározását és csoportosítását* a korábbi szakirodalmi munkák és a szolgáltatások települési jelenlétére vonatkozó adatokat biztosító *Központi Statisztikai Hivatal* megközelítése alapján. A szakirodalmi munkák áttekintésének másik fontos szempontja a *szolgáltató ágazatok földrajzi jellemzőit* feltáró vizsgálatok megközelítésmódjának ismertetése.

2.1.1. A szolgáltatások fogalma és osztályozása

A *szolgáltatás* egy olyan *gyűjtőfogalomként* kezelhető kategória, amelyet rendkívül *polarizált struktúra és sokszínűség* jellemez, bármely szempont alapján is közelítjük meg azokat a tevékenységeket, amelyek eredményét ebbe a csoportba

sorolják. Talán annak is köszönhetően, hogy nem olyan könnyen megragadható ágazat, mint a mezőgazdaság, vagy az ipar, a szolgáltatásoknak a *gazdasági teljesítményben* és a *foglalkoztatásban* elfoglalt helyét gyakran még ma is alábecsülik. A statisztikai adatsorok azonban az mutatják, hogy *az ágazatot az elmúlt évtizedekben robbanásszerű fejlődés jellemezte*, aminek köszönhetően a nemzetgazdaságok domináns szektorává lépett elő a fejlett államokban, s a szolgáltatásközpontú innovációk váltak a fejlődés motorjaivá (Bailly, A. S. et al. 1987).

Szakmai körökben általánosan elfogadott nézet, hogy a *szolgáltatásokra vonatkozóan nincs egyetemes fogalmi meghatározás*. Közös vonása a szolgáltatások közé sorolt tevékenységeknek, hogy *indirekt kapcsolatban állnak az anyagi termelés folyamatával, a szükségleteket jellemzően a fogyasztóval kialakított közvetlen kapcsolat keretében elégítik ki, általában nem öltenek anyagi-tárgyi formát, hanem a gazdasági egységek, objektumok, személyek állapotának hasznos megváltoztatásában, illetve megőrzésében nyilvánulnak meg*. A Magyar Értelmező Kéziszótárban három definíció olvasható „szolgáltatás” címszó alatt, amelyek közül a következő vonatkozik az általam is vizsgált gazdasági ágazatra: „*A lakosság szükségleteit kielégítő, de új terméket létre nem hozó gazdasági tevékenység*” (Magyar Értelmező Kéziszótár 1982).

A Központi Statisztikai Hivatal részletes, azonban rendkívül bonyolult megfogalmazása alapján a *statisztikai számbavétel szempontjából szolgáltatásnak minősül* az olyan, társadalmilag szervezett gazdasági tevékenység hasznos, végső eredménye, amely irányulhat a személyek, közösségek, a társadalom egésze, a gazdasági társaságok, információk, objektumok (tárgyak, folyamatok, rendszerek) egyes jellemzőinek hasznos megváltoztatására. A célszemélyek/céltárgyak jellemzői között soroltak fel olyan tulajdonságokat, mint helyzetük, állapotuk, műszaki, művészeti, kulturális színvonaluk, információállapotuk stb. Hasznos megváltoztatás szintén számos tevékenységben merülhet ki, úgymint: kiegészítés, helyreállítás, megőrzés, védelem, képviselet, szervezés, irányítás, fejlesztés, új ismeretek megszerzése, káros hatások megelőzése, kockázatok átvállalása stb. (Rónainé Györgyi M. 2003).

A *szolgáltatások körének csoportosítása* különböző szempontok figyelembevétele alapján történhet. Széles körben elfogadott a *KSH részletező felosztása a Szolgáltatások jegyzékében*, amely a szolgáltatások tartalmi meghatározása alapján a következő ágazatokat különíti el: Kereskedelem, javítás; Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás; Szállítás, raktározás, posta, távközlés; Pénzügyi közvetítés; Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás; Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás; Oktatás; Egészségügyi, szociális ellátás; Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás; Háztartások tevékenysége; Nemzetközi szervezetek tevékenysége. A Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtési rendszere 1992 óta a jelenlegi struktúrát

tükrözi, amely a nemzetközi gyakorlatnak (NACE, Nomenclature des Activités dans le Communauté Européenne) is megfelel.

A szolgáltatások vizsgálatát megnehezíti, hogy vannak olyan *tevékenységek*, amelyek *határesetet jelentenek* a primer és tertiér, illetve szekunder és tertiér szektorok között. Ezek egy része a KSH kategorizálásában is megjelenik a mezőgazdasági és ipari tevékenységek között, azonban ezeket többnyire csak az egyes cégek tevékenységén belül lehet elkülöníteni. A mezőgazdaságon belül a KSH a következő három kategóriát különíti el: növénytermelési szolgáltatás, állattenyésztési szolgáltatás és erdőgazdálkodási szolgáltatás. A *közművek* megosztott megközelítésére jellemző, hogy Észak-Amerikában a tertiér, míg Európában a szekunder szektorba sorolják őket. Az *építőipar* egy tipikusan olyan ágazat, amely alapvetően a szekunder szektor részét képezi, azonban az ide sorolt tevékenységek jelentős részét javító és karbantartó munkák adják. Alaposabban elemezve a termelések és szolgáltatások munkafolyamatát számos nehezen kategorizálható tevékenységre bukkanhatunk.

A szolgáltatások ágazatába sorolt tevékenységek sokfélesége a szolgáltatások osztályozására számos lehetőséget kínál fel. Kézenfekvő szempont lehet a szolgáltatások osztályozásához például a *szolgáltatás tárgya* (anyagi javakhoz, személyekhez, illetve információhoz kapcsolódó szolgáltatások). A *szolgáltatásokat felhasználók köre* alapján elkülönítenek *termelői és fogyasztói szolgáltatásokat*. A szolgáltatást nyújtó *tulajdonosok* esetében megkülönböztetnek *piaci (magán-) és közszolgáltatásokat*. A felhasználó szektor szerint pedig a következőképpen osztályozhatók a szolgáltatások: *termelő szolgáltatások, háztartási szolgáltatások*, és az ezekből „kimaradó” *harmadik kategória*, amely a *közlekedést és kereskedelmet*, valamint az *igazságügyet és a rendvédelmet* foglalja magában.

A felhasználó, a szolgáltató és a gazdaságban betöltött funkció alapján történő csoportosítások kombinációjaként a következő kategóriákat alakította ki a *Browning–Singelmann szerzőpáros*: elosztó-, termelői-, társadalmi- és személyi szolgáltatások (*Browning, H.–Singelmann, J. 1975*). Ehhez a megközelítési módhoz hasonló felosztást alkalmaz a szolgáltatások osztályozására számos, nemzetközileg szintén elismert kutató (*pl. Katouzian, Noyelle, Stanback*) rendszere is (*Illeris, S. 1989*). *Browning* és *Singelmann* osztályozása az alkategóriák pontos meghatározásával a települések szolgáltató funkcióinak vizsgálatához is jó kiindulási alapot nyújt (*I. táblázat*).

A besorolás kisebb módosításokkal a mai magyar viszonyok között is jól alkalmazható a szolgáltató ágazatok számbavételéhez, annak ellenére, hogy a szolgáltatások köre az elmúlt évtizedekben jelentősen bővült. Nem jöttek azonban létre olyan nagyobb kategóriák, amelyeket nem lehetne besorolni az 1975-ben felállított rendszer valamely kategóriájába. Szinte csak egyes kategóriák megnevezése szorult módosításra. A táblázatban eredetileg használt *termelői szolgáltatások* (producer services) helyett a szakirodalom már sokkal inkább az *üzleti szolgáltatások* (business services) kifejezést használja. Ez utóbbi pontosabban fedi le a szolgáltatásoknak ezt

a körét, ellenben a termelő szolgáltatások kifejezéssel, amely azt sugallja, hogy ezeket a szolgáltatásokat elsősorban termelő, feldolgozóipari vállalkozások használják, holott a szolgáltató vállalkozások ebből a szempontból is legalább annyira jelentősek. Jogos kritika merült fel az osztályozással kapcsolatban abban a tekintetben, hogy – az egyébként egyre több kategóriát érintő – *postai szolgáltatásoknak*, amelyek eredetileg a társadalmi szolgáltatások között szerepeltek, célszerűbb áthelyezni az elosztó szolgáltatások közé.

1. TÁBLÁZAT

Szolgáltatások kategorizálása Browning és Singelmann alapján

Elosztó szolgáltatások	Üzleti szolgáltatások	Társadalmi szolgáltatások	Személyi szolgáltatások
<ul style="list-style-type: none"> • Szállítás és raktározás • Távközlés • Nagykereskedelem • Kiskereskedelem (élelmiszer és ital részben) • Postai szolgáltatások 	<ul style="list-style-type: none"> • Bank, hitel, egyéb pénzügyek • Biztosítás • Ingatlanügyek • Engineering és építészeti szolgáltatások • Számlázás és könyvelés • Egyéb üzleti szolgáltatások • Jogi szolgáltatások 	<ul style="list-style-type: none"> • Egészségügyi szolgáltatások • Oktatás • Jóléti, kulturális és vallási szolgáltatások • Nonprofit szervezetek tevékenysége • Kormányzás • Szakértői tevékenységek 	<ul style="list-style-type: none"> • Háztartási szolgáltatások • Vendéglátás és szálláshely szolgáltatás • Javítás • Mosoda és vegytisztítás • Fodrászat és kozmetika • Szórakoztatás • Egyéb személyi szolgáltatások

Forrás: Browning, H.–Singelmann, J. 1975 alapján, módosítva.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a tevékenységek hasonlósága alapján kialakított *kategóriák* nemzetgazdasági, foglalkoztatásbeli stb. *jelentősége* még ilyen sok csoport esetében is *igen különböző*, nem beszélve arról, hogy az egyes ágazatok a *különböző hierarchiaszintű települések központi szerepkörének vizsgálatánál igen eltérő jelentőséggel kerülhetnek figyelembe vételre*. Az egyes ágazatok földrajzi sajátosságainak feltárásánál további fontos befolyásoló tényezőként jelentkezik, hogy az azokra vonatkozó *információk rendkívül eltérő mennyiségben és részletességgel állnak rendelkezésre* a települések szintjén.

2.1.2. A szolgáltatások földrajzi kutatásának főbb irányai

A klasszikus megközelítés (Adam Smith, Karl Marx) alapján a szolgáltató ágazatoknak a nemzetközi szakirodalom sem tulajdonított nagyobb jelentőséget.

Úgy gondolták, hogy mivel nem hoz létre új értékeket, gyakorlatilag a termelő ágazatok által előállított értékek felélőjeként tartható számon. Az *1930-as évektől* figyeltek fel arra, hogy *a gazdagodó társadalom egyre többet költött szolgáltatásokra*, és az *új munkahelyek* is egyre nagyobb részben a *tercier szektorban* jöttek létre, maga mögé utasítva a feldolgozóipart. A szektor növekvő szerepét kedvezőtlenül megítélő kutatók azzal érveltek, hogy a szolgáltató szektorban a munkaerő termelékenységének növekedése nem érheti el a termelő ágazatok szintjét, valamint a szolgáltatások előállítóinak és fogyasztóinak egymás közelében kell elhelyezkedniük (*Illeris S. 1989*). Ezzel szemben *Daniel Bell* már az 1970-es évek elején a posztindusztriális társadalom eljövételéről beszél, amelynek legnagyobb gazdasági szektorai az egészségügyi, rekreációs, oktatási és kulturális szolgáltatások (*Bell, D. 1973*).

A szolgáltatások kutatása az *1980-as évekig* szinte kizárólag a *végző fogyasztók*, a *háztartások részére nyújtott szolgáltatások* vizsgálatára korlátozódott, amelyek ténylegesen az összes szolgáltatás nagyobb részét tették ki akkor és teszik ki ma is. A szolgáltató szektor kiépültségét egy adott területegységben alapvetően befolyásolja annak népességszáma és a területegységen belüli város–vidék kapcsolatrendszer. Alacsony népességszámú piacon, amely csak a településhierarchia alsóbb fokain elhelyezkedő központot foglalhat magában, nem jellemző a fejlett termelő, üzleti szolgáltatások jelenléte, a terciér szektor többnyire a *háztartási és személyes szolgáltatásokra szorítkozik*. A *2000 főnél kisebb lakosságú felvevőpiac* esetében – ami már több települést is magában foglalhat – a szakirodalom *naturális piacról* beszél, amelyet alacsony kereslet, önszolgáltatás, illetve más települések felkeresése jellemez (*Papp I. 2003*).

A népesebb és egyben funkcionális szempontból ellátottabb településeken, illetve nagyobb funkcionális egységeken a fogyasztói szolgáltatások mellett az *alapvető üzleti szolgáltatások* (pl. könyvelés, adótanácsadás) is megjelennek, azonban általában csak a *helyi piac kiszolgálására*. A kezdetleges vagy más néven *átmeneti piacot* népességszáma alapján a *kétezer és húszezer fő közötti intervallumban* helyezik el a szakirodalmi munkák. Ekkora népességszám esetében már érzékelhető a strukturáltabb igények megjelenése, azonban a méretbeli korlátok miatt a versenytársak száma korlátozott, ezért nem alakulhat ki egyensúly a piacon, és többnyire magas árszínvonal jellemzi az átmeneti piacokat (*Raffay Z. 2002*).

A specializáltabb, nagyobb szaktudást és piacot igénylő szolgáltatások a városi, jellemzően a nagyvárosi környezetet keresik, az ügyfelek gyakran nagyobb távolságról keresik fel a szolgáltatókat. *Kifejlett piacról* közép- és nagyvárosok esetében beszélhetünk, amelyeket differenciált és a népesség területi megoszlását követő kínálat, valamint közepes árszínvonal jellemez. A nagyvárosokban szinte kivétel nélkül minden funkció jelen van, s ha azokat alkategóriákra bontjuk, még

azokra is viszonylagos *kiegyensúlyozottság* jellemző, amit az Észak-alföldi régióban végzett vizsgálataim is alátámasztanak.

Az 1980-as évek második felében a kutatók figyelme mindinkább az *üzleti szolgáltatások* felé fordult, amelyek az *árutermelésben és a háztartásokban egyaránt hasznosulnak*. Az üzleti szolgáltatások azért is kaptak kitüntetett szerepet, mert *a szektor bővülése az összes többi szektor bővülési ütemét meghaladta*. Ez annak volt köszönhető, hogy a termelő vállalatok a szabványosított javak előállításáról átálltak a testre szabott, rugalmasabb termelésre, rendkívüli mértékben megnőtt a K+F, a képzés, vállalatirányítás, tervezés és marketing tevékenységek jelentősége a termelési folyamatban, ezért a posztfordista társadalmak kulcsfontosságú szektorává váltak a termelői szolgáltatások. Az ágazat gyors bővülése révén az alkalmazott kutatások körében is egyre jelentősebb szerepet kapott, fontos céllá vált az üzleti szolgáltatások területfejlesztésben betölthető szerepének meghatározása (Elfring, T. 1989; Raffay Z. 1996).

A szolgáltató szektort erősen duális szerkezetű: a kisvállalkozások száma igen magas, miközben a nagyvállalatokat növekvő részesedés, a középvállalatokat pedig egyre csökkenő szerep jellemzi. A kisvállalkozások versenyelőnye a rugalmasságban, a közvetlen kapcsolatokban és a helyi beágyazottságban rejlik, míg a nagyok a tőkeerejükre és a nemzetközi hálózatokban rejlő előnyökre építenek. A szolgáltatásokat erős térbeli koncentráció jellemzi, amelynek a legtipikusabb példáit a globális városok adják. Dekoncentrációs trendek a háttérszolgáltatások kiszervezése révén figyelhetők meg.

A szolgáltatások jelentős mértékben befolyásolják a területi fejlődés alakulását azáltal, hogy előnyben részesítik az urbánus, nagyvárosi környezetet, ahol az agglomerációs előnyöket ki tudják használni. Multiplikátor hatásuk révén elősegítik telephelyük régiójának gazdasági fejlődését és még vonzóbb gazdasági-társadalmi környezetet teremtenek, miközben a hátrányosabb helyzetű régiók leszakadása fokozódik, erősödik a polarizáció. Míg a fogyasztási szolgáltatások alapvetően a népesség területi eloszlását követik, addig a stratégiai jelentőségű üzleti szolgáltatások előszeretettel tömörülnek a településhierarchia csúcsán lévő városokba és a központi helyzetű régiókba, tovább erősítve ezzel a regionális különbségeket (Senn, L. 1993).

A hálózatba szerveződő, a magukat a településhierarchia több szintjén is képviseltető szolgáltató cégek tevékenységüket általában úgy bontják meg, hogy legjövödelmezőbb profilú tevékenységeiket a nagyvárosi központokba koncentrálnak, míg a perifériának tekinthető kisebb településeken csak a kevésbé jövödelmező tevékenységek vannak jelen. Ez persze úgy is megfogalmazható, hogy a stratégiai fontosságú üzleti szolgáltató tevékenységeket a centrumrégiók többnyire nem is engedik át a többi régióknak, központi helyzetüket kihasználva kiszűrik a legmagasabb hozzáadott értéket képviselő tevékenységeket és a perifériákra irányítják a kevésbé jövödelmezőket. Ez az ún. „szűrő-modell”

Magyarországon a mai napig is működik, a perifériára irányítva a hagyományos és kevésbé jövedelmező ágazatokat. A perifériák számára ugyanakkor a stratégiaileg kevésbé jelentős szolgáltató tevékenységek is értékesek lehetnek, amennyiben munkahelyeket teremtenek, és új munkakultúrát honosítanak meg (*Raffay Z.–Sári L. 2003*).

A szolgáltatások nemzetgazdasági súlyának növekedésével párhuzamosan egyre nagyobb figyelem fordult területi jellemzőinek vizsgálatára Magyarországon is. A II. világháborútól napjainkig terjedő időszakban a szolgáltatások foglalkoztatásban betöltött részaránya közel két és félszeresére emelkedett. A szektor térnyerésének dinamikája egyértelműen a rendszerváltást követően volt a legnagyobb, ami a szolgáltató szektor iránt érdeklődő kutatók számát is jelentősen megnövelte. Ennek ellenére nem született a szolgáltató szektor állapotát mindenre kiterjedően ismertető és értékelő mű, mint *Pálos István* és *Arányi Emil* 1980-ban megjelent, *Szolgáltatások Magyarországon* című könyve, amelynek mondanivalója mára már érvényét veszítette, hiszen az alapvetően a szolgáltatásoknak a szocialista népgazdaságban betöltött szerepéről szól (*Pálos I.–Arányi E. 1980*). A szolgáltatások több ágazatának magyarországi területi struktúráját is ismerteti a *Perczel György* szerkesztette, több kiadásban megjelent *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza* című egyetemi tankönyv (*Illés I. 2003a, 2003b, 2003c*). A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának a Kárpát-medence régióit bemutató sorozata a gazdaság minden ágazatával külön foglalkozik az Észak-alföldi régiót illetően is, azonban csak rövid, vázlatos ismertetést ad a régió szolgáltató szektorát illetően (*Koncz G. 2008a*). A kutatók, kutatócsoportok többsége országos és regionális léptékben is inkább a szolgáltatások valamely szűkebb tématerületének alaposabb feltárására vállalkozott. A turizmus az elmúlt évek slágertémájának tekinthető, de születettek földrajzi megközelítésű, egész országra kiterjedő elemzések többek között a bankszektor, az egészségügy, vagy a kutatás-fejlesztés témakörében is, amelyek a munkámban az egyes szolgáltató ágazatok regionális sajátosságainak vizsgálatánál kaptak szerepet.

A szolgáltatások kutatásának több irányzata különíthető el hazánkban, a kutatók egy csoportja két egymástól elválaszthatatlan fogalom, az infrastruktúra és a szolgáltatások kapcsolatának komplex vagy ágazati vizsgálatára helyezte a fő hangsúlyt. Az infrastruktúra magában foglalja az anyagi javak termelését, a népesség ellátását biztosító létesítmények és intézmények rendszerét, valamint az azok által nyújtott szolgáltatásokat (*Barta Gy. 2002*). Más megközelítés alapján az infrastruktúra szolgáltatást biztosító létesítmény és szervezet, szolgáltatást nyújtó, előállító potenciál, amely a szolgáltatást nyújtó álló- és forgóeszköz állományával jellemezhető (*Kádas K. 1972*). Az infrastruktúra tehát alapvetően meghatározó tényező a szolgáltatások szempontjából, vizsgálatának eredményei rendkívül fontosak a szolgáltatások földrajzi kutatásaiban. *Abonyiné Palotás Jolán*

Infrastruktúra címmel megjelent, a szolgáltató ágazatok jelentős részét érintő könyvében részletesen tárgyalja a közlekedés, a hírközlés, a pénzügyi ellátottság, a lakás- és kommunális ellátottság, az egészségügy, a belkereskedelmi ellátottság és az oktatás, képzés területi jellegzetességeit Magyarországon (Abonyiné Palotás J. 2003). Hasonló megközelítésben Erdősi Ferenc *Magyarország közlekedési és távközlési földrajza* című könyve arra ad választ, hogy hogyan tagolják a teret a kommunikációs infrastruktúrák és szolgáltatások Magyarországon (Erdősi F. 2005).

A kutatók második csoportja az *igazgatási funkciók* vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, amely különösen a megyék szerepkörének csökkenése és ezzel párhuzamosan a régiók és kistérségek új funkcióinak betöltése miatt volt különösen fontos. Ezek a kutatások alapvetően persze a közigazgatási földrajz szakterületéhez tartoznak, azonban fontos szerepük van a helyi közszolgáltatások területi viszonyainak és a vonzáskörzetek formálásában is nagy jelentőségű igazgatási határok szerepének feltárásában. A témakörben két monográfia is megjelent az elmúlt években. Hajdú Zoltán *Magyarország közigazgatási földrajza* c. könyvében a közigazgatási struktúrák történetére, térszervezési kérdésekre helyezi a hangsúlyt (Hajdú Z. 2005). Somlyódiné Pfeil Edit *Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás* című könyve az önkormányzati együttműködésekkel, az igazgatási körzetek változásának tendenciáival foglalkozik, s e témakörön belül arra helyez többek között hangsúlyt, hogy a települések hogyan láthatnak el társulás keretei között gazdaságosabban különböző települési funkciókat (Somlyódiné Pfeil E. 2003).

A kutatások harmadik irányvonalát a *termelői és üzleti szolgáltatások* vizsgálata jelenti, amelyek a gazdaság törvényszerűségei szerint *spontán szerveződnek* és alapvetően befolyásolják egy térség gazdaságának helyzetét. Az üzleti szolgáltatások elhelyezkedésének törvényszerűségeit és térszerkezeti sajátosságait Nagy Erika tárta fel az ezredforduló Magyarországon (Nagy E. 2002). A közszolgáltatásokhoz hasonlóan a kutatók többsége egy-egy ágazat területi viszonyainak alaposabb feltárására törekszik, így van, aki az egészségügy átszervezését, mások pedig a transznacionális vállalatok által kialakított kereskedelmi hálózatok földrajzi sajátosságainak megismerését helyezi előtérbe. A különböző szolgáltató ágazatok főbb kutatási eredményeinek és megállapításainak ismertetésére az adott ágazatokat tárgyaló alfejezetek elején kerül sor.

A kutatások negyedik irányvonalaként foghatók fel a *települések funkcionális vizsgálata*, az *empirikus vonzáskörzeti kutatások*, amelyek egy város és környékének, ritkább esetben egész megyék központi szerepkörű települései szolgáltató vertikumát tárták fel nagy részletességgel. Ezek a vizsgálatok az irodalmi előzmények tárgyalásának további fejezeteiben hangsúlyos szerepet kapnak.

2.2. A városok központi szerepköre és hierarchiaszintje

Az egymásra épülés, a vertikális a társadalmi munkamegosztás alapsémája. A gazdaságban ennek megjelenése az *ágazati vertikum*, amelyre a szolgáltató szektorban számos példa sorolható fel. Az időbeni egymásutánosság révén az egymásra épülés a *legtípusosabban az oktatási rendszer vertikumában* mutatható ki (óvoda, általános iskola, középiskola, felsőoktatás). Ezek a vertikumok csak teljes rendszerként értelmezhetők, hiszen a „magasabb” szint feltételezi az „alacsonyabb” szintek meglétét, azonban az egyes települések, kisebb térségek szintjén vizsgálódva a legtöbb esetben részlegesen kiépült vertikumról beszélhetünk. Települési szinteken általában a vertikumoknak csak egy vagy néhány eleme van meg, a hiányzó láncszemek a területi megoszlásban, a regionális szinten teljes egészében kiépült vertikumokban jelennek meg. *A szolgáltatások alapvető jellegzetességének tekinthető, hogy a teljes vertikumok többsége a regionális csomópontokban (nagyvárosok) fellelhető.*

A hierarchikus tagolódás az egyes szervezetek esetében jellemzően az irányításnál működő függésben, alá-fölérendeltségben figyelhető meg. A vertikumokkal ellentétben a hierarchiák esetében egy-egy szint hiánya nem teszi eleve lehetetlenné a rendszer hatékony működését, sőt, gyakran a túltagolt rendszer okoz működési zavarokat. *A társadalmi térszerveződésnek a tudományos vizsgálódásban az egyik leggyakrabban szintekre tagolt alrendszere a településhálózat. A településföldrajz a településhálózat egyes elemeit a legtöbb esetben nagyságjellemzők, vagy funkcionális sajátosságok alapján sorolja be az egyes hierarchiaszintekre. A szó szoros értelmében azonban a hierarchia nem értelmezhető a településhálózat egyes elemeire vonatkozóan, mivel valójában nem a települések vannak egymással alá-fölérendeltségi viszonyban. A széles körben elterjedt kifejezés ugyanakkor kétségtelenül jól érzékelteti a társadalmi erőviszonyok térbeli leképezését településkategóriával, amelyek megkönnyítik a döntést a különböző funkciók kiépítésének szükségességéről (Nemes Nagy J. 1998).*

A városok hierarchikus szintjének feltárására számos, azonban alapvetően két csoportba sorolható módszerrel találkozhatunk a szakirodalmi munkákban. A deduktív módszereket alkalmazók nem veszik közvetlenül számba az egyes városok központi intézményeit, hanem a városiasodás valamely tipikus következményén keresztül mérik a központosultságot. Ezzel szemben az empirikus módszerekre az jellemző, hogy alapos leltárt készítenek a központi funkciókat ellátó intézményekről, illetőleg cégekről.

2.2.1. Gravitációs modell használata a vonzáskörzet-kutatásokban

A városok és vidékük közötti kapcsolatok empirikus feltárására és elemzése, különösen nagyobb kiterjedésű térség vizsgálata esetén a gyakorlatban rendkívül nehéz, nagy időráfordítást igénylő feladat. E viszonyokat ugyanis igen sok és sokféle tényező alakítja egyidejűleg, amelyek megnyilvánulásai a valóságban rendkívül tömegesek, rendszeres statisztikai adatgyűjtés többségükről nincsen, az információszerzés egyéb lehetőségei pedig korlátozottak és meglehetősen idő- és költségigényesek. A hierarchikus vagy funkcionális térkapcsolatok felderítése, az empirikus eredmények szélesebb körű adaptálása érdekében elméleti modellek, teoretikus vonzáskörzet meghatározások alkalmazását teszi szükségessé. A deduktív vonzáskörzeti vizsgálatok széles körben elterjedt módszere a fizikai analógián alapuló gravitációs modell alkalmazása, amellyel jól megbecsülhető az ágazati és komplex vonzáskörzetek kiterjedése, s számszerűsíthető vele a vonzás intenzitásának elméleti értéke is. Még ha eltérések tapasztalhatók is az empirikus vizsgálatok eredményeivel összevetve, az mindenképp elmondható, hogy relatíve kis időráfordítással feltárható a településstruktúra karakterisztikája (Beluszky P. 1974; Kiss J.–Bajmócy P. 2001).

A Reilly-féle gravitációs modell alkalmazása elsősorban a kereskedelemben vált elterjedté a telephely választási döntéseknél. A gravitációs modell egy olyan geográfiai modell, amely alkalmas az emberek (munkaerő), erőforrások, információk két település között áramlásának leírására. A modell alapjául Newton fizikai gravitációs elve szolgált, amelyet a társadalomtudományok a térbeli áramlások modellezésénél alkalmaznak. A gravitációs vonzások matematikai módszerekkel történő vizsgálata képes meglehetősen jó pontossággal előre jelezni a lakosság migrációját vagy vásárlási szokásait (Reilly, W. J. 1929, 1931).

A központok „tömegként”, ahogy azzal a szakirodalmi munkák többségében a települések népességszámát vették figyelembe. Számos ettől eltérő példával találkozhatunk, amikor a kutatók a népességszám helyett a városok valamely központi szerepkörét (igazgatási funkciók, kereskedelmi egységek száma, munkaerővonzás stb.) vették alapul (Beluszky P. 1966; Péntes J. 2005). Kritikaként fogalmazható meg az aktuális népességszám figyelembe vételével kapcsolatban, hogy az egyes központok számított vonzásterületei évről-évre változhatnak, amely egyes központi szerepkörök alkalmazása esetén stabilabbnak mondható, más esetben azonban nagyobb mértékben is változhat (Papp A. 1983). Mivel azonban a modell keretében minőségi szempontok nem, csak mennyiségi paraméterek vehetők figyelembe, a népességszám használata differenciáltabb képet ad. A szakirodalmi munkák alapján az a következtetés vonható le, hogy a központi szerepkörű települések funkcionális fejlettsége és az általuk kínált szolgáltatások választéka alapján végzett számítások a népességszám alapján végzett vizsgálatokhoz közelítő eredményekkel jártak (Balázs I. 1993; Dicken, P.–Lloyd, E. P. 1984; Meyer, I.–Huggett, R. 1981).

A *távolság mutatójaként* lehetőség szerinti *leginkább valóság-hű adatbázis* felhasználása alapvető fontosságú, mivel *a modellbe hatványozottan épül be*. A korábbi vizsgálatok esetében ennek az információnak a hiánya okozta elsősorban a *légvonalban, vagy közúton mért távolság* figyelembe vételét. Ma már egyértelműen a közúti közlekedés tekinthető elsőszámúnak a vasúttal szemben, kiegészítésként pedig az is megjegyzendő, hogy a régió egyes térségeiben a közúti tömegközlekedés is erős hiányosságokkal küzd, több esetben az azonos kistérségen belüli városok sem érhetők el átszállás nélkül.

A nagy kiterjedésű alföldi városok esetében problematikus kérdés a teljes népesség egy ponthoz rendelése is, amit Debrecen esetében gyakorlati tapasztalatok is alátámasztanak a városszéli bevásárlóközpontok kapcsán. A települések *elérési idejének* felhasználása a vizsgálatban azért lehet előnyösebb, mert az interneten elérhető szoftver (www.utvonalterv.hu) a települések belterületén átvezető útszakaszokon figyelembe veszi a sebességkorlátozásokat is. Természetesen a nagyobb városok esetében, mivel azok centrumtelepülések, a vizsgálat eredményét tekintve nincs jelentősége, az aprófalvas térségekben azonban, ahol négy-öt kistelepülésen kell átkelni a legközelebbi városi jogállású településig, ennek is nagy jelentősége lehet.

A *távolság hatványkitevője* elméletileg *tetszőleges pozitív valós szám* lehet, kiválasztása minden esetben a vizsgált kérdéskör sajátosságaihoz igazodik. Alapvető kérdés, hogy az összehasonlított központok között *mekkora méretbeli különbségek mutatkoznak*. A *Bajmócy–Kiss* szerzőpáros a hét magyarországi *régióközpont* vonzásterületének kiszámításánál a *hetedik*, a 19 *megyeszékhely* vonzáskörzetének meghatározásánál a *negyedik hatvány* megválasztása közelített leginkább a valós viszonyokhoz. Az eredeti newtoni modellben meghatározott *második kitevő használata a népesebb városok körül irreálisan nagy, a kisebb városokat elfedő vonzásterületet eredményez* (*Bajmócy P.–Kiss J. 1999*). A szerzőpáros későbbi munkájában, ahol igen különböző népességszámú alföldi városok képezték a vizsgálat tárgyát, a harmadik hatvány használata bizonyult leginkább célravezetőnek, mint ahogy Péntes János észak-alföldi vizsgálata esetében is (*Kiss J.–Bajmócy P. 2001; Péntes J. 2005*).

Az 1970-es évek végén *Lackó László komplex társadalmi-gazdasági tömegben alapuló térfelosztást* készített a gravitációs modell segítségével. Tömegként a *nagyvárosok gazdasági erejét kifejező komplex tömegértéket* használva regionalizálta az országot, s közel megegyező lehatárolásokat határozott meg, mint amelyet a KSH 1980. évi népszámlálásának munkaerővonzásra vonatkozó adatai alapján készítettek néhány évvel később. A vizsgálatban megyeszékhelyek és néhány jelentősebb térségi szerepkörrel rendelkező középváros szerepelt, az *Észak-alföldi régió három megyéjéből* azonban *kizárólag a megyeszékhelyek*. A megyeszékhelyek vonzáskörzete több helyen átnyúlt a megyehatárokon, ami természetesen fordítva is igaz, vagyis beszélhetünk *kevésbé „befolyás” alá vont*

térségekről. Debrecen esetében Hajdú-Bihar megye határain három esetben nyúlt túl a vonzáskörzet. Karcag és Szeghalom térségében kisebb mértékben, míg a magyar-román határ mentén egészen a szatmári térségig, a 471. számú főútvonal mentén. Ezzel szemben Hajdú-Bihar megye Tisza-menti részének északi része Miskolchoz, déli része pedig Egerhez gravitált a vizsgálat eredményei alapján. Nyíregyháza megyehatáron túlnyúló jelentősége a Bodroghözben, illetve térbeli közelsége révén két hajdúvárosban, Hajdúnánáson és Hajdúdorogon tekinthető jelentősnek. Jász-Nagykun-Szolnok megye esetében a megyeszékhely a megyehatár mentén helyezkedik el, ezért több szomszédos centrum hatásai is erőteljesebben érvényesültek Szolnokénál. Miközben Szolnok vonzáskörzete csak Abony és Tiszakécske esetében nyúlt túl a megyehatáron, addig északon a főváros, Gyöngyös és Eger, keleten Debrecen, délen pedig Szentes hatása érvényesült (Lackó L. 1978).

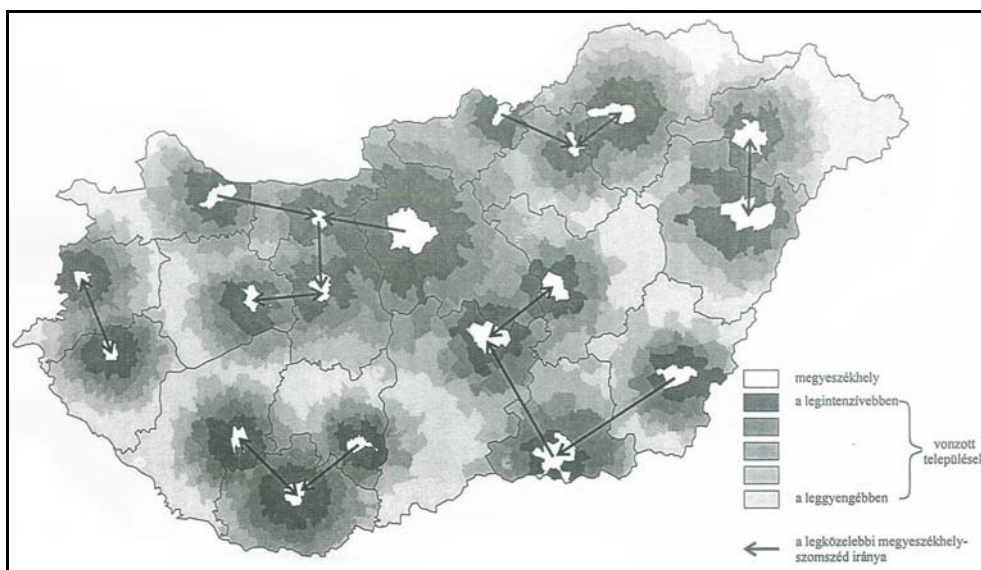
A megyeszékhelyek és megyéjük többi települése közötti kapcsolat gravitációs modell alapján történő vizsgálatát az 1990-es évek második felében Bajmócy Péter és Kiss János végezte el. A megyeszékhelyek nagyságánál a népességszámot vették alapul, mivel az más adatokkal összehasonlítva hosszabb időtávon is állandónak tekinthető, s számos szakirodalmi munka alapján feltételezhető, hogy *a központok funkcionális fejlettsége a szolgáltatások terén párhuzamba állítható népességszámuk nagyságával.* A számítások során a légvonalbeli és közúti távolságot egyaránt felhasználták, azonban a közúti távolsági adatok korlátozott hozzáférhetősége miatt az egész ország területére a *légvonal-távolságokat használták,* amelyek nagyfokú egybevágóságot mutattak a közúti távolság alapján történő számításokkal. Elkerülendő, hogy Budapest a valósnál is sokkal jelentősebb súllyal szerepeljen a modellben, a *távolsági értékeket a negyedik hatványon* vették figyelembe. Hasznos információkhoz jutottak a gravitációs vonzásközpontjuktól az egyes településekre ható vonzerők nagyságának összehasonlításával, miszerint a legkisebb intenzitással vonzott települések nem szétszórta, hanem tömbösen, nagyobb kiterjedésű egységekben helyezkednek el (1. ábra) (Bajmócy P.–Kiss J. 1999).

Debrecen Hajdú-Bihar megye területének mintegy kétharmadára erős, vagy közepesen erős vonzást fejt ki a számítások alapján, vonzáskörzete gyakorlatilag összeér Nyíregyházáéval. A másik két megyeközpont vonzáskörzete sokkal kisebb területre terjed ki, igaz Szolnok legintenzívebben vonzott települései közül így is több Pest megyére esik. A gravitációs vonzásközpontok vonzerejének nagysága alapján a régióban *három jelentős kiterjedésű térség* is elkülöníthető, *amelyekre egyetlen megyeszékhely sem gyakorol intenzív vonzást.* Ezek közül *kettő* valójában egy igen *kiterjedt perifériális helyzetű térség részét képezi,* mivel Jász-Nagykun-Szolnok megye északkeleti harmada és Hajdú-Bihar megye déli szeglete egyaránt része annak a sávnak, ami a Tisza-tótól a Nagykunságon és Nagy-Sárréten át a Kis-Sárrétig húzódik, és sem annak területén, sem annak közvetlen szomszédságában

nincsenek jelentős városközpontok. A harmadik térség *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti harmadát* foglalja magában (Bajmócy P.–Kiss J. 1999; Baranyi B. 2004).

1. ÁBRA

Megyeszékhelyek gravitációs vonzóerejének nagysága
(azonos területű ötödök, 1995. december 31-i lakónépességgel számítva)

Forrás: Bajmócy P.–Kiss J. 1999.

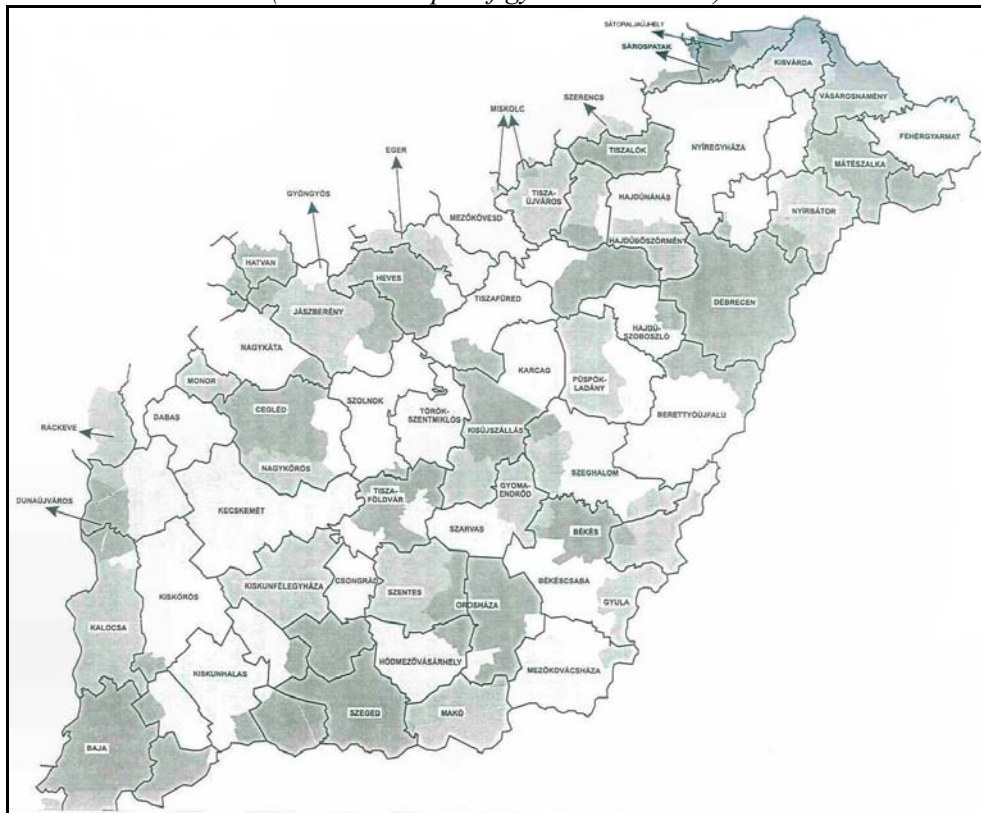
A Kiss–Bajmócy szerzőpáros fentebb már említett munkájában az *alföldi városokra* vonatkozó, területileg „részletesebb” gravitációs vizsgálatuk eredményeit ismerteti. A kutatásba 794 települést, köztük 100 várost vontak be, figyelembe véve a tipikusan alföldi hat megyén kívül eső vonzásközpontokat is. A *központok tömegeként* ebben az esetben is a *lakónépességet* vették figyelembe, távolságként pedig a településközpontok között *közúton mért legrövidebb utat*, amelyet a *harmadik hatványon* vettek figyelembe. Először számításokat végeztek mind a 100 városi rangú település bevonásával, amely a vonzáskörzetek nagyságára nézve rendkívül változatos képet eredményezett *kilenc olyan várossal, amelynek egy vonzott települése sem volt*.

Ezt követően kísérletet tettek a *térségi szerepkörű városok és azok vonzásterületének meghatározására*. Tették mindezt annak érdekében, hogy a vonzásterületek mérete elérjen egy, az empirikus kutatások megállapításaival összeegyeztethető „*kritikus tömeget*”, amely megfelelő feltételeket biztosít a középfokú központi funkciók minél teljesebb körének megtelepedéséhez (Beluszky

P. 1967). A vonzásterületek minimális össztlakosságát tapasztalati adatok és szakirodalmi utalások figyelembe vételével 25 ezer főben állapították meg. A legkisebb népességszámú körzeteket felosztották a szomszédos népesebb körzetek között, mígnem minden körzet népességszáma meghaladt a 25 ezer főt. A második vizsgálatba így 48 alföldi és nyolc „külső” központot vontak be, amelyek között az 1986 óta várossá nyilvánított 58 város közül mindössze nyolc szerepelt, köztük az Észak-alföldi régió területéről Püspökladány, Tiszaföldvár és Tiszalök (2. ábra). Az Észak-alföldi régió határai mentén szembeűnő Kiskvárda, Tiszafűred, Szolnok és Berettyóújfalu átvonzása a régió kívüli területekre, és Tiszaiújárós, Gyöngyös, Hatvan, valamint Csongrád, Szarvas és Gyomaendröd átvonzása a régió kívülről (utóbbi három esetében jelentős szerepe volt annak, hogy Mezőtúrt és Kunszentmártont nem vonták be a vonzásközpontok közé).

2. ÁBRA

Vonzásterületek lehatárolása az Alföldön gravitációs modell alkalmazásával, 1997
(48 vonzásközpont figyelembevételével)

Forrás: Kiss J.–Bajmócy P. 2001.

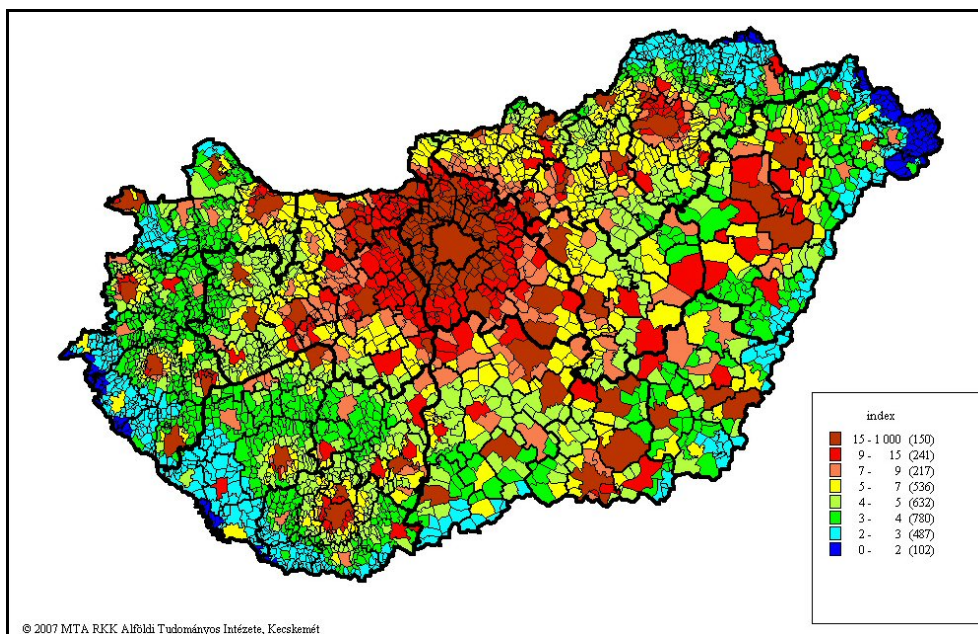
Magyarország perifériáinak gravitációs modellel történő lehatárolására a *Csatári Bálint–Tóth Krisztina* szerzőpáros *hat mutató számtani közepe alapján* felállított, ún. *szupergravitációs indexet* is felhasznált (miután az egyes mutatókra egyenként is elvégezték a számításokat). A gravitációs modellben a „tömeg” szerepét betöltő mutatókat különböző települési szintre vonatkozó statisztikai adatok alapján határozták meg. A *távolság* meghatározásánál MapBasic programmal egy *kettőhöz közeli értékkel* számoltak. Elsőként a „népesség-tömegre” végeztek számításokat a *lakónépesség* száma alapján. Ezt követően a *gazdasági szervezetek* és az *egyéni vállalkozások* száma alapján számított „gazdasági tömegre”, a települések összlakosságának *nettó jövedelme* alapján meghatározott „jövedelem-tömegre” is modellszámításokat végeztek. Az „infrastruktúra-tömeget” a *gépkocsik* és a *telefon-főállomások* száma, az „egészség-tömeget” a *működő kórházi ágyak* száma, az „iskola-tömeget” a *középiskolai tanulók* száma adta. A városok tömege alapján valamennyi magyar település tömegvonzási index-értékét meghatározták, a meghatározott értékekből *nyolcfokozatú skálát* állítottak fel standardizált skálázással (Csatári B.–Tóth K. 2006).

A *lakónépesség alapján* számított gravitációs index meghatározása egy sokkal *kiegyenlítettebb területi struktúrát* vázolt fel az egész országra nézve, mint amelyet a vállalkozások száma alapján határoztak meg. A lakosságszám figyelembe vételével 1521, míg a vállalkozások esetében csak 697 település került a nyolcfokozatú skála felső négy kategóriájába. Az Észak-alföldi régió megyeszékhelyeket összekötő, fő térszerkezeti vonala mentén húzódó sávjának népes városai a lakónépesség száma alapján mind kedvező pontszámokat kaptak, amely a modell alapján összefüggő centrumtárság létezését feltételezte. A *vállalkozások száma alapján készített térképen* már csak *pontszerűen jelennek meg a magas pontszámú települések*, az országhatár mentén pedig kiterjedt perifériát jelenített meg. A *szupergravitációs index* alapján készített térkép a fent említett két modell „közötti” képet mutatott, hozzátevé, hogy *markánsabban megjelenítette a periférikus térségek jó intézményi ellátottságú kisvárosait* (3. ábra).

A vizsgálat igen komoly hozadékanak tekinthető, hogy más gravitációs modell alapján történő vizsgálatokkal szemben az egész országra és annak minden egyes városára kiterjedt, több statisztikai mutatót is figyelembe vett, összehasonlított és összegzett. Kritikaként fogalmazható meg ugyanakkor, hogy a megválasztott statisztikai mutatóknál egyes esetekben (telefon-főállomások, kórházi ágyak száma) a települések funkcionális ellátottságát árnyaltabban kifejező mutatókat is figyelembe lehetett volna venni (pl. járóbeteg-ellátó intézmények bevonása). További funkciók (pl. kereskedelem, egyéb szolgáltatási ágak) vizsgálata szintén igen hasznos információkkal járt volna.

3. ÁBRA

Magyarország városainak standardizált szupergravitációs indexe, 2005

© 2007 MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét
Forrás: a KSH adatai alapján szerkesztette Szemenyei Gy. (2006).

Összefoglalásként az alfejezet végén mindenképp megemlítendő, hogy az elmúlt években, évtizedekben elvégzett, gravitációs modellen alapuló vonzáskörzet vizsgálatok tapasztalatainak megismerése és rendszerezése a *kutatás-módszertani kérdések tisztázásán túl értékes információkkal szolgált az Észak-alföldi régió térszerkezeti viszonyaival és településhálózati adottságaival kapcsolatban is.*

2.2.2. Városok vonzáskörzetének meghatározása empirikus úton

Az ország térszerkezeti vázát képező társadalmi-gazdasági kapcsolatok túlnyomó többsége a települések között alakul ki, a *regionális térstruktúra alapja* tehát a *településhálózat*, amely sajátos földrajzi rendszerként működik. A *hálózat csomópontjában* alakulnak ki a *városok*, a *földrajzi erőter különböző hierarchiafokozatú központjai*. A városok hierarchikus besorolását a környékükkel kialakított kapcsolataik minősége, nagysága és intenzitása határozza meg. A településhálózat két alapkategóriáját alkotó *városok és falvak között létrejövő kapcsolatok egyes összetevőit a városok vonzásának*, az ezek által kialakított *téregységet*, pedig a *város vonzáskörzetének*, vagy *vonzásterületének* nevezik. A

településhálózat, mint sajátos térstruktúra mindenképp előtte egy *működő rendszer*, amelynek *központjai időről-időre átértékelődnek*. A városok fejlődésével, vagy annak elmaradásával párhuzamosan átalakul az adott térség vonzaskörzet-rendszere is (Süli-Zakar I. 1998a).

A nem mindennapi szükségleteket kielégítő tevékenységekről általános szabályként megfogalmazható, hogy *minél inkább nem mindennapi szükségleteket elégítenek ki, annál inkább központi tevékenységről beszélhetünk*, mivel *egyre nagyobb számú népesség teszi indokolttá az ellátó intézmény működését* (Christaller, W. 1933).

A településtudományok általánosan elfogadott nézetének tekinthető a *települések funkcióinak hármas tagolása*. A *helyi*, illetve a *városi alacsony fokú funkciók* sorába a *lakosság közvetlen ellátását szolgáló tevékenységek*, illetve azokhoz kapcsolódó intézmények tartoznak. Ezek a funkciók *mindennapi szükségleteket* látnak el, a fenntartásukhoz szükséges lakosság száma alacsony, a szolgáltatási ágak hierarchiájának alsó fokán állnak, és már a természetes piacokon, vagyis a *falvak többségében is jelen vannak*.

A *városi alacsony funkciókat* a *vonzaskörzeti szintű*, az intézményhálózat hierarchiájának magasabb fokán álló, ún. *középfokú ellátást biztosító intézmények* testesítik meg. Ezek az intézmények szintén a lakosság közvetlen ellátását, irányítását, szervezését biztosítják, mivel azonban a *fenntartásukhoz nagyobb népességszám szükséges*, a *térszerkezet jelentősebb csomópontjaiban* gazdaságos a működésük. Egy bizonyos lakosságszám elérése ugyanakkor általában szükségsszerűvé teszi a megjelenésüket egy településcsoportban.

A *települések speciális funkcióit* megtestesítő intézmények ennél magasabb hierarchiaszinten állnak, nem feltétlenül jelennek meg a városok középfokú vonzaskörzeteiben, általában annál nagyobb területegységhez, *megyéhez vagy régióhoz*, illetve általában azok központjaihoz *köthető a jelenlétük*. *Igénybevételük gyakorisága* a lakosság egészének számához viszonyítva *alacsonynak és esetlegesnek* minősül (Beluszky P. 1981).

Meg kell említeni, hogy az egyes *funkciók hierarchikus rendje nem tekinthető állandónak*, idővel változhat, mivel a technikai, gazdasági és társadalmi fejlődés következményeként az egyes funkciókat megtestesítő intézmények szélesebb körben elterjedhetnek és ezáltal alacsonyabb hierarchiaszintre kerülhetnek (speciális esetben ennek az ellenkezője is előfordulhat).

A *települési vonzaskörzet vizsgálatok* a településföldrajzban a *funkcionális vizsgálatok* előtérbe kerülésével kaptak fontos szerepet. A *vonzaskörzetek* formálódását számos tényező és törvényszerűség befolyásolja, így azok *pontos feltárása csak alapos empirikus vizsgálatok végrehajtásával lehetséges*. A központi szerepkörrel bíró funkciók önmagukban is rendelkeznek egy relatíve jól lehatárolható vonzásterülettel (ágazati vonzaskörzetek), módszertani szempontból

az egyes funkciókhoz (kereskedelem, oktatás, egészségügy stb.) tartozó vonzáskörzetek összegzése jelenthet problémát (Bujdosó Z. 2003).

A vonzáskörzet kutatások egyik leglényegesebb kérdésköre az *adatok beszerzése*, mivel igen sok és sokféle adat begyűjtését teszi szükségessé, miközben *a települések kapcsolatrendszerére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre statisztikai adatbázisok*, így az adatok beszerzését a legtöbb esetben a kutatóknak maguk kell beszerezniük. Az adatok empirikus úton történő beszerzése számos szolgáltató ágazatot érint, amelyek különböző módszertani eljárások alkalmazását követelik meg a vonzáskörzet-kutatás specifikus igényeinek megfelelően.

A vonzáskörzetek tapasztalati úton történő feltárásával a teoretikus módszereknél lényegesen pontosabb eredményekhez juthatunk, mivel a számos funkciót érintő vizsgálatoknak köszönhetően *széleskörű, pontos adatbázisra* támaszkodhatunk. Ennek forrását a *központi funkciókat betöltő intézményekben* (pl. oktatás, egészségügy) *folytatott adatfelvétel* és a *központi szerepkörű szolgáltatásokat igénybe vevő lakosság körében elvégzett kérdőíves felmérés* képezheti (pl. a kiskereskedelem vizsgálatánál a vevőszámlálás kiegészítése a vásárlási szokásokra vonatkozó kérdőívvel). Az interjú és kérdőíves vizsgálatok révén a kutató számos hasznos információhoz juthat (pl. időbeli változásokról), meg kell azonban jegyezni, hogy *a vonzásterületek lehatárolásához, mint ahogy a városok hierarchiarendbe sorolásához is kizárólag számszerűsíthető információk használhatók fel*, a vonzás intenzitásának mértéke a nem számszerűsíthető, illetve egymással össze nem vethető adatokból csak szubjektív tényezők bevonásával állapítható meg.

A komplex középfokú vonzáskörzetek meghatározása az ágazati középfokú vonzáskörzetek lehatárolását követően azok szintetizálásával történik. Az ágazati vonzáskörzetek számos funkciót magukban foglalhatnak, illetve többféleképpen is csoportosíthatók, azonban a fő kategóriákat a következők képezik a szakirodalmi munkák többségében: köz- és szakigazgatás, egészségügy, oktatás, munkaerővonzás, kiskereskedelem, egyéb szolgáltatási funkciók (Bujdosó Z. 2004).

Az igazgatási funkciók vonzáskörzetének meghatározása viszonylag könnyen megoldható feladat, mivel az ebbe a körbe tartozó intézmények központilag kijelölt területen fejtik ki hatásukat, adminisztratív módon erősítve a közigazgatási határokat és a vonzáskörzetek határainak egybeesését. A középfokú igazságszolgáltatási-igazgatási funkciók térbeli elhelyezkedése gyakran éveken, évtizedeken át is megőrzi a korábbi közigazgatási beosztást – ahogyan az a járássok megszűnését követően is megfigyelhető volt. A városi szintű egészségügyi intézmények kiépültsége más funkciókkal összehasonlítva igen koncentrálnak minősíthető, ezért fontos szerepe van a településhálózat funkcionális kapcsolatainak és hierarchikus rendjének formálódásában. Az egészségügyi kialakításában is meghatározó szerepe van a kijelölt ellátási területnek (Hajdú Z. 1987).

A középfokú oktatási vonzaskörzetek meghatározói a középiskolák, amelyek az érintett korosztályban nagy népességmozgást generálnak, jelentős szerepet betöltve a komplex vonzaskörzet kialakulásában. A diákok *spontán* választhatnak a gimnáziumok, szakközépiskolák és szakiskolák eltérő képzési kínálata között, igaz ez a gyakorlatban csak akkor teljesül, ha a választott szakirány két közeli iskolában is elérhető. Pontosan az iskolák differenciáltsága miatt azonban gyakoriak a városok közötti átvonások is, amelyek mozaikos vonzási tereket alakítanak ki (Papp A. 1981).

A munkaerővonzás a vonzaskörzeti kutatások speciális területének tekinthető, mivel *nem feltétlenül kötődik szorosan a településhálózat valamely kitüntetett pontjához*. Miközben a szolgáltató szektor döntően a városokban összpontosul, addig a termelő ágazatok akár bármelyik jó adottsággal rendelkező kistelepülés külterületén is választhatnak maguknak telephelyet. A munkahelyeket nehéz lenne hierarchikusan tagolni (esetleg a bérek, és az alkalmazottaktól elvárt végzettség alapján lehetne valamiféle sorrendet felállítani), ezért majdnem kizárólag mennyiségi különbségek mutatkoznak. Az ingázás tehát nem sorolható a város és a vidék jellegzetes kapcsolatai közé, noha szoros kapcsolatot teremthet a településhálózat tagjai között. Egy másik megközelítés szerint a *napi ingázás* egy bizonyos mértéket meghaladva *funkcionálisan egy településsé* (agglomerációvá) egyesíti a munka- és lakóhelyeket, ami által az ingázás tulajdonképpen a település belső mozgásjelenségévé válik. Másrésztől amennyiben a munkaerővonzás jelentős nagyságot ér el, az a termelő kapacitások szomszédságában olyan szolgáltató egységek megtelepedését vonhatja maga után, amelyek a településföldrajzi megközelítés alapján is teljes értékű központi, vagy városi funkciók (Mendöl T. 1963; Beluszky P. 1981).

A kiskereskedelem vonzásának kitüntetett szerep jut a vonzaskörzet-hálózat feltárásakor a kialakított kapcsolatteremtések magas száma miatt. A komplex vonzaskörzet kialakulásában a legmeghatározóbb szerepet tölti be, a kereskedelmi funkciók alakítják ki a legszorosabb kapcsolatot városok és vidékük között, ami annak is köszönhető, hogy más funkciók is összegződnek benne. A *kereskedelmi vonzaskörzet* kiterjedésének alakulását semmilyen adminisztratív beosztási rendszer nem befolyásolja, annak *kialakulásában spontán tényezők kapnak szerepet*. A vásárlók az árucikkek beszerzési helyének megválasztásánál az ár, a minőség és az utazási távolság függvényében döntenek. A *bolthálózat jól igazodik a települések hierarchikus szintjéhez*, a városban megforduló emberek számához. Összességében elmondható, hogy a kereskedelmi szerepkör áll a legközelebb a központosultság általános szintjéhez (Beluszky P. 1966).

A további szolgáltató funkciók többsége általában nem kapott kitüntetett szerepet a vonzaskörzeti kutatásokban, többnyire egy csoportban kezelték őket. Ezek egy része *területileg meghatározott*, hiszen a vonalas infrastruktúrán keresztül történő *kommunális szolgáltatások* többnyire nem szabadon választhatók, azok

települési, vagy inkább térségi szinten adottnak tekinthetők. Az egyéb személyi szolgáltatások esetében, mint a pénzügyi szolgáltatások, a javítás, a szépségápolás stb. a kereskedelemhez hasonló törvényszerűségek figyelhetők meg, vagyis az ügyfelek spontán elhatározása dönt a szolgáltatók között.

A vonzáskörzet kutatások legfontosabb tudományos és gyakorlati hozadéka a központi szerepkörű település komplex vonzáskörzetének a meghatározása. Ez az ágazati vonzáskörzetek összegzésével lehetséges, figyelembe véve az egyes ágazatok jelentőségét. Nehézséget jelentett azonban a kutatók számára a teljesen eltérő adminisztratív úton meghatározott és spontán döntés eredményeként létrejövő kapcsolatteremtések összevetése. A kutatók egy csoportja azon a véleményen van, hogy a különböző funkciókat nem lehet számszerűen összegezni még erre a célra bevezetett statisztikai módszerekkel sem, míg más kutatók szerint az azonos hierarchiaszintű intézmények vonzásai súlyozással összevonhatók. A kutatók számos gyakorlati megoldást találtak a különböző funkciók súlyozással történő összevonására, azonban a többségük nem nélkülözte a szubjektív elemeket (Beluszky P. 1981). Vadász István Tiszafüred vonzáskörzeti vizsgálatánál a heti kapcsolatteremtések számát vette alapul, amely így minden ágazat esetében azonos adatok figyelembe vételét tette lehetővé, kizárva az egyes ágazatok jelentőségének szubjektív megítélését (Vadász I. 1981).

A komplex vonzáskörzetek meghatározásához a magyarországi szakirodalomban a leggyakrabban *Beluszky Pál* Nyíregyháza vonzáskörzeti vizsgálatához használt módszerét alkalmazták az utóbbi évtizedekben. A településenként és funkciónként lakosságszámra vetített intenzitási értékeket a szerző mátrix-táblába rendezte, amely alapján átlagos vonzásintenzitást számított. A települések vonzódást kifejező mutatószámát az egyes települések értéke és az átlagérték hányadosainak négyzetösszegéből vont négyzetgyökök adták meg. A komplex vonzáskörzet vonzásintenzitás alapján történő tagolásában három szintet különböztetett meg, kizárólagos járási szintű, uralkodóan járási szintű és részleges járási szintű körzeteket elkülönítve, amelyre azonban a szakirodalomban általánosabban elfogadott a hegemon, domináns és átmeneti vonzás elkülönítése (*Beluszky P. 1974; Bujdosó Z. 2004*).

Az elmúlt évtizedekben az Észak-alföldi régió számos városára (*Beluszky P. 1974; Papp A. 1981; Vadász I. 1981, 1984; Kókai S. 1990; Gyöngyösi L. 1998; Tóth A. 1998*), egyes esetekben kiterjedtebb térségére (*Vadász I. 1995; Bujdosó Z. 2004*) készült komplex vonzáskörzet vizsgálat. Az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetében hat alföldi megye városainak vonzáskörzetét egységes szempontok alapján vizsgálták (*Mező B. 1998; Süli-Zakar I. 1998a; 1998b*). Ezek a kutatások rendkívül jó alapot nyújtottak az Észak-alföldi régió városainak funkcionális vizsgálatához mind a kutatás-módszertani kérdések tisztázása, mind az empirikus vizsgálati eredmények felhasználása révén.

2.2.3. Településhierarchia vizsgálatok előzményei

A városhierarchiában elfoglalt pozíciót a szűkebb értelemben vett városi funkciók összetétele, az egyes szerepköröket ellátó intézmények jelenléte vagy hiánya, a városi funkciók választéka határozza meg. A hierarchikusan tagolt szolgáltatások láncolatának középső és felső szakaszán helyet foglaló intézményeket veszik figyelembe a városhierarchia vizsgálatok. A városhierarchia vizsgálatok nem egyszerűen számba veszik a településeken található városi intézményeket, hanem az egyes hierarchiaszintekre vonatkozóan teszik azt (*Beluszky P.–Győri R. 2004*).

A városok funkcionális ellátottságára vonatkozó első, a funkciókat tételesen figyelembe vevő városhierarchia-vizsgálatot 1910-es időpontra vonatkozóan *Beluszky Pál* készítette el, azt megelőzően csak a települések népességszáma, illetve egy-egy központi funkciója alapján van információ az azok településhálózatban elfoglalt pozíciójáról.

Az első hivatalos népszámlálás 1784 és 1787 között zajlott Magyarország egész területére vonatkozóan, amely lehetőséget nyújt a jelentősebb települések összehasonlítására, ha nem is városi funkcióik, de legalább népességszámuk alapján. A hasonló népességszámú települések funkcionális ellátottságában egyébként már ekkor is jelentős különbségek mutatkoztak, mivel az *Alföld területén* elterjedtek voltak a *vonzáskörzet nélküli óriásfalvak*. Az ország mai területének legnépesebb városai között II. József idejében *Debrecen* foglalta el az *első helyet 30 064 lakossal*, azonban a lista első húsz helyezettje közé csak ez az egy észak-alföldi település tartozott, s csak Debrecennek a népességszáma haladta meg a tízezer főt. A rangsor 20. és az 50. helye között már számos észak-alföldi mezőváros található: Hajdúböszörmény (21.), Mezőtúr (26.), Karcag (30.), Nyíregyháza (31.), Hajdúszoboszló (35.), Hajdúnánás (36.), Szolnok (39.), Jászárokszállás (40.), Törökszentmiklós (43.), Jászapáti (44.), Kisújszállás (50). A mezővárosok és a nagyméretű falvak a mai Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye területén egyaránt szép számmal fordultak elő, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén egyedül Nyíregyháza rendelkezett több mint háromezer lakossal (*Becsei J. 2000*).

A magyarországi városok *kereskedelmi szerepköre* alapján *Bácskai Vera* és *Nagy Lajos* 1828. évi adatok alapján állított fel városrangsort az ország akkori területére vonatkozóan. Ezen a listán az észak-alföldi régió városai nem szerepeltek az „élmezőnyben”, az ekkor még mindig az ország legnépesebb városának számító *Debrecen* is csak a 22. pozíciót foglalta el (*Bácskai V.–Nagy L. 1984*).

A mai, *modern városállomány kialakulásának kezdetei a 19. század derekára nyúlnak vissza*, igaz az azt megelőző korok hatásai ma is élnek egyes városok szerepkörében, a városszerkezetben, településképben stb. A 19. század derekán több tényező egybeesése nyomán felgyorsult a *polgári társadalom kiépülése*, a városfejlődés. Jelentős hatással volt a településhálózat átalakulására a *vasutak*

kiépítése: jó néhány települést a vasút tett várossá, vagy növelte meg jelentőségét (pl. Nyíregyháza), több esetben viszont éppen a vasút hiánya, illetve megkésett kiépítése okozta egy-egy település fejlődésének megtorpanását vagy éppen jelentéktelenségbe süllyedését (ld. Nagykálló). E városfejlődés még meglehetősen egyenetlen volt és a sokoldalú, modern urbanizáció jórészt a fővárosra korlátozódott. Míg 1848 és 1910 között Budapest lélekszáma megötszöröződött (880 ezerre növekedett), addig a többi városé átlagosan „csak” megduplázódott (*Beluszky P. 2000a*).

Magyarország 20. század eleji városhálózatáról, annak funkcionális és hierarchikus tagoltságáról *Beluszky Pál* tanulmánya révén kaphatunk bepillantást, amelyben 245 települést tipizált az ország akkori teljes területéről. Az I. világháború előtti városhálózat feltűnő jellegzetességeként említhető, hogy *még igen nagy volt a különbség a városi jogállású és a városi szerepkörű települések csoportja között*, városi ranggal ugyanis csak 131 rendelkezett.

A szerző a városi funkciók feltárására leltározó módszert alkalmazott, amely az Észak-alföldi régió városainak körében végzett vizsgálatomban is meghatározó szerepet kapott. A különböző városi alap- és speciális funkciók területi jellemzőinek, illetőleg települési jelenlétének vizsgálata lehetővé teszi a különböző funkciók és intézmények hierarchikus szint alapján történő rangsorolását, majd ezt követően a *települések funkcionális típusainak megállapítását. A rangsorolás alapját az egyes központi szerepkörű intézményekkel ellátott települések és a vizsgált terület összes településének hányadosa, a „diszperziós érték” képezte: $d = t_i / T$* , ahol d – az egyes funkciók (többnyire központi szerepkörű intézmények) diszperziós értéke, t_i – a vizsgált szolgáltató funkcióval rendelkező települések száma, T – a vizsgált terület összes településének a száma. Ennek megfelelően természetesen azonos hierarchikus szintet képviseltek a különböző területi szintekhez rendelt (megye, járás) igazgatási szerepkörök (*Beluszky P. 1967*).

A kialakult rangsor alapján az intézményeket a szerző öt osztályba sorolta be. A legfelső hierarchiaszintre a *regionális centrumok* intézményei (pl. egyetemek, királyi ítélőszékek, postaigazgatóságok stb.) kerültek, amit a *fejlett megyeszékhelyek* intézményei követtek (kereskedelmi és iparkamarák, reálgimnáziumok, az Osztrák-Magyar Bank fiókjai stb.). A harmadik szintet a *megyeszékhely-szintű* intézmények jelentették (megyei törvényszékek, kórházak, királyi ügyészségek stb.). A negyedik szint a *középvárosi* intézményeknek felelt meg (közjegyzők, gimnáziumok, pénzügyőrségek stb.), míg az ötödik a *járásí székhely* szintű intézményeknek (járásbíróságok, adóhivatalok, kincstári postahivatalok stb.). Ezek alapján *funkcionális értelemben a városoknak öt hierarchikus szintje különült el*, illetve azokon belül az első négy esetében két alkategória, annak megfelelően, hogy teljes mértékben, vagy csak részlegesen tudták teljesíteni a hierarchiaszintnek megfelelő kritériumokat. Budapest már ekkor is nyilvánvalóan különálló kategóriát alkotott (*Beluszky P. 1967*).

A *regionális centrumok* közé az országban tíz település tartozott, amelyek közül Debrecen esik az Észak-alföldi régió mai területére, meg kell azonban említeni, hogy a vizsgálatok alapján csak részlegesen tudta teljesíteni a kritériumokat annak ellenére, hogy Szeged után a második legnépesebb város volt 1900-ban 72 351 fővel. A fejlett megyeszékhelyek kategóriájába nem került észak-alföldi város, Nyíregyháza teljes értékű, míg Szolnok részleges megyeszékhelyként funkcionált. Az ország teljes értékű középvárosai közül három volt észak-alföldi, Jászberény a 91., Mezőtúr a 97., Kisvárdá pedig a 102. pozíciót foglalta el a városrangsorban. Részlegesen töltött be középvárosi szerepkört Hajdúböszörmény (121.), Karcag (122.) és Kisújszállás (127.), mint tipikus mezővárosok. Az egyébként legszélesebb kisvárosi körben hat régiós település foglalt helyet, három tipikus mezőváros (Hajdúnánás, Hajdúszoboszló és Nagykálló) és három új piacközpont (Berettyóújfalu, Nyírbátor, Mátészalka) (Beluszky 2002b).

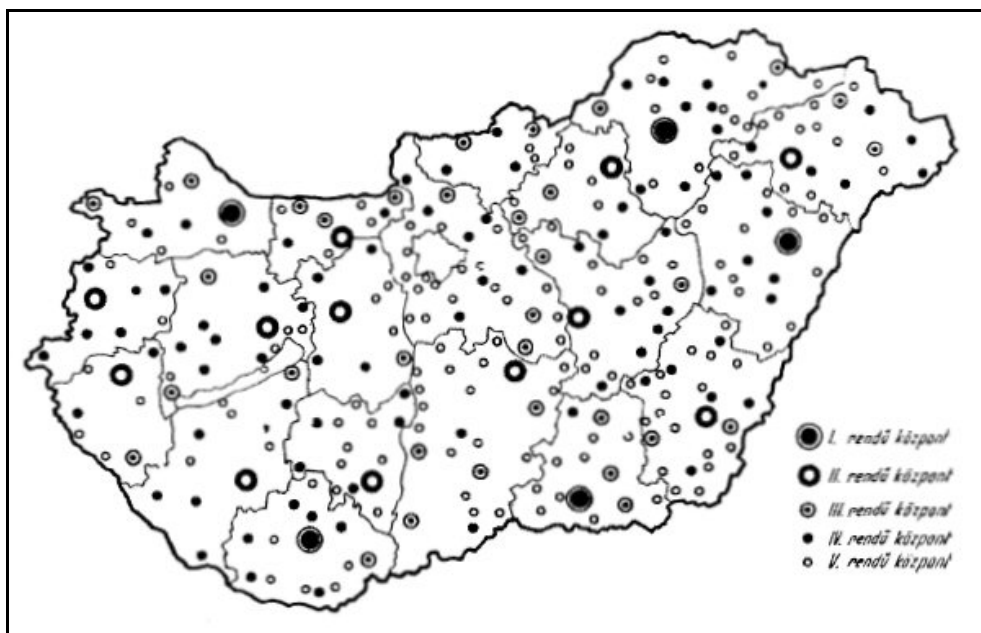
A trianoni határok meghúzása az ország városhálózatát rendkívül érzékenyen érintette, az 1918-ban még 139 településből álló városállományból 1920-ra csak 47 maradt, miközben a főváros súlya nagymértékben megnövekedett. Budapest túlsúlya ellenére az urbanizálódás folyamata ebben az időszakban éppen a fővárosban és környékén volt a leggyorsabb. A régió megyeszékhelyeinek népességszáma is növekedett 1920 és 1941 között, azonban összességében nem olyan mértékben (Debrecen – 22%, Nyíregyháza – 37%, Szolnok – 29%), mint a fővárosé (39%, közel félmillió fő). Az alföldi városok népességszáma átlagosan 17%-kal gyarapodott, gazdasági teljesítőképességük növekedési üteme viszont ettől is elmaradt, így az alföldi városokban kialakult agrár túlnépesedés a korszak egyik legsúlyosabb társadalmi problémájává nőtte ki magát. Rendkívül nehéz feladat volt a sokszor területük nagyobb részét elvesztett megyék csonkjainak a fejlesztése, amelyeket a revizionista politika képviselői átmeneti állapotnak tartottak. Erdei Ferenc képviselte már ekkor azt a nézetet, hogy az új közigazgatási egységeknek a funkcionális településkapcsolatokon alapuló vonzáskörzeteknek megfelelően kellene létrejönnie (Erdei F. 1931; 1939). Az Észak-Alföld mai határai mentén számos megyeszékhely került a határ túloldalára, miközben vonzásterületük egy része továbbra is Magyarországhoz tartozott. A központok pótlása az új településközi kapcsolatok figyelembe vételével sem volt egyszerű, Berettyóújfalu és Mátészalka faluként váltak megyeszékhellyé (Kovács Z. 1990).

Az 1950. évi közigazgatási reform újabb markáns szakaszhatárnak tekinthető a településhálózat fejlődésében. Az átalakult megyerendszer miatt több város (a régióban Berettyóújfalu és Mátészalka) elvesztette megyeszékhelyi szerepkörét (Baranyi B. 2001; Baranyi B.–Balcsók I. 2001). A népesebb vidéki városok népességszámának növekedése felgyorsult, s lassan az ország városi jogállású településeinek száma is növekedni kezdett, azonban ekkor elsősorban az új iparvárosok révén, ami az Alföld területét kevésbé érintette. A régióban egyedül Törökszentmiklóst nyilvánították várossá 1952-ben.

Az 1960-as évek közepén Beluszky Pál empirikus módszerek segítségével állított fel *hierarchikus rangsort* Magyarország településeire vonatkozóan, annak függvényében, hogy milyen funkciók ellátása révén töltenek be központi szerepkört. Öt *hierarchiaszintet* különített el, azonban az egyes szinteken belül is meghatározott *teljes értékű, hiányos és részleges* központokat. Ennek eldöntéséhez öt funkciócsoportban (igazgatási-szervezési, kulturális, egészségügyi, kereskedelmi, szolgáltatás) vizsgálta, hogy a települések milyen mértékben tesznek eleget a felállított követelményrendszernek, majd az eredményeket összegezve állapította meg a központok hierarchia szintjét. Az *I. rendű központok* közé öt nagyvárost – köztük Debrecent – sorolt be. A *II. rendű központok* kategóriájához az Észak-Alföld területéről Szolnok és Nyíregyháza tartozott, azonban az akkor még közel azonos népességszámmal rendelkező városok közül az utóbbi funkcióhiányos volt. A *középvárosok hiánya* nem nevezhető új keletű problémának az Észak-alföldi régió területén, hiszen a három megye települései közül mindössze Jászberény tartozott a *harmadik városkategória teljes értékű központjai közé, hiányos központnak minősült Kisvárdra és Mátészalka, Karcag pedig részlegesnek*. Így összesen hat település tartozott a régió mai területéről funkcionális szempontok alapján az 50 legjelentősebb vidéki centrum közé (4. ábra).

4.ÁBRA

A magyarországi városok, városias jellegű települések elhelyezkedése 1965-ben

Forrás: Beluszky P. 1967.

Az 1990-es években jelentősen átalakult az ország településeinek gazdasági és társadalmi szerkezete. Az *önkormányzati rendszer bevezetésével egy új alapokra építkező városfejlődés indult meg*, maga után vonva a városok térbeli szerepkörének, területi-ellátó funkcióinak gyökeres változását. A *területi fejlődés országon belüli egyenlőtlenségeinek mértékét alapvetően két tényező határozza meg*: egyrészt a gazdaságban *spontán lezajló piaci folyamatok*, másrészt az *állami politika célkitűzései és annak megvalósulása a gyakorlatban*. A jelenleg zajló változások az ország egyes térségeit aránytalanul és egyenlőtlenül érintik, ami feltételezhetően a jövőben sem lesz másként, a kedvezőtlen fekvésű térségekben pedig a területi fejlődés aránytalanságainak negatív oldala továbbra is megmutatkozik a munkaalkalomhoz jutás feltételeiben, a népesség infrastrukturális ellátottságában. Ez egyenes következménye a településrendszer sajátos fejlődési mechanizmusának, annak következményeként érvényesül, ezért az államnak korlátozottak a lehetőségei a negatív következmények korrigálására. A *valóban városi szerepkört betöltő települések a gazdasági erő és a társadalmi átalakulás kitüntetett földrajzi csomópontjai*, a népességkoncentráció alapvetően meghatározza a térségek fejlődési viszonyait, hazánkban azonban a rendszerváltást követő években a *fekvés hatása* gyakran meghatározóbb volt (Lőcsey H. 2004).

A *települési hierarchia differenciáló szerepét* vizsgálva megállapítható, hogy az átalakulás legnagyobb vesztesei az Alföldön a *falvak*, illetve összességében a rurális térségek voltak, s az Alföld növekvő lemaradásában jelentős szerepet játszott a *kisvárosoknak* az országos átlagtól jelentősen lassúbb fejlődési üteme. Az 1989 és 2000 közötti időszakban a megyeszékhelyek esetében csak 6%-os volt a lemaradás növekedésének mértéke, míg ugyanez a mutató 12,5% volt a kisvárosok és 13,5% a falvak esetében (Kiss J. 2003).

A globalizációs folyamatok a globális gazdaság hálózatának csomópontjait, az ún. globális városokat helyezte a városföldrajzi kutatások középpontjába. Annak ellenére, hogy a közlekedés és a telekommunikáció fejlődésével a távolság egyre kevésbé jelent akadályt a termékek és az információ áramlásában, a globalizáció a nagyvárosok szerepkörének felértékelődéséhez vezetett. A globalizáció nyertesei a nagyvárosok, gazdasági, politikai és kulturális értelemben egyaránt. Versenyelőnyüket a magas színvonalon kiépült infrastruktúra, a megfelelően képzett munkaerő, a hivatalok és üzletközpontok koncentrációja adja (Short J. R. et al. 1996, Sassen, S. 1998). A szolgáltatások és az infrastruktúra koncentrálódása a nagyvárosokban nem ritkán olyan mértékű, hogy kizárólag a belvárosra értendő, s nem csak város és vidéke, hanem már a belváros és külváros között igen jelentős fejlettségbeli különbség figyelhető meg.

Peter Hall összefoglalóan a következőképp sorolta fel a világvárosok legfontosabb ismérveit: nemzeti és nemzetközi politikai központ; kormányzati szervek székhelyei; a nemzeti és nemzetközi kereskedelem központjai; bank-, biztosítási- és egyéb pénzügyi szolgáltatások központjai; orvosi és jogi

szolgáltatások, a felsőoktatás, a tudományos és technológiai innováció központjai; az információgyűjtés és információ-feldolgozás központjai; a tömeges fogyasztásnak, a luxuscikkek fogyasztásának és a divatnak központjai; a kultúra, a turizmus és a szórakoztatás központjai (Hall, P. 2002).

Jól átgondolva a felsorolt funkciók regionális sajátosságait kijelenthető, hogy kisebb léptékben ennek a régióközpontokra vonatkozóan is igaznak kell lenniük. A globális gazdasági folyamatok megkövetelték a *Walter Christaller*-féle városhierarchia megújítását. A klasszikus elmélethez képest a hierarchia legfelső szintjein álló városok körében következett be igazán jelentős változás, ami annak köszönhető, hogy a több millió lakossal rendelkező metropoliszok új elemként jelentek meg a településhálózatban. A német tartományi szint és a ma elfogadott NUTS II-es régiószint nem feleltethető meg teljes mértékben egymásnak. Általánosságban elmondható, hogy a centrumtelepülések a népességszámuk növekedése és ezzel párhuzamosan a funkcióik számbeli és minőségbeli bővülése miatt beszűkült a piacterületek mérete, ami mind a regionális, mind a megyei szinten jól érzékelhető. Christaller Gaustadt kategóriája tulajdonképpen ma is megfeleltethető lenne kisméretű megyeszékhelyeknek. A másik szembevetendő változást az jelenti a Hall-féle tipizálásban, hogy a globális gazdaság szempontjából a városi rangot el nem érő mikroregionális jelentőségű központok (Amstort, Marktort) – jelentős részük azóta valószínűleg feljebb lépett a városhierarchiában – kezelhetetlenül kis kategóriát jelent (2. táblázat).

A magyar városok településhierarchiában elfoglalt pozíciójának a 20. században bekövetkezett változásait összegzi a *Beluszky Pál–Győri Róbert* szerzőpáros *Fel is út, le is út...* címmel írt tanulmánya, amely négy időkeresztmetszetben (a már ismertett 1910-es és 1965-ös vizsgálatok mellett 1995-re és 2000-re) készült empirikus hierarchia-vizsgálat eredményeit vetette össze. A szerzők megállapították, hogy a 20. század urbanizációs folyamata nem járt együtt a városi funkciójú települések számának nagyarányú növekedésével, a városhierarchia struktúrája meglehetősen szilárdnak bizonyult, s a várossá nyilvánítások ma már nincsenek hatással a településhálózati pozícióra. A városhierarchiában való emelkedésnek három meghatározó mozgatórugója a 20. században az iparosítás, az agglomerálódás és az idegenforgalom volt (*Beluszky P.–Győri R. 2004*).

A hosszú távú változásokat összegző táblázatban az Észak-alföldi régió öt városát szerepeltetik a szerzők, közülük négyet (*Hajdúböszörmény, Jászberény, Karcag és Mezőtúr*) a városoknak abban a csoportjában, amelyek 1910-ben még középvárosnak minősültek, 2000-ben viszont már csak kisvárosnak. Ezzel szemben a vizsgálatok szerint Mátészalka kisvárosból nőtt középvárossá, amely többek között annak köszönhető, hogy egyike annak a kevés városnak, amely a trianoni határmegvonás „nyertesének” tekinthető.

2. TÁBLÁZAT
Christaller és Hall városhierarchiája

Christaller (1933) dél-német nemzetgazdaság				Hall (2002) Globális gazdaság				
Típus	Lakosság (fő)	Piac (fő)	Példa		Típus	Lakosság (fő)	Piac (fő)	Példa
				9	Global city	min. 5 000 000	20 000 000	New York
				8	Sub-global city	1–5 000 000	10 000 000	Budapest
Landstadt	500 000	3 500 000	Nürnberg	7	Regional	250 000	1 000 000	Graz
Provinzstadt	100 000	1 000 000	Würzburg	6	Provincial	100 000	250 000	Nyíregyháza
Gaustadt	30 000	350 000	Forchheim	5	–	–	–	–
Bezirkstadt	10 000	100 000	Eichstätt	4	Bezirkstadt	10 000	100 000	Mátészalka
Kreisstadt	4 000	35 000	Selbitz	3	Kreisstadt	4 000	35 000	Záhony
Amtsort	2 000	11 000	Bischofsgrün	2				
Marktort	1 000	3 500	Kupferberg	1				

Forrás: Hall, P. (2002) és Angyal B.–Horváth Z. (2008) alapján módosítva.

Több évtizedes időtávon több egykori tipikus mezőváros (Biharkeresztes, Derecske, Hajdúnánás, Jászapáti, Kunhegyes, Nagykálló, Tiszalök és Túrkeve) is jelentősen hátracsúszott a funkcionális városrangsorban. Tiszavasvári és Martfű az iparosításnak köszönhetően lépett jelentősen előre a rangsorban. A perifériaterületeken található, funkcionálisan korábban „erősnek” számító kisvárosok többségének (pl. Berettyóújfalu, Nyírbátor, Tiszafüred, Vásárosnamény) romlott a pozíciója az utóbbi évtizedekben, ami az egész országrész kedvezőtlen gazdasági helyzetével magyarázható.

2.3. Városok versenyképességének kutatása

A *regionális és városi versenyképesség* az 1990-es évek végén a területi kutatások hazai szakirodalmában az egyik leggyakrabban használt fogalomként vált, amely jó lehetőséget biztosított a városok rangsorolására, csoportosítására is. Az új piaci körülmények hívták rá fel a figyelmet – ami nem jelenti azt, hogy az elmúlt évtizedekben nem történtek vizsgálatok a területen –, elsősorban a külső, főként külföldi tőkebefektetők kegyeiért való versengés, a nemzetközi gazdasági és települési-térségi típusú hálózatokba történő integrálódás kapcsán.

Bizonyos versengés a korábbi történelmi korokban is folyt a városok között a hatalomért (főváros, püspöki székhely), illetve gazdasági előnyökért. A városok különféle piacok keretei között léteznek, aminek egyenes következménye, hogy a városok folyamatosan versenyeznek, miközben az egyes települések nagyságának, funkciójának és fejlettségi színvonalának megfelelően újabb és újabb tényezők válnak meghatározóvá a fejlődés kritériumaként, míg a régebbiek gyakran teljesen elveszítik jelentőségüket. A magyar szakirodalomban a városok „helyzetét” egzakt mutatók alapján első ízben Keleti Károly vizsgálta az első hivatalos népszámlálás adatai alapján. Rangsora a „városiasságot”, a városok „fejlettségét” mérte fel a polgársággal kapcsolatos mérőszámok (lakosság foglalkozása, iskolázottság, lakásviszonyok, cselédek száma stb.) alapján (Beluszky P.–Győri R. 1999).

Napjaink városversenye átlépi az országhatárokat, gyakorlatilag minden város részt vehet benne. A városok által érzékelhető versenyhelyzetnek a nemzetközi szakirodalom számos típusát különíti el, amelyekre vonatkozóan bevett szokássá vált ranglisták felállítása. Az első várossorrendek az Egyesült Államokban készültek a lakóhelyek társadalmi megítélése, környezeti minősége és közbiztonsága alapján (Ashworth, G. J.–Voogd, H. 1997; Enyedi Gy. 1997a).

A városverseny általánossá válására gazdasági és politikai változások adnak magyarázatot. A világ gazdaság globalizációjával a multinacionális vállalatok vezérlő szerepe meghatározóvá vált. Európában meggyengültek a nemzetállamok, miközben a közigazgatási decentralizáció nyomán erősödik a régiók és városok döntési autonómiája (Enyedi Gy. 1997b).

A települések közötti verseny szerepe a városállomány formálásában, a városhálózat alakításában az elmúlt évtizedekben felértékelődött, s mivel a „verseny” feltételei változtak, a verseny a világ legtöbb országában új szakaszba lépett. Hazánk helyzete sajátosnak tekinthető, mivel a versenyt erősítő nemzetközi tendenciák jelentkezése mellett néhány *sajátosan magyar településhálózati adottság is növeli a városverseny jelentőségét* (Beluszky P.–Győri R. 2006a).

A városhálózat 1990 előtti fejlődésének feltételeit alapvetően meghatározta, hogy *felülről való irányítás volt jellemző*, igaz megjelentek piaci elemek is. Az ipari üzemek nem szerves fejlődés eredményeként, hanem *politikai döntések hatására* jöttek létre egy adott telephelyen, ami a későbbiekben alapvetően meghatározta a város pozícióját. A *helyi bevételek szerepe jelentéktelen volt*, ellenben *annál fontosabb volt a települések közigazgatási besorolása*. A *településfejlesztő beruházások szélsőségesen koncentráltak voltak*, ami nagyon erős hierarchikus láncolatot alakított ki, az alulurbanizáltság pedig *tömeges ingázást* vont maga után. A *települések fejlődését* sokkal inkább a *településhierarchiában elfoglalt pozíció* határozta meg, mint az, hogy a település melyik régióban foglal helyet. A rendszerváltást követő *piacgazdasági átalakulás alapvetően az országon belüli területi egyenlőtlenségek növekedését idézte elő* (Nemes Nagy J. 1996). A piacgazdaság intézményeinek adaptálása az 1980-as évek végén kezdődött el hazánkban. A folyamatnak természetesen kiemelt területe volt a városhálózat, amelynek a rendszerváltás idején 165 eleme volt. A városok innovációs környezetét a centrumok intézményi ellátottsága, felszereltsége, másrésről pedig a lakosság iskolai végzettsége és az új típusú vállalkozások jelenléte határozta meg. (Rechnitzer J. 2002).

Az 1990-es években hazai kutatók is kísérletet tettek arra, hogy külföldi példák figyelembevételével *rangsort* állítsanak össze *a magyarországi településekről, régiókról*. Az 1990-es évek közepén Nemes Nagy József a magyarországi városok és városkörzetek sorrendjét állapította meg. Több mutató felhasználásával három fő szempontot vett figyelembe: a munkavállalói tér, a vállalkozói tér és a külföldi tőke tere alapján állított fel rangsort a városkörzetek között. Az új kistérségi rendszerre és az azóta jelentősen kibővült városhálózatra vonatkozóan 2004-ben új kutatási eredmények kerültek publikálásra a témakörben, a vizsgálat négy mutató (fejlettség, termelékenység, foglalkoztatottság és korszerkezet) segítségével meghatározásra kerültek a kistérségek és városok versenyképességi profiljai (Nemes Nagy J. 1996, 2004).

A *megyei jogú városok* versenyképességét az 1990-es évek végén Lengyel Imre és Rechnitzer János vizsgálta többdimenziós skálázással, három fő csoportra osztott mutatórendszerrel, demográfiai és foglalkoztatási, lakossági infrastruktúrális, valamint gazdasági és ahhoz szorosan kapcsolódó mutatók alapján. A városokat fejlettségi szintjük és fejlődésük dinamikája alapján nyertes, felzárkózó, leszakadó és vesztes csoportokba sorolták (Lengyel I. 1999; Lengyel I.–Rechnitzer

J. 2000). Az MTA RKK NYUTI Székesfehérvári Csoportja nem önmagában a városokra összpontosítva, hanem a vonzáskörzetükre is nagy hangsúlyt helyezve vizsgálta Tatabánya és Miskolc pozícióját (Szirmai V. – A. Gergely A. – Baráth G. – Molnár B. – Szépvölgyi Á. 2002).

A teljes magyarországi városhálózat versenyképességéről 2001-ben, Beluszky Pál vezetésével, az MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézetében készült átfogó tanulmány. A versenyképességet szektorokra osztva felmérték a városok szellemi tőkéjét, gazdasági erejét, a jövedelemszerzés feltételeit, a lakóköznyezet minőségét, infrastrukturális fejlettségét, regionális és településhálózati helyzetét, valamint a fejlődésük dinamikáját. Kiemelt figyelmet fordítottak a terciér szektor térnyerésére, amely sokkal gyorsabb ütemű, mint a legtöbb nyugat-európai országban, mivel az ágazat rugalmasan és gyorsan reagál a változó viszonyokra. Telephelyválasztása kevésbé determinált, így gyors térnyerése – mely régiókként, településenként differenciált – különösen érzékletessé teszi a városversenyt (Beluszky P. 2001a).

A városverseny végső célja alatt a kutatók többsége a gazdasági fejlődést, a városban előállított jövedelem tartós növelését jelöli meg, a sikert pedig a foglalkoztatás és a jövedelem növekedésével azonosítja. Számos vizsgálat rangsorolja, osztályozza statisztikai mutatók alapján az egyes városokat. A leggyakrabban alkalmazott mutatók közé a demográfiai szerkezet, a foglalkoztatottság szintje, valamint a települések szintjén GDP adatok hiányában az adóbevételek nagysága, valamint azok változásának iránya és mértéke tartozik. Speciális mutatókként használják a pénzügyi tranzakciók számát és nagyságát, vállalati központok jelenlétét, a humán tőke és innovációs kapacitás rendelkezésre állását, illetve a városról kialakult képet (Tímár J. 1999; Tímár J.–Velkey G. 2003).

A települési és területi versenyképességet befolyásoló tényezők komplex vizsgálatainak összegzéseként megállapítható, hogy a főváros csaknem valamennyi mutató figyelembevételével messze kiemelkedik Magyarország városhálózatából, az egyetlen városunk, amely jó eséllyel mérhető meg magát a nemzetközi városversenyben. A Budapest köré szerveződő központi mag és a fővárosból kiinduló fő közlekedési folyosók mellett elhelyezkedő térségek, valamint az osztrák határ mentén elhelyezkedő dinamikus fejlődő peremzóna rendelkezik több szempont alapján is versenyelőnnyel (Nemes Nagy J. 2004).

A regionális szerepkört betöltő városok jelentős városelőnyre tettek szert, míg a másodlagos regionális központok, középvárosok lassabban indultak meg a fejlődés útján. Magyarország keleti részén egyértelműen a nagyvárosok voltak az elmúlt száz két évtized gazdasági-társadalmi változásainak nyertesei. Közismert, több nagy volumenű kutatás során felszínre kerülő megállapítás, hogy a regionális átalakulás folyamata az Alföldön jelentősen eltér az ország más területeitől, amire magyarázatot ad a fejlődés időbeli megkésettisége, a régió relatív elmaradottsága,

sajátos települési struktúrája és városszerkezete. Az alföldi városokban sokkal erőteljesebb a korábbi hierarchia nyomán kialakult hagyományos városfejlődési tényezők továbbélése, azok hatása, mint az ország más részeiben általában (Csatári B. 2003). *Az Alföld területén továbbra is a megyeszékhelyek jelentenek szigetszerűen elhelyezkedő növekedési pólusokat,* ezektől eltekintve csak egy-két speciális esetben találkozhatunk kedvezőbb mutatókkal (pl. az idegenforgalom erős specifikációjával jellemezhető Hajdúszoboszló).

A kisvárosok többsége nem volt képes gyors megújulásra, innovációs intézmények fogadására, ugyanakkor a gazdasági szerkezet elmozdulásában és a külföldi tőkebefektetések eloszlásában erősen érvényesült a nyugat-kelet dichotómia, *a kedvező földrajzi adottságú nyugat-dunántúli kisvárosok a statisztikai mutatók alapján a magasabb hierarchiaszinten elhelyezkedő kelet-magyarországi városokkal szemben is versenyelőnyre tettek szert.*

2.4. Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepciók

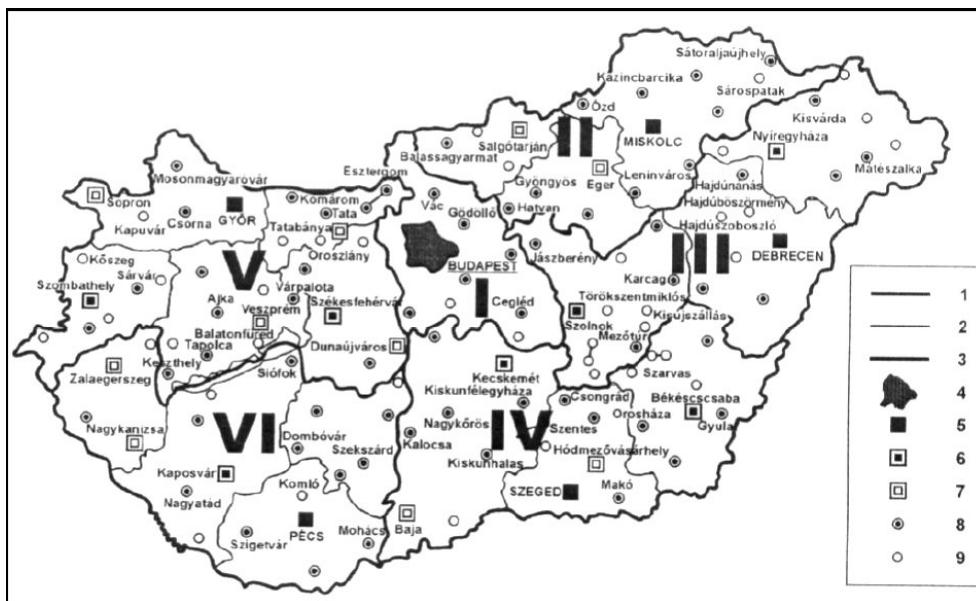
A magyar településhálózat fejlődését az 1970–80-as években jelentős mértékben befolyásolta az 1007/1971. [III.16.] Korm. számú határozat, amely az *Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepciót* (OTK) hagyta jóvá. A településirányítás új mechanizmusának kialakítását a gazdaságirányítás 1968. évi reformja tette szükségessé, amely időszertlenné tett a településfejlesztés korábbi merev, központi tervezését. Az OTK *a területi egyenlőtlenségeket a településhálózat egyenlőtlenségeire vezette vissza,* s a korábbi fejlesztési elképzeléseknél lényegesen nagyobb hangsúlyt helyezett a lakosság életkörülményeiben mutatkozó egyenlőtlenségek megszüntetésére, a város és falu közelítésére és az infrastruktúra fejlesztésére is (Balogh B.–Kóródi J.–Wirth Gy. 1971).

A településhálózat, s azon belül különös tekintettel a *városhálózat fejlesztése ezt megelőzően soha nem kapott ekkora hangsúlyt.* Megállapították a *települések hierarchikus rendjét,* világosan körvonalazva azok *szerepét, funkcióját,* és részletesen kidolgozták az egyes települési formák fejlesztésének útját. A koncepció mai szemmel mérhető igen erős merevségét és központi meghatározottságát jelzi azonban, hogy *kötelező irányelveket* fogalmazott meg és *kijelölte a fejlesztésre szánt városok vagy városjelöltek jegyzékét és rangsorát* is (Bibó I. 1986).

Az OTK a *központi szerepkörrel bíró 1094 települést kilenc kategóriába sorolta be,* így az akkor 3209 elemből álló *településhálózat mintegy kétharmada került a központi szerepkör nélküli egyéb települések kategóriájába.* A legfelső kategóriát természetesen a településhálózatból kiemelkedő Budapest alkotta egyedül, amelyet *öt kiemelt felsőfokú központ* (köztük Debrecen) és további hét felsőfokú (Nyíregyháza és Szolnok) és 11 részleges felsőfokú központ követett. A *középfokú*

központoknak csak két kategóriáját különítették el, a tényleges középfokú központokat (65) és a részleges középfokú központokat (41) (5. ábra). Az *alsó fokú központok* ismét három alkategóriára lettek bontva, úgymint kiemelt alsó fokú központ (142), alsó fokú központ (530) és részleges alsó fokú központ (292) (Hajdú Z. 1992).

5. ÁBRA
Az 1971-es OTK hierarchizált településhálózata

Jelmagyarázat: 1 – országhatár, 2 – megyehatár, 3 – tervezési-gazdasági körzet határa, 4 – országos központ, 5 – kiemelt felsőfokú központ, 6 – felsőfokú központ, 7 – részleges felsőfokú központ, 8 – középfokú központ, 9 – részleges középfokú központ (I – Központi Körzet, II – Észak-magyarországi Körzet, III – Észak-alföldi Körzet, IV – Dél-alföldi Körzet, V – Észak-dunántúli Körzet, VI – Dél-dunántúli Körzet).

Forrás: Hajdú Z. 1992.

A fejlesztési dokumentum hibáit és ellentmondásait boncolgató későbbi kritikák ellenére abban a szakemberek többsége egyetértett, hogy magának a dokumentumnak a megszületése jelentős pozitívumként értékelhető, az OTK a szélesebb közvéleményben is tudatosította a települések összetartozását és hálózati jellegét, a tudományos kutatók körében pedig rendkívüli mértékben felkeltette a településrendszerben végbemenő folyamatok vizsgálata iránti érdeklődést. Az OTK eredményei között említhető, hogy hozzájárult Budapestnek a magyar településhálózatban betöltött túlsúlya csökkentéséhez. A nagy- és középvárosok

„kiemelése” dinamikus fejlődést eredményezett a városok ezen csoportjában, amely kedvező feltételeket teremtett a differenciált településhálózat-fejlesztés számára, gyakorlatilag már ekkor megfogalmazódott egyfajta „pólusprogram”. Egyes, korábban *városhiányosnak minősülő térségekben* az erőforrások koncentráálásával *dinamikus központokat hoztak létre*. Ráirányította a figyelmet az azonos hierarchiaszinten álló települések ellátottságának különbségére, megkezdték hiányosságai felszámolását. Meg kell azonban állapítani, hogy ezek a hatások az eredeti célkitűzéseknél kisebb mértékben valósultak meg.

Az OTK képtelen volt az egész magyar településhálózat fejlesztésének az ügyét felkarolni, közvetlenül csak a központi szerepkörű településekre koncentrált, ami a településhálózat-fejlesztési koncepciót a gyakorlatban *városfejlesztési koncepcióvá degradálta*. A koncepció a hierarchiaszinthez kapcsolta a fejlesztési lehetőségeket és annak anyagi eszközeit, ami a magasabb hierarchiaszinten álló települések számára kedvezett, hozzájárulva e települések esetében a túlzott népességkoncentrációhoz. Egy hierarchiaszinten belül az OTK egyértelműen azoknak a városoknak kedvezett, amelyek nem sokkal haladták meg a besorolási követelményszintet, mivel ezeket felzárkóztatták, míg a kategória fejlettebb városai korlátozva voltak a fejlesztésekben, hiszen nem léphettek át az eggyel fentebbi szintre (Dövényi Z. 2003, Hajdú Z. 2005).

További kritikaként fogalmazható meg, hogy a Koncepció *nem vette kellőképpen figyelembe a város-vidék kapcsolatokat*, nem egy térség komplex, összehangolt fejlesztésére törekedett, hanem *túlzottan annak központi településére koncentrált*. Ennek megfelelően nem nyújtott megoldást a kibontakozó településegysétek, agglomerációk fejlesztésére sem. Összességében elmondható, hogy a koncepció *egyöntetűsége törekedett és nem volt összeegyeztethető az Alföld sajátos településhálózati adottságaival*, így inkább gátolta, mint segítette az alföldi városok önfejlődését (Beluszky P. 1993).

A rendszerváltást követő területfejlesztési politika közel sem fordított ekkora figyelmet a települési szerepkörök és a településközi kapcsolatok formálására, sőt, kijelenthető, hogy kissé el is hanyagolták ezt a témakört. A felerősödő *területi különbségeket, aránytalanságokat térségi szinten próbálták mérsékelni*, azonban a fejlesztéspolitika meghatározó kedvezményezettjei továbbra is a települések maradtak. Ennek kritikája elsőként gyakorlati szempontok alapján jelent meg, azért, hogy ne fűzzenek össze heterogén társadalmi-gazdasági-környezeti adottságú térségeket a támogatások megítélésénél. A fejlesztések, beruházások, illetve a közszolgálati feladatellátás településszintű, településközi koordinációja elmaradt és az ehhez kapcsolódó országos iránymutatás hiányos volt. *A várospolitikai megjelent ugyan számos fejlesztési dokumentumban, azonban valós súlyának megfelelő jelentőséget nem kapott*. Az egyre erőteljesebb szerepet kapó vidékfejlesztési politikában meghatározó volt a mezőgazdaság jelentősége, a vidéki

területeket elkülönülten kezelték, *a város–vidék viszonyrendszer integrált megközelítése nem kapott kellő figyelmet (Faragó L. 2006).*

A Magyarország közép- és hosszú távú területfejlesztési politikai célkitűzéseit és prioritásrendszerét kijelölő *Országos Területfejlesztési Konceptió* a területhasználati elvek között első helyen említi a *városi és a rurális funkciók térbeli csoportosítását és a települések munkamegosztásának segítését.* A magyar településhálózaton belül a jelentőségének megfelelően kitüntetett figyelmet fordít a budapesti metropolisz térségre, a régiók dinamizálásához elsődleges lépésnek tekinti a fejlesztési pólusok komplex megerősítését és a városhálózati kapcsolatrendszer fejlesztését. A *policentrikusság (többközpontú városhálózat) elvének* érvényesülését a városhierarchia alacsonyabb szintjein elhelyezkedő városállomány esetében is támogatja, a nagyvárosoknál kiemeli a határokon túl elhelyezkedő nagyvárosokkal való együttműködés jelentőségét. A dokumentum új, *intenzív város és térsége viszony kialakulását vizionálja,* funkciómegosztáson alapuló kapcsolatok révén a városok környezetükbe integrálódását fogalmazva meg elérendő célként. Hangsúlyt helyez arra, hogy ennek kibontakozása a kisebb városok esetében sokkal inkább kérdéses, az akadályt elsősorban a centrumtelepülések esetében az jelenti, hogy a periféria térségekben, ahol különösen nagy feladat hárulna rájuk, nem alakultak ki intenzív közlekedési kapcsolataik.

A városhálózat fejlesztése tehát alapvetően két hangsúlyos célkitűzés mentén jelent meg, egyrészt *Budapest országon belüli túlsúlyának csökkentése,* illetve a tartósan leszakadó és *periférikus térségek felzárkóztatása érdekében.* Városok és falvak funkciómegosztásában a városok szerepkörének erősítésében azoknak a képességeknek az ösztönzését tűzték ki célul, amelyekkel képesek lehetnek tágabb környezetüket *szolgáltatásaikkal* ellátni, valamint a település munkavállalói által igényeltnél nagyobb számú *munkalehetőséget* biztosítani. Ezzel szemben a falvak esetében a lakófunkció megerősítése mellett a rekreációs idegenforgalmi szerepük fejlesztése kaphat kiemelt jelentőséget. Kiemelt célkitűzés továbbá, hogy azokban a *vidéki térségekben,* ahol *nincs kellő közelségben érdemi városi központ,* ott *ösztönözni kell új központok létrejöttét,* illetve megerősödését, ami a *korábban rögzült város-falu kapcsolatok átalakulását vonhatja maga után* települések szerepkörének és vonzáskörzetének megváltozásával.

Az ezredfordulót követően a nagy közszolgáltató rendszerek reformjához szükségessé vált a lehetséges térstruktúrák, szervezési elvek alaposabb áttekintése egy *új Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTfK)* keretében. Az országos folyamatok szükségessé teszik, hogy az *európai törekvésekkel összhangban* (az Európai Unió regionális politikájának súlypontja lett a város) a *településeken zajló folyamatokat, fejlesztéseket, szolgáltatásokat, a települések közötti kapcsolatokat orientáló, a településhálózat távlatait meghatározó országos dokumentum jöjjön létre,* amely támpontot ad a kormányzati és önkormányzati po-

litika alakításához. E fejlesztési dokumentum tárgya a településhálózat, mely a települések térbeli és funkcionális viszonyrendszerének összességét jelenti. Az országos településhálózat-fejlesztési törekvések e viszonyrendszer fejlődésének orientálását tűzték ki célul. Az új koncepciózus várospolitikai egyik feladata, hogy *fejlessze és tegye kiegyensúlyozottá a városhálózatot*, mint életteret, másik feladata, hogy *mozgósítsa a városokban meglévő erőforrásokat* a versenyképessé válás és a gazdaság motorja szerep betöltésére.

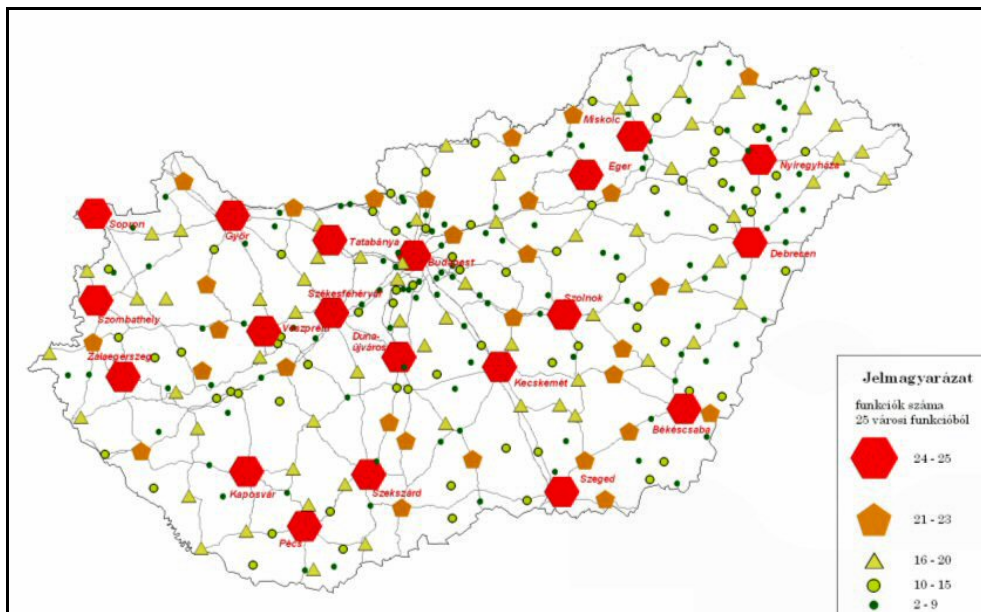
A *tervezés alatt álló dokumentum* a magyarországi településhálózat helyzetének, változásai folyamatainak kritikai értékeléséből indul ki. Az új, stratégiai jellegű településhálózat fejlesztési koncepció a tervek szerint nem csak jövőképet és célokat rögzít, hanem megfogalmazza az azok felé vezető lehetséges utakat is. A tervezők továbbra is kiemelt szerepet tulajdonítanak a koncepcióban a városoknak, mint a fejlődés motorjainak, amelyek a társadalmi, gazdasági erőforrásokat koncentrálnak. A városi és vidéki terek eltérő tervezési megközelítést igénylő kategóriák, azonban nem tesznek közük értékkülönbséget. Tanulva a korábbi hibákból, fokozott figyelmet fordítanak arra, hogy *város és térsége szerves egységet alkot*, így a fejlesztési folyamatban is együtt kezelendő rendszert jelent. Az Európai Területfejlesztési Perspektíva (ESDP) célkitűzéseinek megfelelően *kiegyensúlyozott város-vidék viszony* kialakítására törekszik. Alapvetően jelenik meg a *funkciómegosztás*, a *specializáció* és az *együtműködés* elősegítése.

Az 1971-es koncepcióval összehasonlítva alapvető különbséget jelent a fejlesztési környezet, a *településhálózat alakulását ma már döntően a piaci folyamatok határozzák meg*, sokkal nagyobb a *helyi önkormányzatok mozgástere*, a településhálózat-fejlesztési politika elsősorban „helyzetbe hozza” a településeket, amelyek versenyképességük fokozásával javítani tudják jövedelemtermelő képességüket. A rendszerváltást követő időszakban az *önkormányzati társulások* széles köre bontakozott ki, amelyek helyenként már ma is jó alapot adnak a *települések elmélyültebb együtműködéséhez*. Az Európai Unió tagjaként több szomszédos ország esetében ma már a határok sem jelentenek olyan komoly akadályt, ezért fontos szerepet kaphatnak a *határon átnyúló városi együtműködések* (VÁTI-MTA RKK 2007).

Az OTfK-t megalapozó tanulmány egyáltalán *nem tesz említést a városok hierarchikus rangsorolásáról*. Külön foglalkozik Budapest helyzetével a kelet-közép-európai térben, majd összeveti a regionális központok vonzáskörzetét jövedelem nagyság és elérési idő alapján. A helyi szintű vonzáskörzetekkel már részletesebben foglalkozik, a központok megragadására a térségközponti funkciók jelenlétét is felhasználja. A központok elkülönítésére használt *25 mutató* elsősorban arra alkalmas, hogy a funkcióhiányos városokat elkülönítse a valós térségközpontoktól (6. ábra). Kiemelt jelentőséggel jelennek meg a *20 000 főnél népesebb városok*, amelyek a szerzők szerint funkcionálisan ellátottabbnak

minősíthetők, továbbá nagy hangsúlyt helyeznek a tanulmányban a *munkaerőpiaci vonzáskörzetek* lehatárolására.

6. ÁBRA
Városok funkcionális hálózata 2006-ban

Forrás: VÁTI 2007.

A fejlesztési dokumentumot megalapozó tanulmány a hazai településhálózat, valamint az arra ható eszközök és intézmények alapos elemzésén túl nagy gondot fordít a településhálózat fejlődését befolyásoló *nemzetközi folyamatok* azonosítására is. A településhálózat fejlesztésének hipotetikus átfogó céljai között szerepel a *policentrikus városhálózat megteremtése*, a *kiegyensúlyozott város-vidék viszony feltételeinek biztosítása*, a *hozzáférhetőség javítása*, az értékekkel való *fenntartható gazdálkodás* és a *településközi együttműködések erősítése*. A helyzetértékelésre alapozva több lehetséges fejlesztési modellt is megfogalmaz a tanulmány, amelyek mindegyikében nagy hangsúlyt fektetnek a *fokozott decentralizációra*, a *hierarchikus rendszer rugalmas kezelésére* és a *regionális szint szerepének növelésére* (VÁTI-MTA RKK 2007).

2.5. Policentrikus városhálózat-fejlesztés, funkcionális várostérségek

Az Európai Unió politikai szerveinek törekvései mellett Magyarországon az európai térhez hasonlóan zajló folyamatok is szükségessé teszik *az európai szintű kutatási eredmények és az azok alapján felépített településhálózat-fejlesztési javaslatok maximális figyelembe vételét*, amelynek egyik új területpolitikai irányelve a *policentrizmus*. A *policentrikusság empirikus koncepciója* az 1930-as években született meg a *központi hely elméletének megteremtésével*. Az EU szintjére 1994-ben került a Lipcsei alapelvek elfogadásával az Európai Területfejlesztési Perspektívához kapcsolódó tárgyalások során. A policentrikusság hozzájárulhat a *kiegyensúlyozottabb regionális fejlődéshez* az EU területén, azáltal, hogy csökkennek a regionális különbségek, nő a versenyképesség, megvalósulnak a fenntartható fejlődés feltételei.

A policentrikusság szemben áll a monocentrikussággal, a nagyvárosok hatalmas méretekre duzzadásával, ahol a másodlagos központok egy strukturálatlan egységbe olvadnak be. Az Európai térben 2004-ben a „Pentagon” dominál (London, Hamburg, München, Milánó és Párizs által közrezárt terület) – EU-27 területének 14%-a, a lakosság 32%-a és a GDP 43%-a (Csomós Gy.–Kulcsár B. 2009).

A *policentrikusság fogalmának két*, egymást kiegészítő értelmezése is használatos a településföldrajzban. Az egyik a városok területi elhelyezkedésére, a *városhálózat hierarchikus megoszlására*, míg a másik a *városi terek kapcsolatára*, a közöttük megvalósuló áramlásokra (személyek, áruk, információ és tőke) és együttműködésekre vonatkozik. Általánosan elfogadott nézet, hogy minél *kiegyensúlyozottabb egy régió településhálózata*, annál inkább kedvez a versenyképességnek, mivel nem alakulnak ki jelentős területi különbségek. Egy nagyobb régió esetében kedvezőnek tekinthető, hogyha több fejlődési pólussal is rendelkezik, míg egy kistérségi esetében a policentrikusságnak a *kisebb centrum települések egymást kiegészítő szerepkörének* lehet jelentősége, amellyel kiválthatják egy erősebb központi település hiányát, amennyiben *különböző funkcióikat képesek összegezni*.

A *területfejlesztésben* a policentrikusságnak, mint fejlesztési elvnek szintén két megközelítése lehetséges annak függvényében, hogy egy adott várost milyen területi összefüggésben vizsgálunk. Az országon belül például Budapest túlsúlya a meghatározó gazdasági ágazatokban évtizedek óta a regionális centrumok fokozott fejlesztését sürgeti, ugyanakkor az európai nagyvárosokkal való összehasonlító elemzések alapján a főváros centrum szerepkörének további bővítése az indokolt. Amennyiben pedig a Kárpát-medencét, mint makrorégiót vesszük figyelembe, akkor a főváros és a regionális pólusok fejlesztése egyaránt fontos szempont kell, hogy legyen. Budapest fejlesztése, amely a nagyvárosok közül a legközelebb fekszik a makrorégió mértani középpontjához, illetve a regionális központoké is,

amelyeknek a határok megnyílásával kialakult új és fokozódó városversenyben kell helyt állniuk.

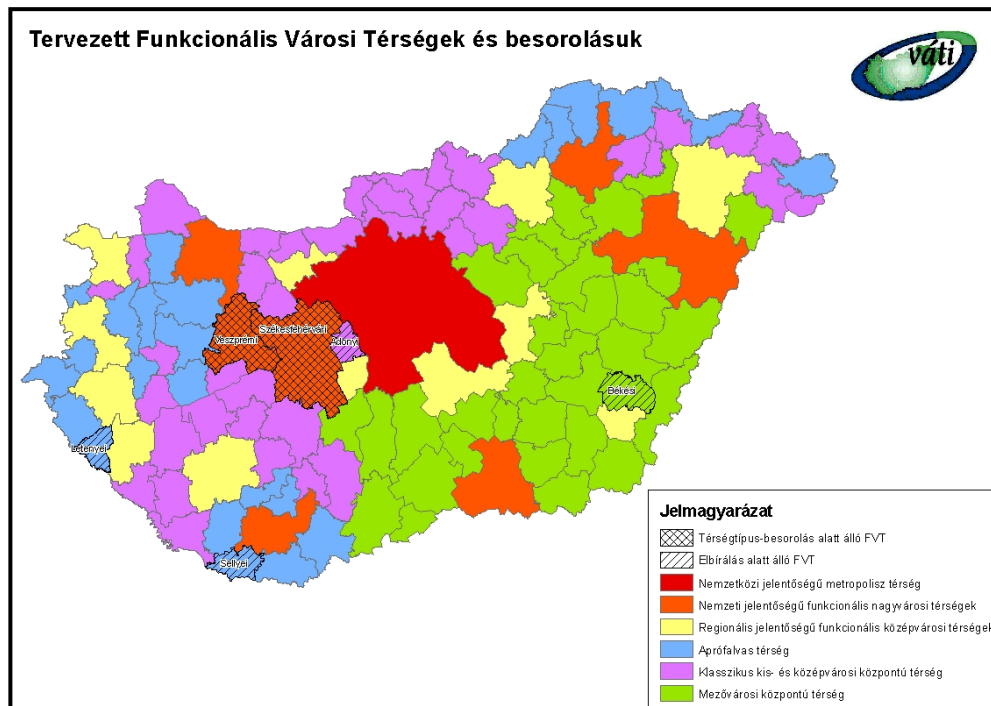
A településhálózat olyan rendszer, amelyben *a települések különböző csoportjai a rendszerben betöltött szerepüknek megfelelően hierarchikus és mellérendelt kapcsolatok alapján egyfajta munkamegosztásban együttműködnek*. A hierarchia ugyan változik, azonban ez a folyamat még történeti léptékben is lassúnak mondható. A térstruktúra alapegységei a funkcionális városi térségek, amelyeken belül a települések szerepkörüknek megfelelően betagozódnak egy jelentősebb centrumtelepülés alá.

A policentrikusság építőkövei a *funkcionális városi térségek*, amelyek egy városi magból és a hozzá kapcsolódó, gazdaságilag integrált régióból állnak (pl. helyi munkaerőpiac). Ezek alsóbb hierarchiaszinten a *városi vonzáskörzetekkel egyenrangú kategóriaként* kezelhetők, a metropolisz térségek és a funkcionális nagyvárosi térségek esetében természetesen nem. A funkcionális városi térségek lehatárolásánál azonban elsődleges tényező a *munkaerővonzás, ingázás* volt. Amely térségekben erre nem voltak számszerűsíthető adatok, ott a helyi szakértőkre támaszkodtak. Magyarországon a funkcionális várostérségek vizsgálatának és *kialakításának alapja*, kiinduló pontja *a 174 kistérség*. A *kritériumoknak azonban számos kistérség, illetve kötelező társulás nem felel meg*. A 29 európai ország kutatásain alapuló ESPON kutatások a funkcionális városi térségnek két népességnagysághoz fűződő kritériumát határozták meg. A *regionális jelentőségű nagyvárosi térségeknek* legalább 30 ezer lakosú városi központtal kell rendelkezniük, vonzáskörzetük népességszámának pedig meg kell haladnia az 50 ezer főt. A *térségi szerepkört betöltő kisvárosi térségeknek* legalább 10 ezer lakosú városi központtal kell rendelkezniük, vonzáskörzetük népességszámának pedig meg kell haladnia a 15 ezer főt. A térségek településstruktúrájának domináns elemei alapján elkülönítettek ún. *aprófalvas és mezővárosi típusokat* (ESPON 1.1.1. 2005; Faragó L. 2008).

Az első kategóriát a nemzetközi jelentőségű *budapesti metropolisz-térség* adja. A második szintet a *nemzeti jelentőségű funkcionális nagyvárosi térségek* adják, amely körbe a fejlesztési pólusok – köztük Debrecen – körzetei sorolhatók be. A harmadik csoportot a *regionális jelentőségű*, még mindig több kistérségre kiterjedő szerepkörrel bíró *funkcionális nagy- és középvárosi térségek* adják, amelyekhez a többi megyei jogú város (pl. *Nyíregyháza, Szolnok*) vonzáskörzete mellett néhány speciális település-együttes sorolható be, központjuk népességszáma meghaladja a 30 ezer főt. A funkcionális városi térségek legkisebb kategóriáját a térségi szerepkört betöltő *funkcionális kisvárosi térségek* adják, amelyek között megkülönböztetnek *klasszikus kis- és középvárosi központú térségeket* (Csengeri, Kisvárdai, Mátészalkai, Vásárosnaményi, Záhonyi kistérségek), *aprófalvas térségeket* (Fehérgyarmati kistérség) és *mezővárosi központú térségeket* (az Észak-

alföldi régió összes többi kistérsége). A funkcionális kisvárosi térségek egy része valójában azonban mikrotérségeket fed le (Faragó L. 2008).

7. ÁBRA
Tervezett Funkcionális Városi Térségek és besorolásuk

Forrás: VÁTI, 2008.

A jelentős méretkülönbségekkel jellemezhető *funkcionális várostérségek* és a méretkategóriákat tekintve kisebb különbségekkel jellemezhető *kistérségek lehatárolása között* ennek megfelelően *jelentős különbségek* adódnak, különösen a nagyvárosi térségek esetében. Ennek megfelelően *a településeknek sokszor újra kell pozícionálni magukat*, és újra el kell foglalniuk a településhálózati adottságaiknak megfelelő szerepkörüket a kistérségen belül. Nem szabad megfeledkezni továbbá a *kistérség határain kívül eső*, azonban *funkcionálisan hozzájuk kötődő településekkel való együttműködésről* sem. Speciális esetben vannak azok a városok, amelyek a határ közvetlen közelében helyezkednek el, mivel a határok elválasztó szerepkörének csökkenésével a *határtérségekben új, vagy megújuló város-falu, város-város kapcsolatok* kialakulására van lehetőség, jelentősen módosítva a jelenleg rögzültnek tűnő helyzetet.

3. A SZOLGÁLTATÁSOK TELEPÜLÉSI SZINTŰ KUTATÁSÁT MEGALAPOZÓ VIZSGÁLATOK

A *helyzetfeltáró fejezet* alapinformációkat közöl az Észak-alföldi régió településhálózatáról, amelyek nélkülözhetetlenek a dolgozat későbbi fejezeteinek értelmezéséhez. Ezt követően a településhálózat egyes csoportjainak olyan tipikus jellemzőit ismerteti röviden, amelyek a szakirodalmi utalások alapján befolyással lehetnek a szolgáltató funkciók megtelepedésére. Az *abszolút népességszám* és a *népességszám változásának trendjei* erősen befolyásolják a fogyasztói szolgáltatások bővülését vagy éppen leépülését, míg a *vállalkozások sűrűsége* az *üzleti szolgáltatások megtelepedésére* van meghatározó hatással. A települések „együttműködési kereteként” felfogható *kistérségek lehatárolása* az igazgatási intézmények ellátási területét mindenképp befolyásolja, s hosszabb távon más központi funkciók vonzáskörzetére is hatással lehet. A fejezet végén a *Reilly-féle gravitációs modell* alkalmazásával elsősorban annak a feltárása volt a célom, hogy a települések népességszáma és elérhetősége, a településhálózat struktúrája mennyiben lehet befolyással a városi alapfunkciót betöltő szolgáltatások települési jelenlétére.

3.1. Az Észak-alföldi régió településhálózata

A 17 728,8 km² területű és 1 514 020 fő népességszámú *Észak-alföldi régióban* a 3152 településből álló *magyar településrendszer 12,4%-a* (389 település) helyezkedik el, ami rámutat arra, hogy a *települések átlagos mérete* mind népességszám (3921 fő), mind terület (4558 ha) tekintetében *jelentősen meghaladja az országos átlagot*. Az Alföld településszerkezetét egykor alapvetően meghatározó *mezőváros–tanya rendszer* az Észak-Alföldön mára *átalakult*, ám megújult formában a *nagy kiterjedésű és nagy népességszámú települések* ma is igen fontos elemei a településstruktúrának. A régió területének jelentős részén teljesen eltűnt az *egykori tanyavilág*, s az egykor jellegzetes „alföldi” településstruktúra elemei *Nyíregyháza vonzáskörzetén* kívül csak helyenként fordulnak elő *Debrecen környékén*, a *Jászságban* és a *Nagykunságban*. A tanyák felszámolása a régió egyes tájegységei esetében *kifejezetten ritka településhálózat-szerkezetet* eredményezett, ami a *Hortobágy* mellett a *Nagykunság* és a *Hajdúság* területén mutatkozik meg szembetűnően.

Az Észak-alföldi régió egyes kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező, vízjárta területein korábban sem alakultak ki nagy népességszámú mezővárosok, ami részben annak is köszönhető, hogy a török hódoltság idején sem bolygatták ezeket a területeket. *Sűrű, kis- és aprófalvas településszerkezet* maradhatott fenn a

mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északi és keleti területein, továbbá a Bihari-sík és a Közép-Tiszavidék egy részén. Az elaprózott településszerkezetének köszönhetően a régió településeinek 58,9%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található (Koncz G. 2008c).

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény életbe lépése óta a korábbi évtizedek gyakorlatától eltérően nagy számban került sor községalakításokra. Ennek bekövetkezése szükségszerű következménye volt a korábbi kényszeregyesítéseknek, amelyeknek egy igen jelentős része megszűnt. Jellemző a rendszerváltás utáni tendenciákra, hogy azóta egyetlen községegyesítésre, vagy városhoz csatolásra sem találni példát az országban. Az Észak-alföldi régióban 12 új település jött létre az utóbbi bő másfél évtizedben, miközben két település megszűnt annak köszönhetően, hogy hét község kiválása mellett két település szétválása jelentett változást. A településszétválások egy egészen sajátos kategóriáját képezi a korábbi községegyesítések városi cím újbóli adományozásával történő megszüntetése, amelyre az országban összesen két alkalommal került sor, közülük az egyik éppen Hajdúhadház és Téglás különválása volt 1991-ben (3. táblázat). További eggyel csökkent még a települések száma a régióban, amikor 1999-ben Tiszaugot Jász-Nagykun-Szolnok megyéből Bács-Kiskun megyébe sorolták át.

3. TÁBLÁZAT

Az 1990 után alakult települések az Észak-alföldi régióban

Önállóvá válás éve	Településnév	Anyaközség, -város
1991	Gyüre	Varsánygyüre szétválásával
1991	Nagyvarsány	Varsánygyüre szétválásával
1991	Hajdúhadház	Hajdúhadháztéglás szétválásával
1991	Téglás	Hajdúhadháztéglás szétválásával
1992	Berekfürdő	Karcagról vált le
1992	Folyás	Polgárról vált le
1992	Szelevény	Kunszentmártonról vált le
1993	Bocskai kert	Hajdúhadháztól vált le
1993	Hunyadfalva	Kötelekről vált le
1994	Csataszög	Nagykörűről vált le
2002	Szorgalmatos	Tiszavasváriról vált le
2002	Tiszaszőlős	Tiszafüredről vált le

Forrás: A Magyar Köztársaság Helységnévkönyve, 2006. (www.ksh.hu)

3.1.1. Települések népességszám szerinti megoszlása

A települések népességszám kategóriáit tekintve a törpe- és aprófalvak száma – a már korábban említett néhány periférikus térséget leszámítva – minimális, részarányuk (11,6%) messze elmarad az országos értékektől (33,7%), annak mindössze harmada. A településhálózat struktúrája Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében egyáltalán nem nevezhető elaprózottnak. A legkisebb települések kategóriájában megfigyelhető óriási különbségnek az a következménye, hogy az Észak-alföldi régió a települések száma alapján minden más kategóriában magasabb részesedéssel jellemezhető. Az 500–999 fő népességszámú (kisfalvak) kategóriában, valamint a nagy- és középvárosok esetében nem annyira számottevő az eltérés a régiós és országos adat között. Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyének köszönhetően az 5000–9999 fős kategóriába tartozó települések (kisvárosok és néhány népesebb falu) száma több mint kétszeresen haladja meg az országos átlagot. Emellett az előbbiben a 10 000–20 000 fő közötti, míg az utóbbiban a 20 000–50 000 fő közötti lakosságszámú városok aránya kiemelkedően magas. A három megye értékei a közép- és nagyfalvakat (2000–5000 fő) magában foglaló kategóriában esnek egymáshoz a legközelebb, miközben az országos átlagot mintegy tíz százalékkal meghaladják (4. táblázat).

Az összességében nagyobb településméret infrastrukturális és területfejlesztési szempontból kedvező adottság. Az 500 főnél kevesebb lakossal rendelkező 45 településen lakók száma nem teszi ki a régió népességének egy százalékát. A legtöbb kistelepülés a *Fehérgyarmati kistérségben* található, amelynek 49 települése közül 19 (38,8%) lakosságszáma kevesebb, mint 500 fő, további 23 (46,9%) lakosságszáma pedig az 500–999 fős kategóriába esik. A szomszédos *Vásárosnaményi kistérség* 27 települése közül öt (18,5%), illetve 16 (59,3%) tartozik a fenti kategóriákba.

Az országos adatokkal összevetve a régióban *népességarányosan a kétezer és húszezer fő közé eső településkategóriáknak van átlagon felüli jelentősége*, amelyek tulajdonképpen a népesebb községeket és a kisvárosokat foglalják magukban. A *három megyeszékhely* a régió összlakosságának 25,8%-át teszi ki, amely az ötvenezer főnél népesebb településkategóriában a főváros torzító hatása miatt nem jelent kiemelkedő arányt, azonban Debrecen miatt Hajdú-Bihar megye még így is az országos átlagnál magasabb értékkel (37,3%) rendelkezik. A megyeszékhelyek és a kisvárosi hálózat közötti kategória (20 000–49 999 fő között) a régióban gyengének minősíthető. Mindössze öt város tartozik ebbe a kategóriába, amelyekben a régió lakosságának 8,3%-a lakik. Különösen szembeötlő, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a megyeszékhelyen kívül egyetlen 20 000 főnél népesebb város sem található (5. táblázat).

4. TÁBLÁZAT

A települések száma és nagyságrendi megoszlása (%), 2007

Megye, régió, ország	Települések száma	A települések nagysága lakosságszám szerint (fő)							
		–499	500– 999	1000– 1999	2000– 4999	5000– 9999	10000– 19999	20000– 49999	50000–
Hajdú-Bihar	82	6,1	17,1	24,4	26,8	14,6	7,3	2,4	1,2
Jász-Nagykun- Szolnok	78	6,4	12,8	28,2	24,4	17,9	5,1	3,8	1,3
Szabolcs- Szatmár-Bereg	229	15,3	27,9	24,0	24,9	4,8	2,6	0,0	0,4
Észak-Alföld	389	11,6	22,6	24,9	25,2	9,5	4,1	1,3	0,8
Ország	3 152	33,7	21,4	20,3	15,7	4,4	2,6	1,3	0,6

Forrás: KSH T-star adatbázis (2007) alapján a szerző szerkesztése.

5. TÁBLÁZAT

A települések népessége népességnagyság-kategóriák szerint (%), 2007

Megye, régió, ország	Népesség- szám, fő	A települések nagyságrendi csoportjai							
		–499	500– 999	1000– 1999	2000– 4999	5000– 9999	10000– 19999	20000– 49999	50000–
Hajdú-Bihar	547 357	0,3	1,9	5,3	12,4	15,9	16,8	10,1	37,3
Jász-Nagy- kun-Szolnok	407 232	0,4	1,9	8,5	15,0	24,5	13,5	17,6	18,6
Szabolcs- Szatmár- Bereg	578 573	1,9	8,2	14,0	28,5	12,5	14,9	0	20,0
Észak-Alföld	1 533 162	0,9	4,3	9,4	19,2	16,9	15,2	8,3	25,8
Ország	10 045 401	2,8	4,8	9,2	14,8	9,6	11,3	12,0	35,5

Forrás: KSH T-star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

3.1.2. Városi jogállású települések

A 20. század elején a régió mai városállományából mindössze 11 rendelkezett városi ranggal, amelyek azóta nem is kerültek ki ebből a településkategóriából. A 11 város akkoriban jelentős számnak minősült, hiszen az ország jelenlegi területén mindössze 42 városi jogállású település volt. A két világháború között csak egyetlen várossá nyilvánítás történt a régióban, Hajdúhadház, amely azonban az 1926-ban kapott városi címét 1934-ben el is veszítette. A következő várossá nyilvánításra 1952-ig kellett várni, amikor is Törökszentmiklós kapott városi rangot, majd ezt követően ismét 17 éves szünet következett (6. táblázat).

6. TÁBLÁZAT
Várossá nyilvánítások az Észak-alföldi régióban, 1952–2008

A várossá nyilvánítás éve	A város neve
1900-ban már város	Debrecen, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Jászberény, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Nyíregyháza, Szolnok, Túrkeve
1952	Törökszentmiklós
1969	Mátészalka
1970	Kisvárdá
1973	Nyírbátor
1978	Berettyóújfalu, Fehérgyarmat, Vásárosnamény
1984	Tiszafüred
1986	Kunszentmárton, Püspökladány, Tiszavasvári
1989	Balmazújváros, Biharkeresztes, Csenger, Hajdúdorog, Hajdúhadháztéglás ¹⁾ , Jászapáti, Kunhegyes, Martfű, Nádudvar, Nagykálló, Záhony
1991	Derecske, Hajdúhadház ²⁾ , Jászárokszállás, Téglás ²⁾
1992	Nyíradony, Tiszalök, Újfehértó
1993	Baktalórántháza, Ibrány, Jászfényszaru, Máriapócs, Nagyhalász, Polgár, Tiszaföldvár
1996	Létavértes
1997	Nagyecsed, Újszász
2000	Dombrád, Rakamaz, Tiszacsege
2001	Demecser, Komádi, Vámospércs
2003	Kaba
2004	Balkány, Hajdúsámson, Kenderes
2005	Abádszalók, Kemece, Nyírlugos, Nyírtelek
2007	Mándok

Forrás: Magyarország helységnévtárai.

Megjegyzések: 1) 1991-ben kettévált Hajdúhadház és Téglás városokra; 2) Hajdúhadháztéglás szétválása nyomán

Míg a városok száma 1989-ig mérsékelten emelkedett, addig 1989-ben egy év alatt annyi település kapott városi rangot, mint a 20. század azt megelőző időszakában együttesen. A városok gyarapodásának legfőbb oka ekkor még az 1984-ben bevezetett városkörnyéki rendszer volt. A nagyközségi központokat három szakaszban várossá nyilvánították. Mivel azonban a településhierarchiában alacsonyabb szinten elhelyezkedő települések kerültek be ebbe a körbe, a városhálózat szerkezete a korábbinál megosztottabbá vált. A rendszerváltás óta eltelt időszakban az önkormányzati választások éveitől eltekintve, több évben is három-négy településsel bővült a városi jogállású települések köre a régióban. E várossá nyilvánításoknak köszönhetően a régió *városainak száma* az 1990. évi 33-ról 2008 végéig *64-re* növekedett.

A városi jogállással rendelkező településeket alapul véve, az *Észak-alföldi régió Magyarország egyik legvárosodottabb régiója*. A 2008. január 1-jei közigazgatási helyzetet figyelembe véve az országos 9,2%-kal szemben *településeinek 16,2%-a város*, a *városi népesség kétharmados arányt képvisel* a régió össznépességén belül. Az elmúlt évek várossá nyilvánításainak hatására a megyék között ma már az 1968-ban még csak egy várossal rendelkező Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének van a legtöbb városa (25). Részarányokat figyelembe véve azonban továbbra is Hajdú-Bihar vezet, ahol a településállomány több mint egynegyede város (21), a lakosságnak pedig közel 80%-a lakik városokban. Jász-Nagykun-Szolnok megye 18 városi jogállású települése még szintén a régiós átlag feletti 68% népességarányal rendelkezik (8. ábra).

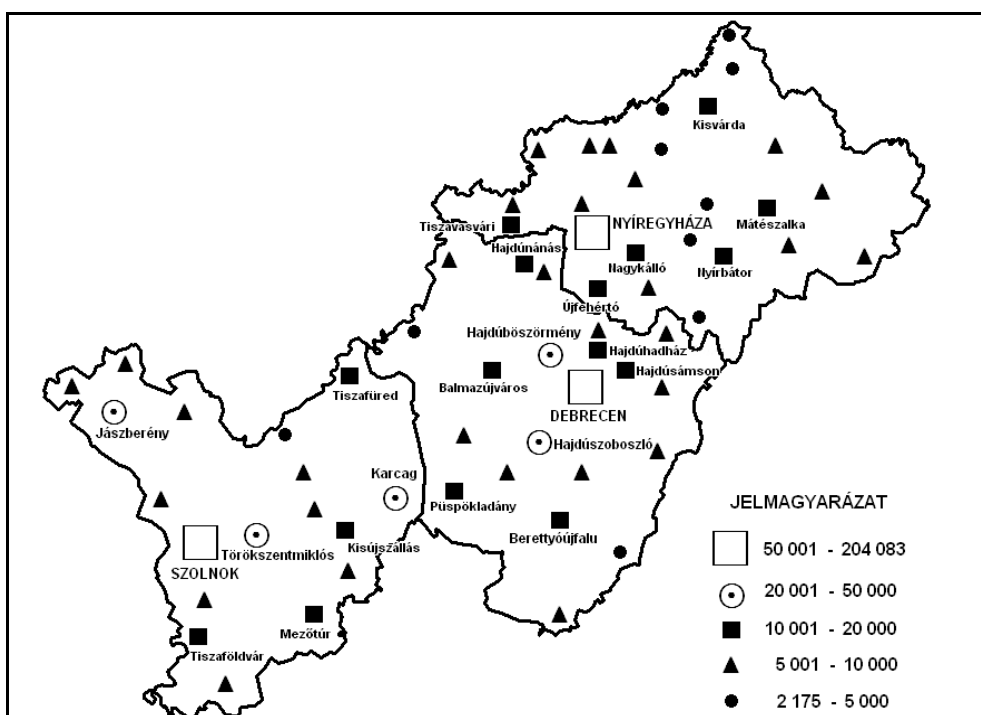
A városi jogállású települések között mind a *városi funkciókat*, mind a *térszervező erőket* tekintve jelentős különbségek vannak. Az elmúlt években bekövetkezett „*várossá nyilvánítási hullám*” következtében a régió városai között jelentősen felülreprezentálttá váltak az e vonatkozásokban *gyenge teljesítőképességű, a városhierarchia alsó fokain álló települések*, amihez hozzáadódik, hogy a középvárosi hálózat hagyományosan gyengének tekinthető. Település- és közigazgatási földrajzi megközelítések alapján a városhálózat ma már kiépültnek tekinthető a régióban. *A településszerkezet oldaláról a városhálózat kiterjedése lényegében elérte a maximumot, sőt a várossá nyilvánítás egyes térségekben túl is lépte azoknak a településeknek a körét, amelyek várossá nyilvánítása térszerkezeti szempontból indokolt volt.* A városhiányos térségek gyakorlatilag elfogytak. Van még ugyan néhány kisebb határ menti, aprófalvas mikrotérség, ahol nem található kisváros, azonban ezek a térségek egyáltalán nem rendelkeznek olyan funkcionálisan jól ellátott községgel, amelyik a közeljövőben meg tudna felelni a városi rangkritériumainak.

Az utóbbi években bekövetkezett nagyszámú, esetenként megalapozatlan várossá nyilvánítás nyomán a városi cím elnyerésének a döntéshozók által alkalmazott eddig sem szigorú kritériumrendszere fellazult, a városi „rang” bizonyos leértékelődése következett be. Az ellenben megkérdőjelezhetetlen, hogy az eddig várossá nyilvánított településeken a cím elnyerését követően javuló fejlődési

tendenciákat eredményezett. A közigazgatási szerepkörök módosításánál sokkal nagyobb jelentőségű kell, hogy legyen a városhálózat meghatározó tagjainak fejlesztése, valamint a funkcionális hiányosságok megszüntetése. Közvetlen anyagi előnyben nem nyilvánul meg a városi cím elnyerése, hiszen a pénzügyi szabályzás szempontjából nincs különbség Magyarország önkormányzatai között, presztízs-növelő hatása viszont kétségtelen a hasonló méretű községi településekkel szemben (Szigeti E. 2002).

8. ÁBRA

A városi jogállású települések elhelyezkedése és népességszám szerinti megoszlása, 2007, fő

Forrás: KSH T-star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

A nagyközségek a községek egészével összehasonlítva esetlegesen egykori központi szerepkörükből megmaradt többletfunkcióik, magasabb népességszámuk és népességszámuk fejlődési dinamikáját tekintve is kedvezőbb mutatókkal rendelkeznek. Az Észak-Alföld 35 nagyközsége közül hétnek a lakosságszáma meghaladja az ötezer főt, azonban a legkisebb Tiszebecsé alig több mint ezer fő. A nagyközségek több mint fele az elaprózott településszerkezetű Szabolcs-Szatmár-

Bereg megyében található, ahol a néhány százfős települések között az egy-kétezres nagyközségek valóban központi funkciókat biztosítanak (7. táblázat).

7. TÁBLÁZAT

Nagyközségek az Észak-alföldi régió megyéiben, 2009. január 1.

Hajdú-Bihar (10)	Jász-Nagykun-Szolnok (7)	Szabolcs-Szatmár-Bereg (18)
Bagamér, Csökmő, Egyek, Földes, Hosszúpályi, Nagyrábé, Nyírábrány, Pocsaj, Sárrétudvari, Zsáka	Cibakháza, Fegyvernek, Jászkisér*, Jászládány, Kunmadaras, Öcsöd, Rákóczi falva*	Ajak, Gávavencselő, Hodász, Kállósemjén, Kölcse, Levelek, Mérk, Nyírbéltek, Nyírbogát, Nyírmada*, Ökörítőfűlpös, Porcsalma, Tarpa, Tiszabecs, Tiszadob, Tuzsér, Tyukod, Vaja*

* A vizsgálatok lezárását követően, 2009. július 1-től városi címmel rendelkező települések.

Forrás: A Magyar Köztársaság Helységnevtára, 2008.

A bevezető fejezetben említést tettem a várossá nyilvánításoknak a települések funkcióit és térségi szerepkörét kevésbé figyelembe vevő gyakorlatáról. A városok számának gyors növekedése a településhálózat kutatóit arra az álláspontra helyezte, hogy *szüneteltessék az újabb városi címek kiosztását*, s csak feltétlenül indokolt esetben kerüljön arra sor. Természetesen a szakmai érvek mellett e kérdésben nagy szerepet kaphatnak a *politikai érdekek* is, így nagy a valószínűsége annak, hogy a szakmai szempontokat talán nem teljes mértékben nélkülözve a központi funkcióit és térségi szerepkörét tekintve a jelenleg már városi településekhez legközelebb álló települések közül többen városi rangot kapnak az elkövetkező években. (A vizsgálat lezárását követően, 2009. július 1-től már négy ilyen példa említhető az Észak-alföldi régióban: Jászkisér, Nyírmada, Rákóczi falva, Vaja).

3.2. Kistérségi hálózat

A *kistérség* a településközi funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján meghatározható, megközelítőleg egy középfokú vonzáskörzet kiterjedésének megfelelő nagyságrendű, földrajzilag összefüggő terület egység, amelyhez az elmúlt évek folyamán egyre bővülő számban kapcsolódnak igazgatási, intézmény fenntartási tevékenységi körök. A kistérségek elnevezése azok leginkább meghatározó, központi településének neve alapján történik. Azokban a térségekben, amelyekben hiányzik egy erős központi település jelenléte, előfordul,

hogy két kisebb város (esetleg nagyközség) közösen lát el centrum szerepkört, ami nevükben is megmutatkozik.

A mai kistérségi rendszer *történelmi előzményeként a járási rendszer fogható fel*, amely adminisztratív, igazgatási funkciókkal bírt. A járások méretüknél fogva alkalmasak voltak arra, hogy napi kapcsolatot tartsanak a településekkel, számuk a mai ország területén 90 és 150 között változott. A járásokat 1984-ben szüntették meg, a községeket 105 városkörnyékbe sorolva. *A megye és a település közötti területi beosztás újjáélesztése az 1990-es közigazgatási reform kapcsán nem merült fel*, ezt az időszakot az önállósági törekvések dominanciája jellemezte, integrálódási kísérletek csak nyomokban voltak felfedezhetők.

Az *első országos lefedettségű kistérségi hálózatot* a Központi Statisztikai Hivatal elnöke hívta életre 1994-ben, bevezetve a *statisztikai körzet* kategóriáját, mint a statisztikai folyamatok mérésének területi egységét. Ez megfelelt az európai uniós regionális politika alapvető követelményeinek, létrehozva a *NUTS IV-es területi szintet*. Ennek ellenére a kistérségek a későbbiekben sem váltak statisztikai számbavételi egységgé. A 9006/1994 (S.K.3) számú KSH elnöki közlemény 138 statisztikai körzetet alakított ki. A lehatárolásban aktív szerepet játszottak a KSH decentralizált (megyei) intézményrendszerének statisztikusai, s további helyi és külső tudományos szakértői kontrollt is kapott. A rendszert ennek ellenére *számos kritika érte*, miszerint nem vette kellőképpen figyelembe az élő településközi kapcsolatokat, s gyakran egy térségbe olvasztott inhomogén területeket. A közlemény által meghatározott lehatárolás módosítására négy évvel később került sor, 1998. január 1-től kezdődően *150-re bővítették a kistérségek számát*. A régióban is jelentős változás következett be, a kistérségek száma 20-ról 23-ra növekedett. Alapvető problémát jelentett ebben az időszakban, hogy *nagyon kevés használható információ épült be a lehatárolások során a településközi kapcsolatokról*, mivel ezek olyan egyedi adatfelvételt feltételeznének, amelyre sohasem volt sem pénz, sem energia, különösen nem a kilencvenes években.

Ezt követően öt évvel az újabb felülvizsgálat eredményeként a kistérségek megállapításáról, lehatárolásáról és megváltoztatásának rendjéről szóló 244/2003 (XII.18.) Kormányrendelet *18 új kistérség* létrehozását valósította meg, összesen 168 kistérséggel fedve le az ország területét. E változtatásoknak köszönhetően *számos periférikus fekvésű, kevésbé versenyképes kisváros is – legalábbis névleg – kistérség központi településsé vált*, amelyeknek funkcionális ellátottsága csak részben felel meg a legminimálisabb kritériumoknak is, azonban a kedvezőtlen közlekedés-földrajzi adottságok és társadalmi-gazdasági mutatók ezt valóban indokoltá tették. Az Észak-alföldi régió kistérségi hálózata ekkor 23-ról 27-re bővült, újonnan létrehozva a *Derecske-Létavértesi, Hajdúhadházi, Mezőtúri és Ibrány-Nagyhalászi kistérségeket*. A legnagyobb módosítások *Debrecen* és *Nyíregyháza agglomerációját* érintették. Az előbbi esetében a korábbi kistérség déli és északi részét két önálló kistérség létrehozásával választották el a me-

gyeszékhelytől, míg az utóbbi esetében négy kistérséghez is soroltak át településeket, egyet pedig teljes egészében abból választottak le.

A hatékonyabb kistérségi együttműködések ösztönzése érdekében a kormány megalkotta a többcélú kistérségi társulások 2004. évi támogatása mértékének, igénylésének, döntési rendszerének, folyósításának és elszámolásának részletes feltételeire vonatkozó 65/2004. (IV.15.) Kormányrendeletet, majd az országgyűlés elfogadta a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvényt, amelynek alapvető célja az együttműködések intézményesítése, a kistérségek összehangolt fejlesztésének előmozdítása, az önkormányzati közszolgáltatások színvonalának kiegyenlített emelése volt. A törvény *18 lehetséges feladat- és hatáskört* határozott meg, ösztönző támogatást biztosítva az *oktatás és nevelés, a szociális ellátás, egészségügyi ellátás és területfejlesztés* feladatainak ellátásához. A kistérségi együttműködés lehetősége mindössze két település számára nem volt adott, a főváros mellett egyedül Debrecennek nem jutott együttműködő partner a 2003. évi besorolás alapján (Baranyi B. 2008).

A ma érvényben lévő szabályozást a 2007. évi CVII. törvény léptette életbe, amelynek egyetlen feladata a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosítása volt a kistérségek lehatárolását illetően. Ennek megfelelően a régióban a kistérségek száma 28-ra bővült, mivel speciális adottságaira hivatkozva *Záhony és további 10 környékbeli település* kivált a *Kisvárdai kistérségből*. Emellett további két-két kistérséget érintett település átsorolása. *Mikepércs* a *Debreceni kistérséghez* csatlakozott, elsősorban azért, hogy a megyeszékhely is kiaknázhassa a kistérségi együttműködések adta lehetőségeket. A két város közt szinte félúton elhelyezkedő *Szajol* a *Törökszentmiklósi kistérségből* került át a *Szolnoki kistérséghez*, ami településhálózati szerepköröket figyelembe véve indokolt. A kistérségi tanácsok mindennapi munkájában az egyes önkormányzatok közötti érdekellentétek miatt egyes esetekben az együttműködések új alapokra helyezése is felmerül, azonban a hatékonyság növelése érdekében elsődlegesnek a jelenleg érvényben lévő lehatárolás (*9. ábra*) adta lehetőségek maximális kihasználása tekinthető.

A kistérségek tipizálásában meghatározó a *centrumtelepülés népességszáma*, hiszen a népesebb városok általában több szolgáltató szerepkörrel bírnak és jelentősebb kisugárzó hatást fejtenek ki környezetükre, másrésztől sokkal inkább egy településre koncentrálnak a funkciókat. A központi település adottságai mellett fontos szempont lehet az *együttműködés szereplőinek száma*. A hazai szakirodalom a 10 alatti településszámú kistérséget kevéstelepüléssel kistérségnek, míg az ennél több szereplővel működőt soktelepüléssel kistérségnek nevez. Országosan a kistérségek közel kétharmada nevezhető soktelepüléssel kistérségnek (Gazsó I. et al. 2008). A régió 28 kistérsége közül 18 tartozik ebbe a kategóriába, amely az országgal megközelítően azonos részarányt jelent.

9. ÁBRA
Az Észak-alföldi régió kistérségei 2009. január 1-jén

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Köztársaság Helységnévkönyve alapján, 2009.

A kistérségek között igen jelentős különbségek fedezhetők fel településszám, kiterjedés és népességszám alapján egyaránt. A legnagyobb településszámmal a régióban a Fehérgyarmati kistérség (49) rendelkezik, míg legalacsonyabbal a *Mikepércsel* kiegészült *Debreceni kistérség*. Nem meglepő azonban, hogy a régióközpontot is magában foglaló kistérség rendelkezik a legnagyobb népességszámmal (209 136 fő), míg a legkisebbel a *Csengeri kistérség* (13 674 fő), amelyet Szatmár Mátészalkától és Fehérgyarmattól távol eső határ menti részén alakítottak ki. Kiterjedését tekintve az újonnan létrehozott *Záhonyi kistérség* (1459,7 km²) a Csengeri kistérségnél is kisebb kiterjedésű, az országban a negyedik legkisebb. A régió legnagyobb kiterjedésű kistérsége, a Berettyóújfalui kistérség (12 255,3 km²) országosan a harmadik helyet foglalja el annak ellenére, hogy az egykori „Csonka-Bihar” vármegyének már csak 29 települése tartozik ebbe a területi egységbe.

A kistérségek az elmúlt években a *tudományos területi elemzések kedvelt célterületeivé* váltak, mivel a *kistérségek szintjén a hazai területi fejlődés minden lényeges tendenciája jól kirajzolódik. A lehatárolások gyakori változtatása* ugyanakkor megnehezíti a korábbi és mai mutatószámok összevetését, a kevésbé homogén kistérségek szétbontása hozzájárult a kistérségek közötti különbségek növekedéséhez, s *az érintett települési önkormányzatok számára is megnehezítette az együttműködések elmélyülését* (Nemes Nagy J. 2003).

3.3. Demográfiai trendek

A városok funkcionális vizsgálatánál nem a népességszámuknak és azok változásának a meghatározása az elsődleges szempont, azonban a demográfiai trendeknek erős befolyásoló szerepe lehet, ugyanis *a népesség súlya biztos meghatározója egyes szolgáltatások megtelepedésének*. A dinamikusan fejlődő települések sokkal inkább válhatnak az új befektetések (új funkciók megtelepedésének) célpontjaivá, szemben a stabilan népességcsökkenéssel jellemezhető településekkel.

Az Észak-alföldi régió a Dél-alföldi után a második legnagyobb területű, és Közép-Magyarországot követve ugyancsak a második legnépesebb régiója Magyarországnak. Lakónépessége 2007 végén 1 514 020 fővel az ország népességének 15,1%-a volt. Népsűrűsége a harmadik legalacsonyabb a régiók sorában, az országos átlagnak mintegy 80%-a. A régió népességének elhelyezkedésében jelentős területi különbségek mutatkoznak. A legnagyobb népsűrűséggel természetesen a nagyvárosi térségek jellemezhetők, azonban a vidéki kistérségek összevetésében is több mint háromszoros különbségek tapasztalhatók azok térszerkezeti pozíciójának függvényében. A két szélsőértékkel a legkisebb méretű kistérségek, a Záhonyi (137 fő/km²) és a Polgári (37 fő/km²) jellemezhetők.

A népességszám változásait alakító egyik összetevő, a természetes szaporodás az Észak-alföldi régió népesedését más régióknál erőteljesebben alakította. A régió a rendszeres magyarországi népszámlálások kezdete (1870) óta változatlanul, az országos átlagot meghaladó, magas természetes szaporodással rendelkezik. Ennek köszönhetően a térségben népesedési tartalékok keletkeztek, amelyek az 1980-as évtizedtől meginduló népességfogyás mérsékeltébe értékeiben jutnak ma kifejezésre (Ekéné Zamárdi I. 2008).

Az élveszületések száma 1990-ben még 21 830 fő volt a régióban, amely 2007-ben már csak 15 649 főt tett ki, a 17 éves periódus alatt mindössze 2005-ben és 2006-ban volt növekedés tapasztalható az azt megelőző évek adataihoz képest. A gyors csökkenés ellenére az Észak-Alföld születési rátája (10,1‰) még mindig a legmagasabb az országban. A régión belül Szabolcs-Szatmár-Bereg megye van a legkedvezőbb helyzetben, amely országosan is vezető pozíciót foglal el, Hajdú-

Bihar még szintén az országos átlag feletti értékkel rendelkezik, Jász-Nagykun-Szolnok pedig kevéssel alatta. A települések népességkategóriáinak osztályozása kapcsán elmondható, hogy a *falusi települések* az élveszületések száma alapján kedvezőbb pozícióban vannak. A megyeszékhelyek születési rátája (10‰) magasabb, mint a régió többi tízezer főnél népesebb városáé (9,7‰), amelyek minimális különbséget mutatnak az 5000–10000 fő közötti kategóriával. A 2000–5000 fő közötti települések rátájának átlaga 10,7‰, az 1000–2000 fő közöttieké (10,2‰) még mindig a regionális átlag fölötti, míg az 1000 fő alattiakénál 10,5‰. A városok sorában 14‰ feletti rátával rendelkezik *Baktalórántháza, Hajdúhadház, Tiszavasvári és Dombrád*, míg 7‰ alattival *Tiszafüred, Biharkeresztes és Kunszentmárton*.

A *halálozások száma* az Észak-alföldi régióban az utóbbi 17 év alatt nem sokat ingadozott, összességében minimális mértékben csökkent, 1990-ben 20 162 fő hunyt el, 2007-ben pedig 19 488 fő. A régió halálozási rátája (12,7‰) kevéssel jobb, mint az országos átlag (13‰), ami annak köszönhető, hogy a *leginkább öregedő népességű Jász-Nagykun-Szolnok megye* lerontja a másik két megye mutatóját. A települések méretkategóriái és a halálozási ráta között szoros kapcsolat fedezhető fel, a lakosságszám növekedésével a csoportok egyre kedvezőbb mutatóval rendelkeznek, ami természetesen nem jelenti azt, hogy egy-egy kistélepülés esetében ne találkozhatnánk szembetűnően alacsony értékkel. A kistérségek között ennek köszönhetően a Nyíregyházi és a Debreceni kistérség van a legjobb pozícióban, míg a legrosszabb helyzetben a Jászság területe. A városok közül a legalacsonyabb halálozási rátával éppen az a *Hajdúsámson* (8,5‰) rendelkezik, amely az egyik legkevésbé hordozza magán a városok tipikus formajegyeit. Érdekes, azonban nem feltétlenül meglepő, hogy éppen a vele szomszédos *Nyíradony* halálozási rátája a legmagasabb (17,2‰).

A születéseket felülmúló halálozási adatok az Észak-alföldi régióban az 1990-es évtizedtől váltak jellemzővé. A *demográfiai olló nyílása 1992-ben kezdődött meg*, az országos helyzethez viszonyítva bő egy évtizedes késéssel. Ma már mindhárom megyét természetes fogyás jellemzi, amelynek mértéke Szabolcs-Szatmár-Beregben a legkisebb és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legnagyobb. A 389 település közül 2007-ben 96-ot jellemzett természetes szaporodás, 16-ot stagnálás, a további 277-ben pedig természetes fogyás volt tapasztalható. A városok közül pozitívummal zárt *Baktalórántháza, Hajdúhadház, Hajdúsámson, Tiszavasvári, Téglás, Kemece, Újfehértó, Létavértes, Nádudvar és Hajdúböszörmény*. Kifejezetten magas, egy százalék feletti természetes fogyás *Újszászon* volt tapasztalható, a többséget enyhe csökkenés jellemezte.

Az *Észak-alföldi régió a második világháború után nettó népesség-kibocsátó területté vált*, a vándorlási veszteségek az 1950-es évektől gyakorlatilag rögzültek az ipari beruházások alacsony száma miatt. Az Alföld agrártérségei közül is kiemelkedett az elvándorlás mértékét illetően Szabolcs-Szatmár-Bereg megye,

amely így teljes mértékben elvesztette a természetes szaporodásból származó előnyeit. *A saját megyéjük területét elhagyók egyértelműen a városokat részesítik előnyben, 2007-ben mindössze 22%-uk választott községet új lakóhelyül. A megyén belüli elvándorlás irányában alapvető különbségek vannak a régió belül, amely csak részben magyarázható a városi lakosság különböző részesedésével. Hajdú-Biharban több mint kétszer annyian választottak városi jogállású települést, mint amennyien községeket. Jász-Nagykun-Szolnok megyében szintén a városok voltak a népszerűbb célpontok, míg Szabolcs-Szatmár-Beregben 54%-os arányt képviseltek a községek.*

A városok szintjén a népességszám változása differenciált képet mutat az utóbbi évtizedekben. Alapvető különbség mutatkozik a *vonzáskörzet nélküli egykori mezővárosok* (Mezőtúr, Kisújszállás és különösen Túrkeve) és a *kiterjedt vonzáskörzettel rendelkező piacközpontok* között (Kisvárdá, Mátészalka, Berettyóújfalu). A tipikus mezővárosok közül azok vannak jobb helyzetben a népességszám változása alapján, amelyek *nagyvárosok közelében* helyezkednek el (Hajdúszoboszló, Törökszentmiklós). Az 1890 és 2001 közötti időszakban a legnagyobb pozíciójavulást Hajdúsámson tudta elérni, 12 helyet javítva a rangsorban, a Debrecenhez köthető szuburbanizációs folyamatoknak köszönhetően (8. táblázat).

A népességszám változásának dinamikája összefüggésbe hozható a települések lakosságának *korösszetételével*. A népesség öregedési folyamatának a mérésére az *öregedési index* a legelfogadottabb és leghasználhatóbb mutató, amely a 60 évesnél idősebb korosztályba tartozó népességszámot veti össze a 14 évesnél fiatalabbakkal. Az öregedési index értékéből arra vonatkozóan is megalapozott következtetéseket lehet levonni, hogy valamely népességcsoport az öregedési folyamatának mely fázisát éli meg aktuálisan. Alapvető befolyásoló tényező az idősebb korosztályba tartozók számának gyakorlatilag általánosan megfigyelhető növekedése mellett, hogy a fiatalok számának változásában elsősorban a természetes szaporodás, vagy a vándorlás meghatározó (Szónoky Ancsin G. 2006).

Az öregedési index értékének regionális differenciálódása arra mutat rá, hogy az öregedési vizsgálatokat településenként érdemes elvégezni. A régióátlag 1,15, azonban regionális szinten 0,16 és 8,57 között ingadoznak az értékek. Igazán kedvező 0,8 alatti értékek csak kisvárosokban jellemzők. A városok közül a legjobb pozícióban az alapvetően különböző társadalmi folyamatokkal jellemezhető Hajdúsámson (0,59) és Hajdúhadház (0,60) van. Mindhárom megyeszékhely régiós átlag feletti értékekkel rendelkezik, amíg azonban Nyíregyháza csak 1%-kal múlja azt felül, addig Debrecen 23%-kal, Szolnok pedig 28%-kal. A 60 évesnél idősebb korosztály több mint másfélszeresen haladja meg a 14 év alattiakét *Kunszentmártonban, Jászberényben, Jászárokszálláson, Martfűn, Újszászon, Mezőúron, Tiszafüreden, Hajdúszoboszlón és Jászfényszarun.*

8. TÁBLÁZAT

A régió 25 legnépesebb városának a népességszám alapján felállított rangsorban elfoglalt helye népszámlálások alkalmával

Település	1870	1900	1920	1930	1949	1970	1990	2001
Debrecen	1	1	1	1	1	1	1	1
Nyíregyháza	2	2	2	2	2	2	2	2
Szolnok	6	3	3	3	3	3	3	3
Hajdúböszörmény	3	4	5	4	4	4	4	4
Jászberény	4	5	4	5	5	5	5	5
Hajdúszoboszló	9	10	9	10	9	9	7	6
Törökszentmiklós	11	8	8	8	8	6	6	7
Karcag	7	7	7	7	6	7	8	8
Mezőtúr	5	6	6	6	7	8	9	9
Mátészalka	48	44	41	33	26	21	10	10
Hajdúnánás	8	9	10	9	10	10	11	11
Balmazújváros	16	16	15	15	12	11	13	12
Kisvárd	37	28	18	13	18	15	12	13
Berettyóújfalu	26	23	23	17	17	14	14	14
Püspökladány	20	15	13	12	11	12	15	15
Tiszavasvári	21	20	24	22	19	16	17	16
Tiszafüred	14	13	14	16	14	17	16	17
Újfehértó	27	26	22	18	13	13	20	18
Nyírbátor	39	40	31	29	29	24	18	19
Kisújszállás	12	12	11	11	15	18	19	20
Hajdúhadház	28	29	27	26	21	19	21	21
Tiszaföldvár	35	23	30	27	20	20	22	22
Hajdúsámson	44	48	45	47	44	37	35	23
Nagykálló	30	34	33	32	32	30	25	24
Túrkeve	10	11	12	14	16	22	23	25

Forrás: KSH Népszámlálások adatai alapján saját szerkesztés.

3.4. Vállalkozás-sűrűség a települések népességkategóriáiban

A gazdasági szervezetek és az egyéni vállalkozások száma alapvetően befolyásolja az üzleti szolgáltatások megtelepedését egy adott térségben, illetve településen, ezért megvizsgáltam, hogy a települések egyes népességkategóriáira mekkora vállalkozás-sűrűség jellemző a régióban, s a kategóriákon belül mekkora

különbségek figyelhetők meg. A vizsgálat elvégzése előtt azt feltételeztem, hogy *a népességszám növekedésével a vállalkozások ezer főre vetített száma is növekedni fog*, mind a társas, mind az egyéni vállalkozások esetében. A másik kiinduló álláspontom az volt, hogy a kisebb települések által körülvevett, *nagyobb vonzaskörzettel rendelkező városokban magasabb vállalkozás-sűrűség tapasztalható*, mint a hasonló méretű, ám vonzaskörzettel egyáltalán nem rendelkező, vagy éppen népesebb települések által „leárnyékolt” pozícióban fekvő városok esetében.

Az Észak-alföldi régió települései körében végzett vizsgálat azt mutatta ki, hogy *a kétezer főnél népesebb települések esetében a népességszám növekedésével az egyes népességkategóriákban mind az egyéni, mind a társas vállalkozások körében egyre magasabb vállalkozás-sűrűség tapasztalható*. A kétezer főnél kevesebb lakosú településeknél ez nem volt kimutatható, sőt, az ezer főnél népesebb településeken alacsonyabb vállalkozás-sűrűséget tapasztaltam, mint az ezer főnél kevesebb lakossal rendelkezők esetében. A gazdasági társaságok száma 1,5-1,8-szeresen haladja meg az egyéni vállalkozások számát a különböző népességkategóriákban, a legnagyobb különbség a nagyvárosok és az aprófalvak, míg a legkisebb a kisvárosok körében mutatkozott. A vizsgálat fő tárgyát képező városi jogállású települések esetében azonban szoros kapcsolat mutatkozik a népességszám és a vállalkozás-sűrűség között, mivel azok a népesebb kategóriákban foglalnak helyet (9. táblázat).

A régiós átlagot mindössze a két legfelső népességkategória haladja meg mindkét esetben és éppen ezek között a kategóriák között figyelhető meg a legnagyobb lépcső is. A három megyeszékhely átlaga 1,65-szeresen haladja meg a régiós középértéket a regisztrált gazdasági társaságok és 1,5-szeresen az egyéni vállalkozások ezer lakosra jutó száma alapján. A megyeszékhelyek között azonban nem a legnépesebb *Debrecen*¹ (150,2 és 78,1) rendelkezik a legmagasabb értékkel, hanem *Nyíregyháza* (181,6 és 104,1), és a régióközpontot *Szolnok* is megelőzi (155,5 és 88,6). Ennek a három városnak a területén van bejegyezve a gazdasági társaságok 43%-a és az egyéni vállalkozások 39,3%-a.

A megyeszékhelyekhez hasonlóan magas értékekkel kizárólag azok a települések rendelkeznek, amelyek népességszámukhoz képest *jelentős idegenforgalommal* rendelkeznek (elsősorban az egyéni vállalkozók körében), vagy az ukrán határ közelében kedvező közlekedésföldrajzi pozícióban fekszenek, ami kizárólag *Kisvárdára* és *Záhonyra* érvényes (esetükben a gazdasági társaságok szerepelnek magasabb arányban). A húszezer főnél népesebb kategóriában szereplő öt város igen eltérő értékekkel jellemezhető. *Hajdúszoboszló* (148,8 és 104,8) a régió településeinek élmezőnyébe tartozik, *Jászberény* (116,1 és 68,5) még szintén

¹ A felsorolt települések mindegyikénél a gazdasági szervezetek mutatója szerepel elől, az egyéni vállalkozások mutatója pedig hátul.

jó mutatókkal rendelkeznek, azonban *Karcag* (92,1 és 57,6), *Hajdúböszörmény* (84,6 és 55,2) és *Törökszentmiklós* (79,5 és 47,6) már elmarad a régiós átlagértéktől.

9. TÁBLÁZAT

Regisztrált gazdasági társaságok és egyéni vállalkozások ezer lakosra jutó száma települések népességkategóriái szerint, 2007

Települések nagyságrendi csoportjai (fő)	Regisztrált gazdasági társaságok		Regisztrált egyéni vállalkozások	
	száma (db)	ezer lakosra jutó száma (db)	száma (db)	ezer lakosra jutó száma (db)
–499	872	60,0	522	35,9
500–999	3 785	60,9	2 467	39,7
1000–1999	8 583	57,1	5 496	36,5
2000–4999	19 602	67,2	12 871	44,1
5000–9999	17 128	70,3	11 398	46,8
10000–19999	20 722	90,4	12 766	55,7
20000–49999	13 023	103,7	8 332	66,4
50000–	63 683	160,4	34 832	87,7
Észak-alföldi régió	147 398	97,4	88 684	58,6

Forrás: KSH T-star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

A 10 000–20 000 fő közötti kategóriában a gazdasági társaságok és az egyéni vállalkozások esetében is a régiós átlagot meghaladó mutatóval rendelkeznek a már említett Kisvárdán kívül *Berettyóújfalu*, *Mátészalka*, *Nyírbátor*, *Tiszafüred* és *Nagykálló*, vagyis nagyrészt éppen azok a térségközpontok, amelyeket számos kisebb népességszámú község vesz körül. Kifejezetten alacsony értékekkel jellemezhető Hajdúhadház és Hajdúsámson, amely az előbbi esetében a társadalmi-gazdasági problémákra, utóbbi esetében a tipikus alvóvárosi szerepkörre mutat rá.

Az 5000–10 000 fő közötti népességszámú települések között Fehérgyarmat és Vásárosnamény rendelkezik kiemelkedő mutatókkal. A népességkategóriába tartozó falvak (*Fegyvernek*, *Jászladány*, *Hosszúpályi*, *Kunmadaras*, *Jászkisér*, *Egyek*) mutatói *Rákóczi* kivételével jelentősen elmaradnak a csoport átlagértékétől. A városi jogállású települések közül *Kenderes*, *Nagyecséd*, *Komádi* és *Téglás* rendelkezik gyenge mutatókkal. A településhálózati adottságai alapján feltételezhetően nagyobb vonzáskörzettel rendelkező városok összességében magasabb értékekkel rendelkeznek, a nagyvárosok közeli fekvése azonban egyes települések esetén az átlagosnál lényegesen magasabb, másoknál lényegesen alacsonyabb értékekkel jár együtt.

3.5. Gravitációs modell alkalmazása

A gravitációs modell alkalmazásával a potenciálisan központi szerepkörrel rendelkező városi jogállású települések elméleti vonzáskörzetének meghatározása volt a célom. Így elkülöníthettem azokat a városokat, amelyek esetében a településstruktúra sajátosságai kiterjedt vonzáskörzet meglétét feltételezik, azoktól, amelyek a nagyobb népességszámú és feltételezhetően funkciógazdagabb szomszédos települések miatt „korlátozva” vannak.

A gravitációs elemzés során a *települések tömegeként azok népességszámát* (2007), *távolságértékeként a közúton mért legkisebb elérési időt* vettem figyelembe a *www.utvonalterv.hu* információi alapján, amely jobban tükrözi két település megközelíthetőségének valós viszonyait. A korábbi vizsgálatok tapasztalatait felhasználva a 2007-es adatokra támaszkodó számításokat is a *távolság harmadik hatványon történő beépítésével* végeztem el. A *30 percnél távolabb elhelyezkedő településeket már nem vettem figyelembe* a számításoknál. A Tisza és a Szamos átjárhatóságánál csak az állandóan rendelkezésre álló hidakat vettem figyelembe, a kompokat nem. A vonzott települések megkülönböztetésére, az esetükben két legnagyobb vonzerővel jellemezhető központ gravitációs értékeinek hányadosát használtam fel.

Minden város esetében megállapítottam a 30 percen belül elérhető népesség számát (*1. melléklet*), amely rámutat a városok régió belüli közlekedés-földrajzi pozíciójára, s elkülöníthetővé teszi a centrum- és perifériaterületeket. A legjobb helyzetben ebből a szempontból a régió két legnépesebb városa között elhelyezkedő Újfehértó és Téglás van, ahonnan több mint 400 ezer fő érhető el fél órán belül. Több határ menti kisvárosban (Csenger, Komádi, Létavértes) a 30 percen belül elérhető népességszám nem éri el az 50 ezer főt, a legalacsonyabb érték azonban a Tisza és a Hortobágy által határolt Tiszacsegére jellemző (25 152 fő)

A vizsgálatba az Észak-alföldi régió *mind a 64 városi jogállású települése* bevonásra került, azonban azok a városok, amelyek egyetlen falvat sem vonzanak dominánsan, sőt, valamely közeli város rájuk ható vonzása lényegesen erősebbnek bizonyult, mint az általa kifejtett legjelentősebb vonzerő, azok átkerültek a vonzott települések kategóriájába. Ennek célja elsősorban a nagyvárosok szomszédságában fekvő, agglomerációs városok elkülönítése volt, amelyek egyébként "széttördelnék" Debrecen és Nyíregyháza vonzásterületét. A vonzáskörzetek egységének megtartását szolgáló másik szempont az volt, hogy a rendkívül alacsony népességszámuk miatt a számítások alapján egy vonzásterület belső részéből távolabbi nagyvároshoz vonzódó települések a nagyobb összefüggő térséghez kerültek átsorolásra.

A fent megadott feltételek mellett csak *három városi jogállású települést soroltam át a vonzott települések kategóriájába. Hajdúsámson, Nyírtelek és Kenderes* egyetlen falu számára sem tekinthetők elsődleges centrumtelepülésnek,

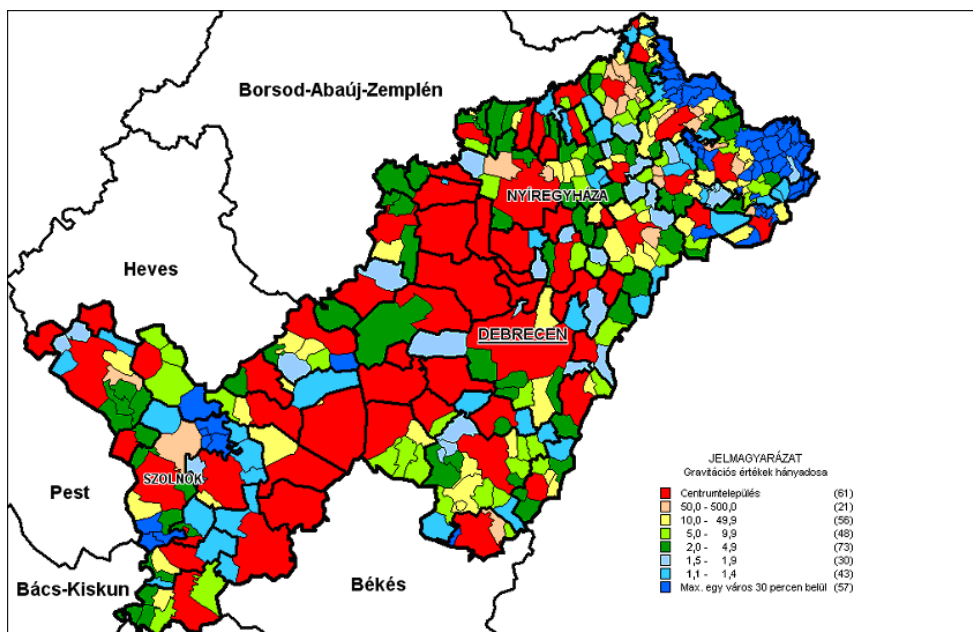
ráadásul egy jelentősebb népességszámú és egyben funkciógazdagabb város mellett helyezkednek el. Hajdúsámson Debrecen, Nyírtelek pedig Nyíregyháza szuburbanizációs övezetéhez tartozik, mindkét esetben rendkívül intenzív kapcsolat alakult ki a települések között. Kisújszállás ma már több oldalról is városokkal van körülvéve, a számítások alapján egyedül a közúton mindössze hat percre fekvő Kenderes jöhet számításba vonzott településként, a települések funkcióit is figyelembe véve csak korlátozott mértékben, nem is említve Karcag kistérség központi szerepkörét.

Az Alföld hagyományosan nagy kiterjedésű mezővárosok által elfoglalt területein nem meglepő, ha két város határa találkozik egymással, s közöttük nincs vonzott település. Erre példákat a régióban leginkább a Hajdúságban, a Jászságban és a Nagykunságban találunk. Jelen vizsgálat eredményeit tekintve *kilenc város vonzáskörzete saját közigazgatási területére terjed ki*, azonban meg kell jegyezni, hogy a kiinduló feltételek csekély módosításával tovább bővíthetne a kör. Mind az *öt hajdúváros* ebbe a kategóriába került, ami a falvak hiányával és Debrecen leárnyékoló szerepével magyarázható. *Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, valamint Hajdúdorog és Hajdúszoboszló* sajátos helyzetben vannak, mivel szinte minden oldalról csak városokkal érintkeznek, nyugati irányban pedig a Hortobágy markáns határt képez. *Hajdúhadház* esetében más a helyzet, erőteljes vonzást fejt ki egykori településrészei, Bocskai kert és Téglás irányában is, amit Debrecen árnyékol le, akárcsak a Hajdúszoboszlói kistérség három települését. *Nádudvar* esetében szintén egyértelmű a helyzet, mivel délről három város – közte két jelentősebb központ: Hajdúszoboszló és Püspökladány – határolja, tőle északra pedig az igen ritkán lakott Hortobágy terül el. A Jászság északi peremén fekvő kisvárosokhoz, *Jászfényszaruhoz* és *Jászárokszálláshoz* Jászberény centrum szerepe miatt nem tartozik egyetlen vonzáskörzeti település sem, meg kell jegyezni azonban, hogy erős kapcsolatrendszerük épült ki Heves megye déli területeivel. Az egy évszázaddal korábban még a régió legnépesebb települései közé tartozó *Túrkeve* erőteljes visszaesésének oka a város gyenge közlekedési kapcsolatai mellett a „háterszág” hiányában keresendő (10. ábra).

A számítások alapján az *egy vonzott településsel rendelkező* kategóriába 13 várost soroltam be, többségük nem tölt be kistérség központi funkciót (*Abádszalók, Kaba, Kemece, Máriapócs, Téglás, Tiszalök, Újszász*). Amennyiben a távolságot második kitevőn vennénk figyelembe, szinte kivétel nélkül átkerülnének a vonzott települések kategóriájába. *Újfehértó és Nagykálló* a már említett hajdúvárosokhoz hasonlóan „leárnyékol” pozíciót foglalnak el Nyíregyháza közelségében. A *Balmazújvárosi kistérség* két városának elméleti vonzásterületéhez szintén csak egy-egy település tartozik, a névadó település szerepe csak Hortobágy esetében tekinthető egyértelműnek, *Tiszacsege* vonzáskörzetének azonban nem Egyek, hanem Újszentmargita képezi részét a vizsgálat eredményei alapján. A funkcionális ellátottsága alapján erős centrumnak számító *Karcag*

csak korábbi településrészével, Berekfürdővel alkot egységet, igaz Kunmadaras csak minimális különbséggel került át e számítások alapján *Kunhegyes* vonzásterületéhez.

10. ÁBRA
Az Észak-alföldi régió városainak vonzáskörzete
gravitációs modell alapján

Forrás: Saját szerkesztés, TEIR 2007 és www.utvonalterv.hu adatai alapján.

Azokban a térségekben, ahol egyenletesebb a települések elhelyezkedése, a kisebb városok vonzásterületéhez is három-négy falu tartozik. Külön említést érdemel Nyíradony, amely Nyíracsad mellett két Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településsel alkot egy körzetet. Az egymás közelében fekvő, hasonló méretű Kunszentmárton és Tiszaföldvár közül az előbbi kedvezőtlen demográfiai tendenciái ellenére jelenleg is kettővel több települést vonz dominánsan. Püspökladányhoz a városi jogállású települések szomszédsága és Berettyóújfalú átvonzása miatt csak négy sárréti falu tartozik. A települések funkcionális vizsgálatával összevetve csalóka eredményt hozhat Záhony és Mándok összevetése, mivel az utóbbi kevéssel népesebb és a határhoz nem annyira közel fekvő település, így a gravitációs modell alapján három településsel többet vonz. A hajdú-bihari szolgáltató centrumoktól igen távol fekvő, „mostoha” adottságokkal jellemezhető Egyek elméleti és empirikus úton is alátámasztott centruma Tiszafüred (Vadász I. 1981; 1995). Biharkeresztesnek a Berettyóújfalutól távolabb eső határ menti hét település ellátásában kell fontos szerepet játszania (Koncz G. 2005b).

A számítások alapján a régióban *11 olyan város található*, amelynek *vonzásterülete legalább tíz településre terjed ki*. *Jászberény* vonzásterülete még a három kisebb városi jogállású jász település leválasztásával is tíz falura terjed ki. A „szűkre szabott” *Debreceni Agglomeráció* településeinek száma 13. *Szolnok* esetében meg kell jegyezni, hogy vonzaskörzetének északi részén, a Közép-Tisza-vidéken három olyan település is található, amelyekről egyetlen város, így *Szolnok* sem érhető el fél órán belül. Ebből a szempontból a legkedvezőtlenebb helyzetben a Szatmári-síkság keleti részének kistelepülései vannak, amelyek egy részéről egyetlen város sem érhető el 30 percen belül, más esetben pedig a kistérségi központ *Fehérgyarmat* helyett csak *Csenger* (Koncz G. 2003).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye településhálózati adottságainak köszönhetően a jelentősebb centrumok által vonzott települések száma minden esetben eléri a 15-öt (*Nyírbátor* – 15, *Csenger* – 16, *Mátészalka* – 17, *Kisvárdá* – 18, *Nyíregyháza* – 22), velük csak a hasonló adottságokkal rendelkező bihari térség központja, *Berettyóújfalu* (20) veszi fel a versenyt. A legtöbb település *Fehérgyarmat* (46) és *Vásárosnamény* (27) országhatár és folyók által körülölelt vonzásterületéhez tartozik, amelyekhez 37 esetben csak egy város fekszik a 30 perces időhatáron belül.

A vonzott településekre ható „gravitációs értékek” alapján elkülönített vonzaskörzeteken belül övezeteket különítettem el annak megfelelően, hogy – amennyiben legalább két központ hat a településre, – az elsődleges és másodlagos központra számított értékek között mekkora a különbség. A városokkal közvetlenül szomszédos és ugyanakkor más centrumoktól távolabb eső települések esetében két központra kiszámított gravitációs értékek hányadosa akár több százszoros is lehet. Erre a legjellemzőbb példát a *Kisvárdával* szomszédos hat település adja (*Ajak*, *Anarcs*, *Döge*, *Fényeslitke*, *Jéke*, *Pap*), amelyek közül a hányados értéke minden esetben meghaladja az 50-et. Az öt feletti értékek még mindig igen jelentős különbségnek tekinthetők a központok között adódó jelentős méretkülönbségek mellett is.

A vonzaskörzeteknek a valós város–vidék kapcsolatokhoz közel álló lehatárolása a kettő alatti hányados jellemezhető települések esetében különösen problematikus, amelyeknek a száma 73. Gyakoriak közöttük az olyan települések, amelyek az igazgatási funkciók vonzásterületének lehatárolásánál sem stabilan egy központhoz tartoznak. Empirikus tapasztalatok alapján több esetben fordul elő, hogy egy nagyobb és egy kisebb lélekszámú város között elhelyezkedő falu lakói alacsonyabb hierarchiaszintű szolgáltatásokat a közeli kisvárosban vesznek igénybe, s csak az ott el nem érhetőket veszik igénybe a távolabb eső funkciógazdagabb városban. További befolyásoló tényezőként említhető meg interjú vizsgálatok tapasztalatai alapján, hogy a helyenként erősnek mondható térségi identitás felülírja a kézenfekvőnek tűnő város–falukapcsolatokat a választható szolgáltatások esetében (pl. Bihari identitás befolyásoló szerepe a *Berettyóújfalu* és *Püspökladány* közötti választásban a *Nagy–Sárrét* településein).

A gravitációs modell alapján kialakított vonzáskörzetek között igen *jelentős méretbeli különbségek* mutatkoznak. Az első három helyet természetesen a megyeszékhelyek foglalják el, s *csak a megyeszékhelyek rendelkeznek 50 ezer főnél népesebb vonzáskörzettel* (Kisvárdá, Jászberény és Mátészalka vonzáskörzetének a népességszáma 40 ezer fő feletti). A vonzáskörzeten belül a három város között jelentős különbségek adódnak a vonzott települések és a központi település népességarányát tekintve. A Debrecenhez vonzódó 12 település a régióközpont lakosságának csak 22%-át teszi ki, ugyanez az arány Nyíregyháza esetében 42%, Szolnok esetében pedig már 58%. Az egykori mezővárosok által dominált térségekben a vonzott települések népességszáma az esetek többségében nem éri el a központi város népességszámának felét. Igazán kiemelkedő értékekkel Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kis- és aprófalvak által dominált térségeiben találkozhatunk, ahol a vonzott települések népességszáma négy esetben több mint kétszeresen haladja meg a centrumtelepülés népességszámát (*1. melléklet*).

A gravitációs modell segítséget nyújt a régió határain átnyúló potenciális vonzáskörzetek meghatározásánál, azonban egyes esetekben információ-gazdag empirikus kutatások eredményei is figyelembe vehetők. A régió nyugati határát Tiszabeadás és Tiszabura között gyakorlatilag a Tisza folyó jelöli ki, így csak az átkelést biztosító hidak környékén vannak meg a feltételei a települések közötti intenzívebb kapcsolatoknak. A Dombrád és Cigánd közötti híd elsősorban abból a szempontból fontos, hogy a Bodroghöz települései számára elérhetővé teszi a jól fejlett szolgáltató szektorral rendelkező *Kisvárdát*. Rakamaz és Tokaj kapcsolatában népességszám alapján az előbbinek lenne nagyobb jelentősége, a települések funkcióit is ismerve azonban Tokaj szerepköre a központibb. A Polgári kistérség településeinek foglalkoztatási problémái enyhítésében nagyon fontos szerepet kapnak *Tiszaujváros* ipari üzemei és szolgáltató szektora is. *Tiszafüred* közelében a Tisza-tó nyugati oldalán nem található jelentősebb városi település, így annak vonzáskörzete több funkció esetében magában foglalja Poroszlót és a környező kisebb településeket is. A Tisza-tó déli részén, alapvetően periférikus helyzetű térségben, két városi jogállású, azonban városi funkcióval alig rendelkező település (*Abádszalók* és Kisköre) foglal helyet, amelyek nem válhatnak ki jelentősebb vonzó hatást a folyó túlsó partján.

Jász-Nagykun-Szolnok és Heves megye határai mentén *Gyöngyös* és *Hatvan* befolyásoló szerepe jelentős Jászberény rovására a Jászság északi részén. *Jászárokszállás* sajátos közlekedési pozíciója miatt szinte ékként illeszkedik a Gyöngyösi kistérség területébe. Jászfényszarura a közeli Hatvan fejt ki vonzerőt. Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megye határai mentén *Szolnok* és *Jászberény* megyehatár közeli pozíciója miatt elsősorban e központok átvonzásának vannak meg a térszerkezeti feltételei, amit azonban jelentős mértékben akadályoz, hogy a megyehatár túloldalán is városi jogállású települések fekszenek (Nagykátá és Abony). A Bács-Kiskun megyei városok közül egyedül *Tiszaécske* fekszik közel a

megyehatárhoz, amelynek a gravitációs modell alapján számított vonzáskörzete kiterjed Tiszainokára is. A Jász-Nagykun-Szolnok megye déli határai mentén a vonzáskörzetek elkülönítését megkönnyíti, hogy térségi szerepkörrel rendelkező mezővárosok érintkeznek egymással (pl. Kunszentmárton Szentessel, Mezőtúr Szarvassal és Gyomaendrőddel). A gravitációs modell számított értékei és lakossági interjúk tapasztalatai egyaránt Ecsegfalva Kisújszálláshoz, illetve Bucsa Karcaghoz vonzódását támasztották alá. *Szeghalom* megyehatáron átnyúló jelentősége Csökmő és Újiráz, *Komádié* pedig Zsadány és Biharugra esetében mutatkozik meg.

A régió államhatárok által határolt területein korlátozottak az elmélyültebb *településközi kapcsolatok* (pl. funkciómegosztás) lehetőségei, különösen az *ukrán* határ mentén. A *magyar-román* határ mentén a két ország európai uniós tagságával jelentősen javultak az együttműködés feltételei, azonban a településközi kapcsolatteremtések száma még két egymással közvetlenül szomszédos település esetében sem tekinthető olyan tömegesnek, mint ahogyan az országon belül jellemző.

4. SZOLGÁLTATÓ FUNKCIÓK AZ ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓ VÁROSAIBAN

Az elmúlt évtizedekben az alföldi városok társadalmában *két nagy átalakulási periódus* különíthető el. Az első jellegzetessége az volt, hogy a városi népesség *agrártársadalomból iparivá* alakult át, míg az utóbbiban, amely napjainkig is zajlik, az *ipari társadalom szolgáltatóvá* válik. Miközben a termelő szektorok szerepe visszaszorult a városok népességszáma sem bővül tovább a korábban jellemző bevándorlásnak köszönhetően (Becsei J. 1999a).

A városok gazdaságának átalakulási folyamatát a *foglalkoztatottak szerkezeti összetételében* bekövetkezett változásokon keresztül szemléltehetjük a legkönnyebben. Nem szabad mindeközben megfeledkezni arról, hogy a foglalkoztatottak létszáma jelentősen csökkent 1990 után. Általános tendenciaként fogadható el, hogy *a városok népességszámának csökkenésénél nagyobb arányú volt a foglalkoztatottak számában bekövetkezett negatív irányú elmozdulás*. Az 1990. és 2001. évi népszámlálás adatait összehasonlítva az állapítható meg, hogy a foglalkoztatottak száma az alföldi városok közül a megyeszékhelyeken csökkent a legkisebb mértékben. Megvizsgálva az egyes gazdasági ágak szerepének változását, azt láthatjuk, hogy e kedvezőtlen tendenciák ellenére *a szolgáltató szektor egésze még abszolút értékben is növekedésre volt képes*, miközben az agráriumban foglalkoztatottak száma a harmadára esett vissza (Koncz G. 2005a).

A szolgáltató szektor térnyerése az Alföldön is felgyorsult az elmúlt évtizedekben, *a szolgáltató ágak együttes részesedése 2001-ben az alföldi városok körében meghaladta a 61%-ot*. Ennél is meghatározóbb a tercier szektor jelentősége a *megyeszékhelyeken*, ahol *70% körüli értékek jellemzőek*. A szolgáltatások részesedésének különösen alacsony aránya a méretükhöz képest jelentős iparral rendelkező településeken jellemző, két kis iparvárosban (*Jászfényszaru és Martfű*) csak 30% körül mozog.

Az egész Alföldön unikális pozíciót foglal el *Záhony* és valamennyire még a közelében fekvő *Kisvárd*a is, ahol a kedvező közlekedési pozíció és logisztikai szerepkör miatt kimagaslik a szolgáltató szektor jelentősége. A szolgáltató szektor szerepének csökkenése egy-egy városban előfordulhat, azonban kijelenthető, hogy az ellentétes az összességében megfigyelhető trendekkel. Nagyobb arányú visszaesés a szolgáltatások foglalkoztatásban betöltött szerepkörét illetően a saját megyéjén belül perifériális helyzetben fekvő, minimális vonzásterülettel rendelkező kisvárosok esetében következett be az 1990-es években (pl. *Dombrád, Jászapáti, Tiszacsege, Tiszalök*).

A szolgáltatásban *foglalkoztatottak abszolút számát* megvizsgálva, jól érzékelhető a megyeszékhelyek kiemelkedő jelentősége. A *régióközpont részesedése 61.060 fővel önmagában 22,7%* volt a régiós értékből a szolgáltató szektorban foglalkoztatottak körében a 2001. évi népszámlálás idején, a *három megyeszékhelyé együttesen 46,7%*. A legkisebb megyeszékhely és a régió, szolgáltatásban legtöbb foglalkoztatottal bíró középvárosa (Jászberény) között is 4,3-szeres különbség van. A jelentősebb szolgáltató

szektorral rendelkező kis-és középvárosok esetében a foglalkoztatottak száma 4000–6000 fő között mozgott. Azokban a *kisvárosokban*, ahol a *leggyengébben kiépült a szolgáltató szektor*, az ágazatban foglalkoztatottak száma nem éri el az 500 főt, vagyis a *debreceni létszám egy százalékát sem* (10. táblázat). Több kisváros térszerkezeti pozícióját figyelembe véve pedig igen fontos lenne, hogy a környező települések számára többletszolgáltatásokat nyújtson.

10. TÁBLÁZAT

A szolgáltató szektorban foglalkoztatottak abszolút száma az Észak-alföldi régió városaiban (első és utolsó tíz helyezett), 2001

Rangsor	Település	Fő	Rangsor	Település	Fő
1.	Debrecen	61 060	55.	Jászfényszaru	503
2.	Nyíregyháza	37 118	56.	Abádszalók	500
3.	Szolnok	27 110		Nagyhalász	500
4.	Jászberény	6 328	58.	Tiszacsege	476
5.	Mátészalka	5 382	59.	Nagyecséd	466
6.	Kisvárd	5 156		Kemecse	466
7.	Hajdúszoboszló	5 134	61.	Demecser	431
8.	Karcag	4 464	62.	Nyírlugos	363
9.	Hajdúböszörmény	4 172	63.	Dombrád	336
10.	Berettyóújfalu	3 893	64.	Máriapócs	294

Forrás: KSH Népszámlálás 2001 adatai alapján saját szerkesztés.

A *körzetközponti szerepkört* a szolgáltató szektorban foglalkoztatottak ezer lakosra jutó száma jobban érzékelteti. A régióban mindössze hét olyan város van, amelynek mutatója legalább másfélszeresen meghaladja a régiós átlagot (173,1 fő). A rangsort ebben az esetben *Záhony* vezeti unikális pozíciója révén, azonban a nagyszámú munkavállaló a szolgáltató ágazatok igen szűk keresztmetszetét fedi le, így az nem feltétlenül állítható párhuzamba a város funkcionális ellátottságával. A nagyvárosok e tekintetben is az élmezőnyben képviseltetik magukat, azonban a megyeszékhelyek között népességnagyság alapján fordított a sorrend. A megyeszékhelyek között tehát *Debrecen* mutatója a legalacsonyabb, ami a nagyobb népességszámához viszonyítva relatíve kis vonzáskörzetével magyarázható. *Mátészalka* és *Kisvárd* is megközelítőleg azonos értékkel rendelkezik, mint a régióközpont. A *kis- és aprófalvak által dominált térségek központjai* (*Fehérgyarmat, Vásárosnamény, Berettyóújfalu*) kifejezetten előkelő pozíciót foglalnak el, miközben a régió negyedik legnagyobb települése, *Jászberény* csak a 10. pozíciót foglalja el. Számos népesebb település (pl. *Hajdúnánás, Balmazújváros, Hajdúböszörmény és Törökszentmiklósra*) e mutató tekintetében rosszabb pozíciót

foglal el, ami részben annak köszönhető, hogy *vonzásterülete mindössze néhány településre terjed ki*, másrésztől azonban az iparban foglalkoztatottak száma is kifejezetten magas esetükben. A városok rangsorának utolsó pozícióiban azok a városok foglalnak helyet, amelyeknek a vonzáskörzete gyakorlatilag csak a saját külterületükön elhelyezkedő egyéb belterületekre terjed ki, vagy egy nagyobb város szomszédságában fekszenek (pl. agglomerációs települések), ami szolgáltató szektoruk fejlődését erősen korlátozza (11. táblázat).

11. TÁBLÁZAT

A szolgáltatásban foglalkoztatottak ezer lakosra jutó száma az Észak-alföldi régió városaiban (első és utolsó tíz helyezett), 2001

Rangsor	Település	Fő/1000 lakos	Rangsor	Település	Fő/1000 lakos
1.	Záhony	791,8	55.	Újfehértó	90,2
2.	Szolnok	349,2	56.	Ibrány	89,0
3.	Nyíregyháza	312,5	57.	Jászárokszállás	87,8
4.	Mátészalka	290,1	58.	Balkány	87,8
5.	Debrecen	289,3	59.	Hajdúhadház	86,4
6.	Kisvárd	288,4	60.	Jászfényszaru	86,2
7.	Fehérgyarmat	266,7	61.	Nagyhalász	85,3
8.	Berettyóújfal	241,6	62.	Dombrád	80,9
9.	Vásárosnamény	237,6	63.	Hajdúsámson	73,0
10.	Jászberény	224,4	64.	Nagyecsed	68,6

Forrás: KSH Népszámlálás 2001 adatai alapján saját szerkesztés.

A következő fejezetekben az egyes szolgáltató ágaknak az *Észak-alföldi régióra jellemző területi struktúráját* mutatom be, különös tekintettel az egyes *szolgáltató funkciók települési*, más esetben terjedelmi korlátok miatt *településtípusonkénti jelenlétére*. Minden esetben feltüntetem az adott funkcióra vonatkozó *diszperziós index (d)* értékét – amelyet az érintett települések és a régió összes településének a hányadosa ad meg –, rámutatva a funkció *régióon belüli előfordulási gyakoriságára*. A diszperziós index értéke egyben *meghatározza a funkciók hierarchikus rendjét*, amely alapján az *ágazatok összegző értékelésével kategorizálom a régió városait*.

4.1. Üzleti szolgáltatások

Az üzleti szolgáltatások a vállalkozások piaci alkalmazkodásának alapvető tényezői, a vállalkozások fejlődési pályáját alapvetően befolyásolja a rendelkezésre

álló szolgáltatások köre és minősége. Az üzleti szolgáltatások jelentősége a fejlett országokban már az 1980-as évek elején felértékelődött. Ez hazánkban csak a rendszerváltást követően következett be, amihez jelentős mértékben hozzájárult az 1990-es évek cégalapítási hulláma. A *termelői szolgáltatások* közül az Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja által lefolytatott empirikus vizsgálatok tapasztalatai alapján a magyarországi vállalkozások kiadásaiban a *pénzügyi szolgáltatások* mellett a *telekommunikáció* és a *szállítmányozás* játszott a legnagyobb szerepet, az utóbbi kettő jelen vizsgálatban az elosztó szolgáltatásoknál kerül tárgyalásra (Gál Z.–Molnár B.–Nagy E. 2002).

Az ezredfordulón végzett vizsgálat tapasztalatai szerint a *kisvárosok vállalkozói a heti rendszerességgel igénybe vett szolgáltatásokat* (pl. biztosítási, pénzügyi, jogi, számviteli) *helyben* érték el, azonban amelyek iránt *ritkábban merült fel szükségletük* (pl. reklám, piackutatás, irodatechnika), azok miatt a *megyeszékhelyre*, ritkábban a *fővárosba* utaztak. Ez persze felveti azt a kérdést, hogy egyáltalán meg tudnak-e élni ilyen tevékenységre specializálódott vállalkozások ezeken a településeken? Az ország elmaradottabb térségeiben ráadásul fokozottabban érvényesült a *megyeszékhelyek szigetszerűsége* (Gál Z.–Molnár B.–Nagy E. 2002).

4.1.1. Bankrendszer és pénzügyi szolgáltatások

Pénzügyi intézmények

A pénzügyi intézmények törvényi szabályozás alapján három kategóriába sorolódnak. A *bank* olyan részvénytársaság, amelynek alapításához legalább kétmilliárd forint jegyzett tőkére van szükség, tevékenységének legfontosabb elemeit az üzletszerű betétgyűjtés, a hitel- és kölcsönszerződések kötése, valamint a pénzforgalmi szolgáltatások jelentik. Kizárólag a bankok jogosultak arra, hogy a *pénzügyi szolgáltatási tevékenységek teljes körét* végezzék. A *szakosított hitelintézetek* szerepköre a bankokhoz képest korlátozott, kizárólag azokat a szakosodásuknak megfelelő speciális tevékenységeket végezhetik, amelyeket a rájuk vonatkozó jogszabályok engedélyeznek. A pénzügyi vállalkozások harmadik csoportját a *szövetkezeti hitelintézetek* alkotják, amelyek minimálisan 100 millió forint jegyzett tőkével létesíthetők. A szövetkezeti hitelintézetek két csoportra tagolódnak, *takarékszövetkezetekre és hitelszövetkezetekre* aszerint, hogy milyen személyi körben nyújtanak szolgáltatásokat (Illés I. 2003b).

A hitelszövetkezetek 1952. évi felszámolását követően a személyi hitel- és betétügyletek intézése az *OTP* feladatává vált, azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a korábban a hitelszövetkezetek által helyben végzett tevékenységet gördülékenyen ellátni nem képes, mivel csak a nagyobb településeken rendelkezett

fiókkal. Jogalkotás szintjére 1956-ban került e probléma megoldása, amikor lehetővé tették a takarékszövetkezetek szervezését a községekben a földműves-szövetkezetek járási központjai tagjaként és ellenőrzése alatt. Az ország első takarékszövetkezete 1956-ban Dunaföldváron alakult meg, amelyet a következő évben több észak-alföldi társa is követett. A *takarékszövetkezetek* a magyar pénzügyi rendszer nélkülözhetetlen elemeivé váltak annak ellenére, hogy az 1980-as évekig szigorú korlátok és diszkriminatív rendeletek hatálya alatt látták el feladatukat (Csák Cs. 2000).

A pénzügyi szolgáltatások területén igazi piaci verseny abban az esetben alakulhat ki, ha az ügyfelek számára adott a bankváltás lehetősége, s ehhez társulva a fogyasztók is kellő mobilitással rendelkeznek. *Magyarországon 1987-től működik kétszintű bankrendszer*, amely a takarékszövetkezetekre vonatkozó korlátozások jelentős részét feloldotta. Nemzetközi tapasztalatok és a *GVH* magyarországi vizsgálatai alapján a lakosság és a kisvállalkozások esetében a pénzügyi szolgáltatások igénybevételénél a mobilitás szintje kifejezetten alacsonynak tekinthető, különösen így van ez a vidéki térségekben (Gál Z. 2001).

Az Észak-alföldi régióban *18 kereskedelmi banknak* vannak fiókjai, amelyek többsége csak a nagyvárosokban vannak jelen. Kizárólag a régióközpontban van fiókja a *Commerzbanknak*, a *Magyar Cetelem Banknak* és a *KDB Banknak*, míg a *Quaestor Csoport* banki szolgáltatásai Debrecen mellett Nyíregyházán is elérhetők. A következő körbe azok a bankok tartoznak, amelyek a régió mindhárom megyeszékhelyén rendelkeznek fiókkal (*Citibank*, *ELLA Első Lakáshitel Bank*, *FHB Bank*), más településeken azonban nem. A *Volksbank* régiós jelenlétét az teszi sajátossá, hogy a megyeközpontok mellett (Debrecenben két fiókja is van) egyetlen kisvárosban, *Ibrányban* nyitott fiókot.

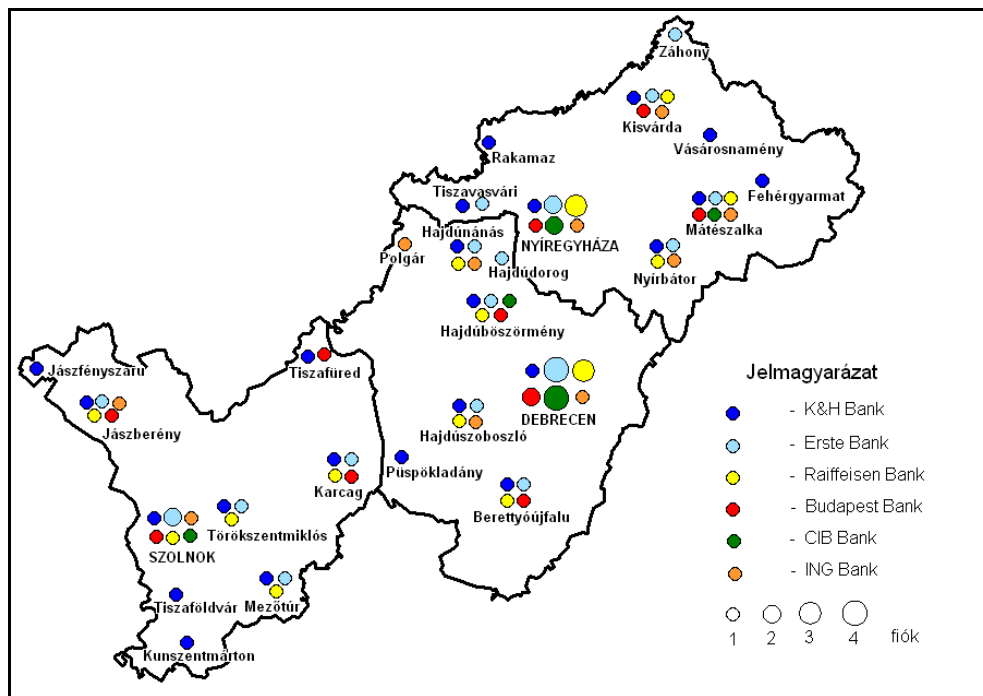
A biztosítási szolgáltatásokat is nyújtó *Allianz Bank* öt készpénzforgalmat is bonyolító bank-biztosítói fiókkal rendelkezik a régióban, amelyek a megyeszékhelyek mellett *Berettyóújfaluban* és *Mátészalkán* vannak jelen. Az *MKB Bank* és az *UniCredit Bank* regionális hálózata egyaránt hat fiókból áll, a megyeszékhelyeken túl az előbbinek *Jászberényben* és *Kisvárdán*, az utóbbinak csak *Jászberényben* van még fiókja. A *CIB Bank* kilenc fiókja közül hét a megyeszékhelyeken van, mellettük egy-egy található *Hajdúböszörményben* és *Mátészalkán*. A tíz fiókkal rendelkező *ING* ettől eltérő stratégiát választott, a 10 fiókja közül hét vidéki városokban érhető el. Megjegyzendő, hogy a banki és biztosítási szolgáltatásokat is nyújtó cégek esetében a korábban létrehozott biztosítóirodák jelentős része banki feladatkörben is funkcionál, így azok regionális jelenléte szélesebb, mint amire csak a bankfiókok számából következtetni lehetne. A *Budapest Bank* 11 fiókja hasonló elosztást mutat, igaz, más városokban vannak jelen.

A *Raiffeisen Bank* hálózata már 18 fiókból áll, ami lehetőséget ad arra, hogy területileg kiegyenlítettebben legyen jelen a régióban. Az *OTP Bankot* követő

legszélesebb bankfiók hálózattal a *Kereskedelmi és Hitelbank* (24 db), valamint a vele közel azonos kiépítettségű *Erste Bank* (22 db) rendelkezik, a különbség leginkább abban mutatkozik közöttük, hogy az előbbi több tízezer főnél kisebb lélekszámú, térségi szerepkörrel bíró városokban is jelen van, míg az utóbbi sokkal inkább a nagyvárosokra koncentrál (11. ábra).

11. ÁBRA

Jelentősebb vidéki hálózattal rendelkező bankok fiókjai (OTP Bank nélkül), 2008

Forrás: Saját szerkesztés a bankintézetek hivatalos weboldalának adatai alapján.

A fiókhálózat mellett a bankok a *bankautomatáikkal* vannak jelen a településeken, amelyekre természetesen nagyobb térbeli szóródás jellemző, azonban az előzetes várakozásokkal ellentétben nagyon kis számban fordulnak elő nem városi jogállású településeken. A régióban csak néhány fiókkal rendelkező bankok esetében a bankautomaták szinte csak azokon a településeken található meg, ahol fiók is van, gyakorlatilag csak a pénzfelvétel megkönnyítését szolgálják. Ettől az Erste Bank, valamint a Kereskedelmi és Hitelbank esetében tapasztalható eltérés, amelyek esetében az ATM-ek száma bő kétszeresen haladja meg a bankfiókok számát. Csak ATM-mel rendelkező városok az Erste Bank esetében *Jászapáti*, *Kunszentmárton* és *Túrkeve*. A *K&H Bank* az ATM-ek tekintetében is

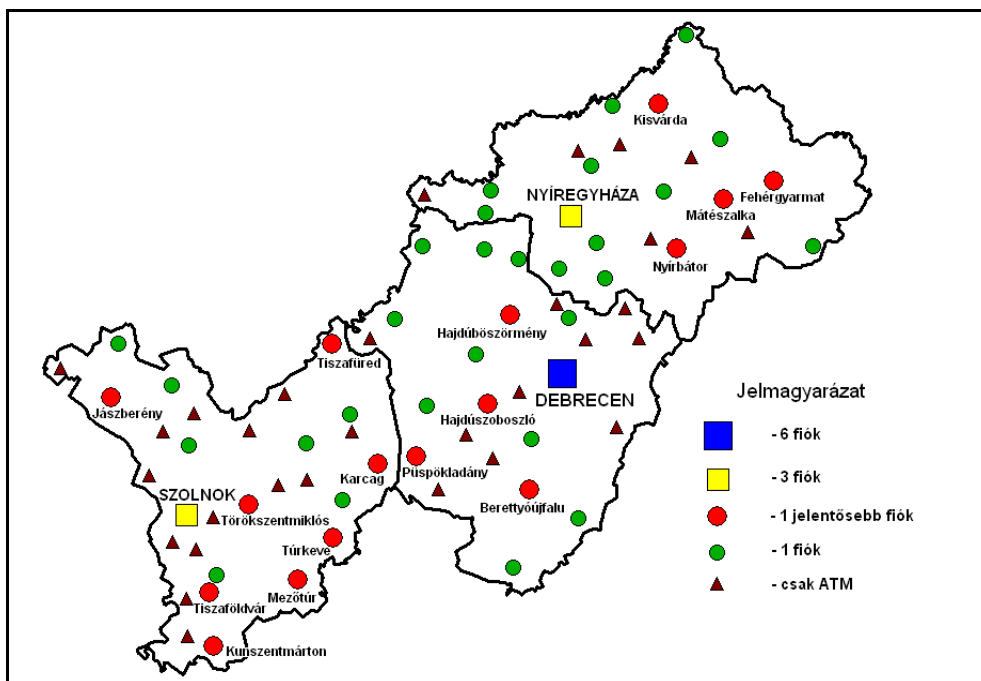
szélesebb vidéki hálózattal rendelkezik, s községekben is jelen van (*Biharnagybajom, Földes, Tiszadob*).

A legkiterjedtebb hálózattal az egész országban és a régióban is az *OTP Bank* rendelkezik, amelynek alapjai már a rendszerváltást megelőzően is megvoltak, az utóbbi években inkább kiegészítő jelleggel hoztak létre új fiókot a megváltozott lakossági igények kielégítésére (pl. Debrecenben az Egyetemen a nagyszámú hallgató miatt). Az *OTP Banknak* az Észak-Alföldön *56 fiókja* és *256 automatája* működik, egynél több fiók csak megyeszékhelyen található (*Debrecen – 6, Nyíregyháza – 3, Szolnok – 3*). A városok mellett két nagyközséget lehet megemlíteni, amelyek szintén rendelkezik bankfiókkal (Jászládány és Kunmadaras). Ezzel szemben az *OTP Bank* nincs jelen Hajdú-Bihar megye Debrecen agglomerációs hatása alatt álló kisvárosaiban (*Hajdúsámsonban, Létavértesen, Vámospércsen, Nyíradonyban, Tégláson*). Hasonló a helyzet Nyíregyháza esetében *Ibránnal, Nagyhalással* és *Nyirtelekkel*, azonban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében meg kell még említeni *Mándokot, Máriapócsot, Nagyecsedet, Nyírlugost* és *Rakamazt* is. Jász-Nagykun-Szolnok megye városi jogállású települései közül nem rendelkezik OTP bankfiókkal *Abádszalók, Jászfényszaru, Kenderes* és *Újszász*.

A régió közép- és kisvárosainak bankfiókjai között azok *nyitvatartási idejében* és az *ellátott funkciók száma* tekintetében mutatkoznak különbségek. Példaként említhető, hogy a Jászberényi fiókban 20 szolgáltatás érhető el, a heti nyitvatartási idő pedig 46,25 óra, míg a közeli kisvárosban, Jászárokszálláson csak tíz szolgáltatás van jelen, a heti összesített nyitvatartási idő pedig 38,25 óra. A *kistérségi központokban* a banki funkciók száma általában eléri a tizenötöt, míg a *mikrotérségi központokban* 9–12 között mozog. Az *OTP Bank* egyedül több bankautomatával rendelkezik a régióban, mint az összes többi kereskedelmi bank együttesen, a 215 ATM 77 település között oszlik meg. A három megyeszékhely együtt 47%-os részarányt képvisel, míg a községek összesen 9%-ot, a maradék 44%-ot a régió kis- és középvárosai fedik le (*12. ábra*).

A *takarékszövetkezetek tevékenységét* az 1980-as évek végéig a *falvakra korlátozták*, aminek következményeként a mai napig szinte minden településen jelen vannak a legkisebbeket kivéve. Az országban működő 159 takarékszövetkezet mintegy 1700 fiókkal rendelkezik az ország területén. Számszerűleg a fiókok többsége kistelepüléseken helyezkedik el, amelyeken egyedüli pénzügyintézetként nyújtanak szolgáltatást. Ez a piaci szerepkörüket alapvetően meghatározza, mivel gyakran egyedüli szereplőként nem kell versenytársakkal számolniuk, ugyanakkor a *kis gazdasági potenciállal jellemezhető települések* nem kedveznek a széleskörű banki szolgáltatásokon alapuló klasszikus banki tevékenységnek (*Béres T.–Nagy A. 2008*).

12. ÁBRA
Az OTP Bank fiók- és ATM hálózata az Észak-Alföldön, 2008

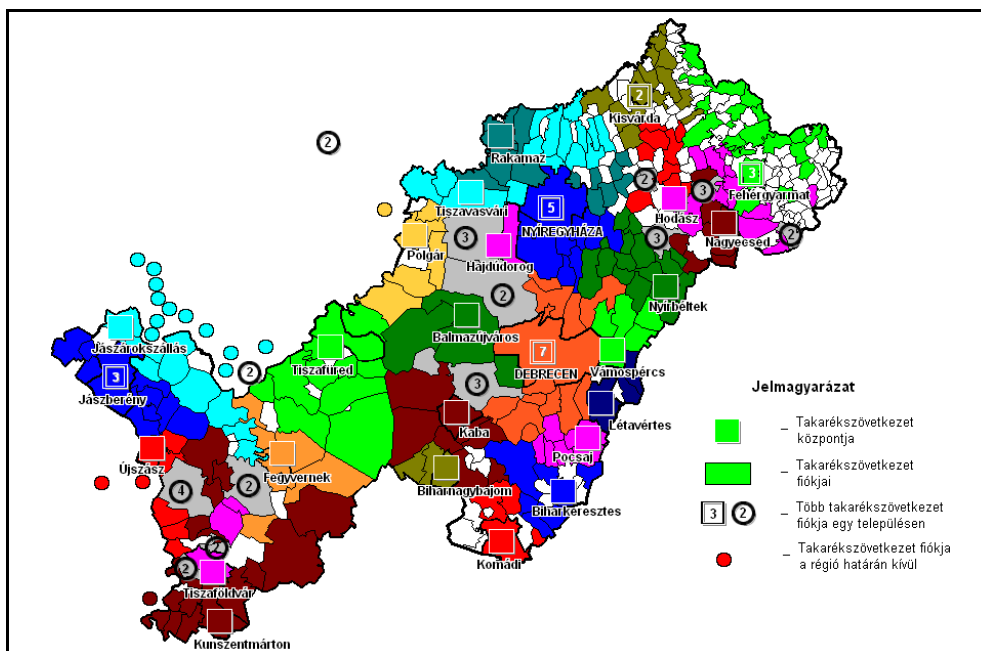
Forrás: Saját szerkesztés www.otpbank.hu adatai alapján.

Miután a *takarékszövetkezetek* területi megkötöttségét megszüntették, *tevékenységüket fokozott ütemben terjesztették a városok irányában*. Az utóbbi években igen gyakori volt, hogy a kisebb térségi jelentőséggel bíró takarékszövetkezetek nagyobbakkal egyesültek, miközben egyre többnek a székhelye települt át a kistérségek központi településére (Gál Z. 2000). *Hajdú-Bihar* és *Jász-Nagykun-Szolnok* megyében a települések nagyobb átlagos mérete miatt csak néhány olyan falu található, ahol nincs jelen takarékszövetkezet (17 és 11 település). Ezzel szemben *Szabolcs-Szatmár-Bereg* megye aprófalvas térségeiben előfordul, hogy egymás szomszédságában tucatnyi település nem rendelkezik semmilyen bankfiókkal, összesen pedig 125, a régióban pedig együttesen 153 ($d=0,6067$).

A régióban mindössze négy olyan takarékszövetkezet maradt, amelynek nem városban van a központja (*Biharnagybajom, Fegyvernek, Hodász, Nyírbéltek*). A régió megyeszékhelyein legalább négy takarékszövetkezet rendelkezik fiókkal, s kisvárosok esetében is gyakori két-három fiók együttes jelenléte. *Cibakháza* szerepe abból a szempontból speciálisnak tekinthető, hogy az egyetlen olyan nem

városi rangú település, ahol két takarékszövetkezet is képviselteti magát. A régió kívül jelentősebb hálózattal a *Jászárokszállás és Vidéke Körzeti Takarékszövetkezet* rendelkezik, amely 2007-ben magába olvasztotta a Heves megye déli részén 13 fiókkal bíró *Tarnamérai Takarékszövetkezetet*. A régió határai mentén egyébként a takarékszövetkezetek számára a közeli városok lehetnek inkább fontos célpontok, amire találunk is példát *Abony*, *Cegléd* és *Tiszaújváros* esetében. A régióban központtal rendelkező takarékszövetkezetek fiókhálózatának térbeli kiterjedését a *13. ábra* mutatja be, a könnyebb elkülönítés végett az egyes takarékszövetkezeteket különböző színekkel jelölve.

13. ÁBRA
Takarékszövetkezetek fiókhálózata az Észak-Alföldön, 2008

Forrás: Saját szerkesztés a www.takarekbank.hu és www.opten.hu adatai alapján.

A takarékszövetkezetek mellett az Észak-alföldi régióban működik az ország hat hitelszövetkezetének egyike, a *Tiszántúli Első Hitelszövetkezet*. Az 1994-ben alakult cég központja Debrecen, amely mellett Hajdú-Bihar megye területén rendelkezik fióktelephelyekkel (*Biharnagybajom*, *Derecske*, *Földes*, *Hajdúböszörmény*, *Hajdúdorog*, *Hajdúnánás*, *Hajdúszovát*, *Létavértes*, *Nádudvar*). A főtevékenységként egyéb hitelnyújtást végző cégek körében többségében zálogházakat foglal magában. Ezek a megyeszékhelyek mellett a régió néhány kis- és

középvárosában (pl. *Hajdúböszörmény, Karcag, Tiszafüred, Törökszentmiklós, Mátészalka, Kisvárdá, Vásárosnamény*) is jelen vannak. A legszélesebb hálózattal a *Civis Credit Zrt.* rendelkezik, amelynek zálogházi fiókja van Berettyóújfaluban, Püspökladányban, Mátészalkán, Kisvárdán, Nyírbátorban, Fehérgyarmaton és Jászberényben is. Itt kell megemlíteni a *Provident Pénzügyi Zrt.*-t, a fedezet nélküli személyi gyorskölcsönök piacának meghatározó szereplőjét. A cég az Észak-alföld kistérségeinek többségében jelen van, a három megyeszékhely mellett a következő városokban rendelkezik fióktelephellyel: Hajdú-Bihar megyében *Balmazújváros, Berettyóújfalú, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Püspökladány, Tiszacsege*; Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében *Csenger, Fehérgyarmat, Ibrány, Kisvárdá, Mátészalka, Nagykálló, Nyírbátor, Tiszavasvári, Újfehértó, Vásárosnamény*; Jász-Nagykun-Szolnok megyében *Jászberény, Karcag, Kisújszállás, Kunszentmárton, Törökszentmiklós*.

Összegzés

Az Észak-alföldi régió bankhálózatáról összegzésképpen elmondható, hogy a takarékszövetkezetek hálózatának köszönhetően a régió települései közül 236 rendelkezik bankfiókkal, a bankfiókok együttes száma 451, amelyek közül 276 (61,2%) található városi rangú településen. A régió 50 településén van jelen valamelyik országos kereskedelmi bank fiókja ($d=0,1285$) is a takarékszövetkezetek mellett, amelyek közül kettő nem városi rangú település (Jászládány és Kunmadaras). A 64 vizsgált város közül 16-ban csak a takarékszövetkezetek vannak jelen. A kisvárosok többségén csak egy országos kereskedelmi bank képviselteti magát, a 22 város között vannak kistérségi központok is, úgymint Baktalórántháza, Csenger, Derecske, Hajdúhadház, Ibrány és Nagykálló. Ezzel szemben néhány tízezer főnél nem népesebb város (Fehérgyarmat, Kunszentmárton, Polgár, Vásárosnamény, Záhony és Hajdúdorog) két bankfiókkal is rendelkezik. Ötnél több bankfiókkal a régió 12 városa rendelkezik, a három megyeszékhely mellett Jászberény és Mátészalka (11-11 db), Kisvárdá (9 db), Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló és Nyírbátor (8-8 db), továbbá Berettyóújfalú (7 db) és Karcag (6 db). A bankfiókok száma mindhárom megyeszékhelyen meghaladja a húszat (Debrecen – 42 db, Nyíregyháza – 27 db, Szolnok – 21 db).

Az országos kereskedelmi bankok *ATM-hálózata* a régió 80 települését érinti ($d=0,2057$), kettőnél több automata azonban csak 34 településen van jelen, falusi kulcstelepülésnek tekinthető ebből a szempontból Földes és Tiszadob két-két automatával. Az automaták száma mindhárom megyeszékhelyen meghaladja a 40-et (Debrecen – 88 db, Nyíregyháza – 51 db, Szolnok – 41 db), tíz feletti a számuk további három jelentős térségi központban (Jászberény – 15 db, Kisvárdá és Mátészalka 13-13 db). Két városban (Mándok és Vámospercs) csak a helyi

takarékszövetkezetnek van bankjegykiadó automatája, másik két városban (Nyírlugos és Nyírtelek) viszont egyáltalán nincs.

Biztosító társaságok

A banki szolgáltatásokhoz hasonlóan a biztosítások új korszaka is az 1980-as évek közepén kezdődött hazánkban, az állami biztosító monopolhelyzete megszűnését követően. A biztosítások ágazati alapú bontása lendületet a piac bővülésének, amihez a lakossági igények növekedése is hozzájárult. Fejlett pénzügyi rendszerrel rendelkező országokból érkező társaságok jelentek meg a magyar biztosítási piacon, ami erős versenyhelyzetet váltott ki. A biztosító társaságok és egyesületek száma megközelíti a harmincat. A kisebb piaci szereppel bíró társaságok többsége csak a fővárosban van jelen.

A biztosítók közvetkező köre már a régióban is jelen van, de alapvetően a *megyeszékhelyekre koncentrálnak* (pl. AXA, Signal, Union). Ezzel szemben a legnagyobb biztosítók széles vidéki hálózatot építettek ki. Ezeknek a hálózatoknak az összehasonlítását megnehezíti, hogy *a cégek eltérő terminológiát használnak fiókhálózatuk egységeire*. Az országos szinten legnagyobb piaci részesedéssel bíró *Allianz Hungária Biztosító Zrt.* megkülönbözteti a mára a bankfiókoknál is említett *bank-biztosítói fiókokat* (Debrecen, Nyíregyháza, Szolnok, Berettyóújfalu, Mátészalka) az *ügyfélkapcsolati pontoktól* (Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Püspökladány; Jászberény, Karcag, Mezőtúr, Tiszafüred, Törökszentmiklós; Fehérgyarmat, Kisvárd, Nyírbátor, Vásárosnamény).

A *Generali-Providencia Biztosító Zrt.* a *megyeszékhelyeken* és *Mátészalkán* rendelkezik *ügyfélszolgálattal*, amelyeket 29 településen 54 értékesítési pont egészít ki. Ezeknek a fele Hajdú-Bihar megye területére esik, kilenc pedig falusi településen található. Az értékesítési pontok megoszlásának jelentős területi különbségeire mutat rá, hogy miközben Debrecenben 16, addig Nyíregyházán csak három, Szolnokon pedig csak kettő található. Az *ING Biztosító Zrt.* irodái szintén nem biztosítanak egyenletes lefedettséget a régióban, a megyeszékhelyek mellett jelen vannak *Hajdúnánáson, Polgáron, Jászberényben, Kisvárdán, Mátészalkán és Nyírbátorban*.

A *Groupama Garancia Biztosító Zrt.* a Groupama Biztosítóból és az OTP Garanciából jött létre, amelyet a francia székhelyű biztosító 2008. szeptember 17-én vásárolt meg. Az egyesülés mellett az új biztosító 20 éves stratégiai partnerséget kötött az OTP Bankkal, építve annak 400 fiókból álló hálózatára. A régió 19, kizárólag városokban elhelyezkedő ügyfélszolgálati irodájának tevékenységét így az OTP bankfiókjai is kiegészítik. Az *AEGON Magyarország Általános Biztosító Zrt.* két *kiemelt ügyfélszolgálati-értékesítési irodával* (Debrecen, Nyíregyháza) és 11 további irodával (Hajdúszoboszló, Jászberény, Kunszentmárton, Mezőtúr, Szolnok, Törökszentmiklós, Fehérgyarmat, Kisvárd, Mátészalka, Nyírbátor)

rendelkezik a régióban. Az *UNIQA Biztosító Zrt.* a három megyei kirendeltség mellett tanácsadói hálózatot üzemeltet, amely a *megyeszékhelyek* mellett *Jászberényre, Baktalórántházára, Mátészalkára és Tiszavasvárra* terjed ki.

Az *Aviva Életbiztosító Zrt.* regionális jelenléte azért nevezhető egyedinek, mert a *megyei területi képviselők* (Debrecen, Jászberény, Kisvárdá) közül kettő nem a megyeszékhelyen található. A *K&H Általános Biztosító Zrt.*-nél a *területi értékesítési irodák* (megyeszékhelyeken) tevékenységét *helyi képviselők* és *hitelügynökök* egészítik ki, akiket kiválasztott településekre keresnek, azonban nem fedik le egyetlenesen a régió területét. Iroda hiányában saját lakóhelyükön érhetők el előzetes telefonos egyeztetést követően. A 95 helyi képviselő 50 település között oszlik meg, amelyek közül 18 község. A három megyeszékhely együttes részesedése még ebben az elaprózott struktúrában is 43%-os, kiemelendő, hogy Nyíregyházán 22 helyi képviselő van. Legalább két helyi képviselővel általában a jelentősebb városok (pl. Jászberény, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Nyírbátor) rendelkeznek, azonban egyedi esetként *Jászsalsószentgyörgy* is megjelenik közöttük.

A régiószerte leginkább elérhető szolgáltatásokat a *Magyar Posta Biztosító Zrt.* nyújtja, amely úgy is hirdeti magát, hogy bármelyik postahely alkalmas a biztosítás megkötésére. Az egyesületek közül a legkiterjedtebb hálózattal a Közlekedési Biztosító Egyesület rendelkezik, a három megyei iroda mellett 41 üzletkötője van a régióban. A területi egyenlőtlenségek jelentősek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében Nyíregyháza mellett csak Kisvárdán és Záhonyban van üzletkötő, a 25 hajdú-bihari értékesítési pont közül 16 Debrecenben található, miközben Jász-Nagykun-Szolnok megye területe relatíve egyetlenesen lefedett.

A *biztosítások piacán az egyes vállalatok által kiépített hálózatok összehasonlítása egzakt módon nem kivitelezhető.* Azok struktúrája és az egységek elnevezése alapvetően különbözik, egyes esetekben megjelenik hierarchia a hálózatban (pl. iroda és kirendeltség), más esetekben egyáltalán nem. Az *ügyfélszolgálati irodákat értékesítési pontok, helyi képviselők egészítik ki, amelyeknek a földrajzi eloszlása kevésbé igazodik a településhierarchia rendjéhez,* egyes térségeket sűrű hálózat jellemez, míg másokat igen komoly hiányosságok. A települési szintű vizsgálatot tovább nehezíti, hogy a posta és a bankok esetében nem választhatók külön a biztosítási tevékenységek. A településeken jelenlévő biztosítótársaságok együttes száma alapján már egységesebb kép alakítható ki, amely azonban nem annyira egyértelmű, mint a bankhálózatok esetében.

Összegzés

A Magyar Posta biztosítási szolgáltatásait figyelmen kívül hagyva *a régió 72 településén vannak jelen a biztosítótársaságok* ($d=0,1851$), köztük 28 faluban, miközben 20 városból hiányoznak. Mindent egybevetve a tíz jelentősebb országos

hálózattal rendelkező biztosító társaság vizsgálata alapján Debrecen szerepe mind a kirendeltségek, mind a biztosítási ügynökök száma alapján a legjelentősebb. A másik két megyeszékhely csak annyiban marad el a régióközpont mögött, hogy a biztosítási ügynökök számát tekintve komoly egyenetlenségek mutatkoznak az egyes biztosítók között. Egyaránt *hét* biztosítótársaság képviselteti magát *Jászberényben és Kisvárdán, Mátészalkán hat, Mezőtúron és Nyírbátorban öt, Tiszafüreden és Törökszentmiklóson pedig négy* biztosító található meg.

4.1.2. Jogi szolgáltatások

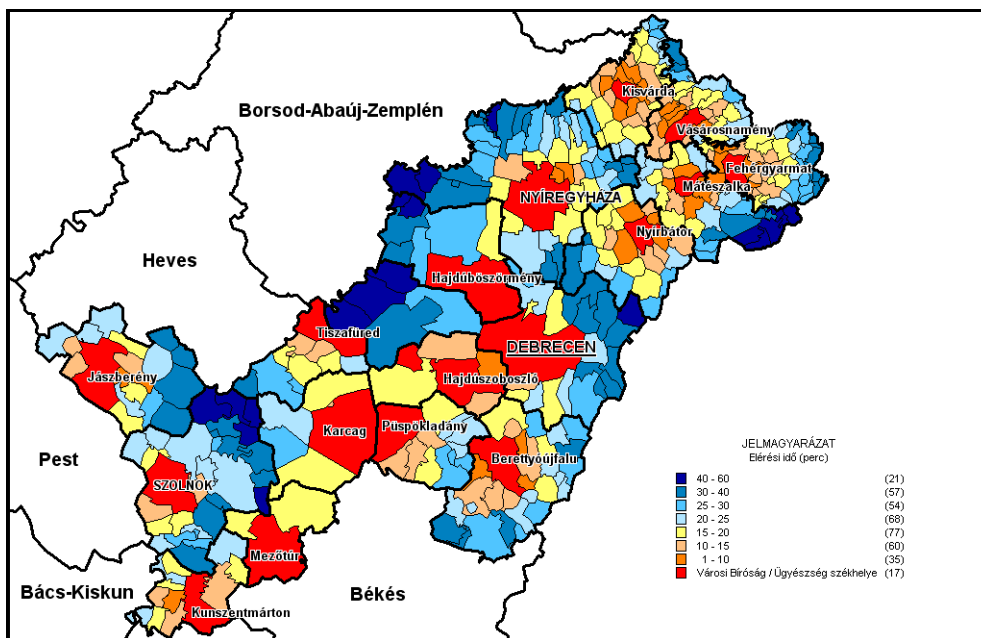
Az *igazságszolgáltatási funkciók* földrajzi jellemzőit leginkább a *bíróságok* és hozzájuk kapcsolódó *ügyészségek elhelyezkedése* határozza meg. A bíróságok az igazságszolgáltatást gyakorló, más hatalmi ágaktól független, politikailag és világnézetiileg semleges, önálló hatóságok, amely Magyarországon négy szintre szerveződtek. A legalsó szintet a helyi vagy városi bíróságok jelentik, amelyek a hatáskörükbe tartozó ügyekben első fokon járnak el. A helyi bíróságok ellen benyújtott fellebbezések elbírálása másodfokon a megyei (fővárosi) bíróságok feladata. Megyei hatósággal rendelkeznek, rajtuk kívül a megyeszékhelyeken helyezkednek el még a megyei főügyészségek, cégbíróságok és munkaügyi bíróságok, így ezek diszperziós értéke egyaránt ($d=0,0077$). Az ítéletábrák 2003-ban kezdték meg működésüket alapvetően azzal a céllal, hogy tehermentesítsék a Legfelsőbb Bíróságot a tényleges másodfokú ítélezés alól. A 2005 óta működő *Debreceni Ítéletábrák* illetékességi területe a régió három megyéje mellett kiterjed Borsod-Abaúj-Zemplén megyére is. Amennyiben nem csak a régió területét vesszük figyelembe, hanem a teljes ellátási területet, akkor ennek a funkciónak a diszperziós értéke: $d=0,0013$.

A településhálózat egyes elemei közötti jelentősebb differenciálásra a *városi bíróságok és ügyészségek* adnak lehetőséget, amelyek a *megyeszékhelyek mellett további 14 városban* vannak jelen a régióban ($d=0,0437$). A bíróságok vonzáskörzetei nem illeszkednek teljes mértékben sem a mai, sem a korábbi kistérségi határokhoz, több esetben inkább az 1984 előtt járashatárokhoz igazodnak. A bírósággal nem rendelkező kistérségek közül a Csengeri kistérség a *Mátészalkai Városi Bíróság* illetékességi területéhez tartozik, a Záhonyi kistérség pedig természetesen a *kisvárdaihoz*. A *Nyíregyházi Városi Bíróság* illetékességi területe igen nagy, a megye nyugati részének mind az öt kistérségét magában foglalja. A *Debreceni Városi Bíróság* vonzáskörzete kelet-nyugati irányban egész Hajdú-Bihar megyét átéri, az 1998-as beosztás szerinti Debreceni kistérség területe mellett a Balmazújvárosi kistérség és a Polgári kistérségből Újszentmargita is hozzá tartozik. Más igazgatási besorolásokkal ellentétben Nádudvar nem Püspökladánnyal, hanem Hajdúszoboszlóval tartozik egy körzetbe. A

Hajdúböszörményi Városi Bíróság illetékességi területe a három hajdúváros mellett a Polgári kistérség öt településére terjed ki. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Szolnoki Városi Bíróság vonzáskörzete a megye középső részét szinte teljes mértékben lefedi, hozzá tartozik többek között Törökszentmiklós és Tiszaföldvár is. A sok esetben Tiszafüreddel egy körzetbe tartozó Kunhegyes a *Karcagi Városi Bíróság* illetékességi területéhez sorolódik. A bírósággal és ügyészséggel nem rendelkező kistérségekről az intézmények elérhetősége kifejezetten kedvezőtlenül alakul, az elérési idő 78 településen haladja meg a félórát (14. ábra).

14. ÁBRA

A területileg illetékes városi bíróságok és ügyészségek és azok elérhetősége (percben, közúton), 2008

Forrás: VÁTI TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

Az ügyvédi irodák földrajzi pozícióját alapvetően befolyásolja a bíróságok és ügyészségek elhelyezkedése. A *Debreceni, a Nyíregyházi és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Ügyvédi Kamara* adatai alapján az Észak-alföldi régióban 2008 elején 832 ügyvéd praktizált 61 településen ($d=0,1568$), amelyek közül 12 volt község, illetőleg nagyközség (*Bakonszeg, Bocskai kert, Biharnagybajom, Csépa, Fegyvernek, Földes, Jászládány, Mezőládány, Nyírmada, Tiszaszentimre, Tuzsér*). Ennek megfelelően 15 városban nem volt ügyvédi iroda. A településhierarchia szerint vizsgálva az ügyvédek elhelyezkedését az tapasztalható, hogy 98,5%-uk

városi jogállású településen, 90,9%-uk bírósággal rendelkező városban, 72,5%-uk pedig megyeszékhelyeken (*Debrecen* – 298 fő, *Nyíregyháza* – 177 fő, *Szolnok* – 128 fő) található. A jelentős városi múlttal rendelkező települések mindegyikén praktizálnak ügyvédek, a középvárosok között természetesen a hagyományosan jelentős térségi szerepkört betöltő központoké a vezető szerep (*Jászberény* – 24 fő, *Mátészalka* – 20 fő, *Kisvárd*a – 16 fő), kiegészülve *Hajdúszoboszlóval* (16 fő).

A legerősebb centralizáltság Hajdú-Bihar megyére jellemző, ahol az egyébként tradicionálisan a bihari rész központjaként emlegetett Berettyóújfaluban is csak kilenc ügyvéd dolgozik. Az ügyvédi irodák területi koncentrációja az egyes városokon belül is megfigyelhető, pl. Debrecenben a városközponton belül is kifejezetten előnyben részesítik az Iparkamara utcát, a Petőfi teret és a Piac utcát. Az ügyvédek földrajzi elhelyezkedését a területi folyamatok is befolyásolták, az utóbbi években ügyvédi iroda nyílt több szuburbanizációs településen, településrészen (pl. *Bocskai kert*, *Hajdúsámson*, *Nyírszőlős*, *Oros*), a közelmúltban várossá nyilvánított települések többségén nincsenek jelen az ügyvédek (15. ábra).

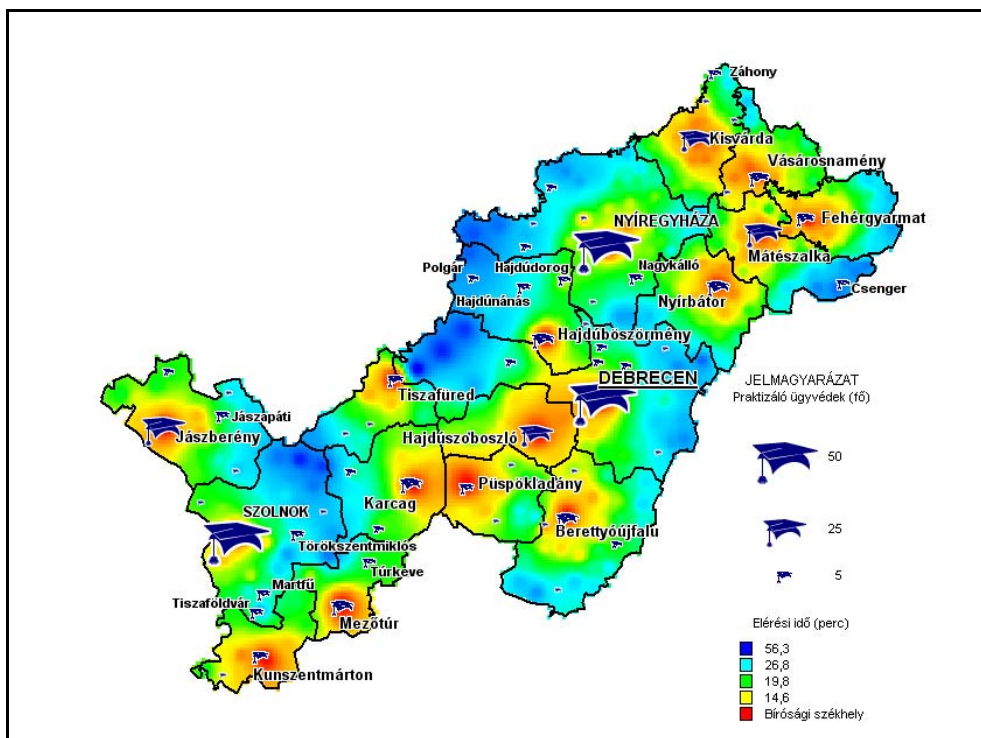
A *közjegyzők* a jogszabály által meghatározott hatáskörükben az állam igazságszolgáltató tevékenysége részeként jogszolgáltató hatósági tevékenységet végeznek. Az ország területe öt területi közjegyzői kamara között van felosztva, amelyek közül Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék a miskolcihoz tartoznak, míg Jász-Nagykun-Szolnok a szegedihez. Közjegyzői irodák azokban a városokban találhatóak, ahol bíróság, vagy egyes hatóságok, pénzügyintézetek működnek. A *Magyar Országos Közjegyzői Kamara* nyilvántartása alapján a régió 17 városában összesen 40 közjegyző tevékenykedik, így ennek a központi funkciónak a diszperziós értéke a régióban $d=0,0437$, ugyanúgy mint a városi bíróságoké. A közjegyzőségek több mint fele a megyeszékhelyeken (*Debrecen* 8, *Nyíregyháza* 6, *Szolnok* 6) látja el feladatait. A másik 14 város közül öt olyan van, amelyen egynél több közjegyző van jelen (*Hajdúböszörmény* 2, *Hajdúszoboszló* 2, *Jászberény* 2, *Kisvárd*a 2, *Mátészalka* 3).

Az *igazságügyi szakértők* az igazságszolgáltatás segítő munkatársai, a különféle peres, peren kívüli, vagy nyomozati eljárásokban a saját szakterületüknek megfelelően működnek közre, amelyek rendkívül széles spektrumot ölelnek fel, ezért *területi megoszlásuk vizsgálatát a szakterületeket összevonva végeztem el*. A régió szakértői két területi igazságügyi szakértői kamarához sorolódnak, Hajdú-Bihar (190 fő) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (160 fő) a debrecenihez, míg Jász-Nagykun-Szolnok (107 fő) a kecskemétihez. A igazságügyi szakértők megoszlását igen *erős területi koncentráció* jellemzi, a bejegyzett címek alapján a régió 457 igazságügyi szakértője közül 443 városi jogállású településen érhető el, a három megyeszékhely részaránya 84,5%-os. Debrecenben és Nyíregyházán több mint 100 szakértő van jelen, Szolnokon pedig 85. A *kis- és középvárosok* sorában a következő települések töltenek be vezető szerepet: Hajdúszoboszló hat, Mátészalka és Karcag öt, valamint Fehérgyarmat, Jászberény és Nyírbátor egyaránt négy fővel. A régió *jelentősebb városai közül eggyel sem rendelkezik Balmazújváros*,

Hajdúnánás és Mezőtúr. Az érintett községek szinte kivétel nélkül valamelyik nagyváros agglomerációjában, illetőleg kistérségi központ szomszédságában helyezkednek el. Igazságügyi szakértők a régióban összesen 35 településen vannak jelen, így ennek a funkciónak a diszperziós értéke: $d=0,0900$.

15. ÁBRA

Praktizáló ügyvédek száma az Észak-alföldi régió településein és a legközelebbi bíróság elérési ideje (perc), 2008. december 31.

Forrás: Saját szerkesztés az ügyvédi kamarák információszolgáltatása alapján.

Összegzés

A jogi szolgáltatások területi strukturáját alapvetően befolyásolja a 17 városi bíróság és ügyészség elhelyezkedése. Abban a tíz kisebb népességszámú kistérségben, amelyben nem működik bíróság, a tízezer főre jutó praktizáló ügyvédek száma (0,9) jóval alacsonyabb, mint a régiós átlag (5,5). A régiónak két olyan kistérsége van, ahol nincs ügyvédi iroda, a Baktalórántházi és az Ibrány-nagyhalászi kistérség. Az ügyvédek egyértelműen a városokban tömörülnek, 98,5%-uknak városban van az irodája, 90,9%-uknak olyan városban, ahol bíróság is működik, 72,5%-uknak pedig a

három megyeszékhely egyikén. Az igazságügyi szakértők területi megoszlásában még az ügyvédi irodáknál is koncentráltabb, a megyeközpontok részesedése (84,5%).

4.1.3. Ingatlan és egyéb üzleti szolgáltatások

A fejezet a *Központi Statisztikai Hivatal* által a „K” szektorba sorolt tevékenységek regionális sajátosságait tárja fel az *Opten Kft. Cégtár* adatbázisára építve. A szektorba tartozó tevékenységek közül csak azokat vettem figyelembe, amelyek esetében a vállalkozások száma kellően nagy ahhoz, hogy a kisebb városok körében érdemes legyen megvizsgálni azok jelenlétét. A vizsgálatba csak gazdasági társaságokat vontam, amelyekről a cégadatbázisokból legújíthatók a kutatás földrajzi szempontjainak megfelelő információk. A vizsgálatához azért választottam az *Opten Kft. Cégtár* adatbázisát, mert az interneten keresztül elérhető, valamennyi magyarországi cég összes nyilvános adata megtalálható benne, a kereső felület különböző szempontok szerinti céglisták leválogatását teszi lehetővé.

Ingatlangazdálkodás

Ahogy az már az alfejezet címéből is sejthető, az üzleti szolgáltatások körén belül az *ingatlanügyleteknek* van a legnagyobb jelentőséggel, amelyek mindegyike erősen a *megyeszékhelyekre koncentrálnak*. Az ingatlanügyletek első kategóriáját a *saját tulajdonú ingatlan adásvétele* jelenti, amely a régió 1094 társas vállalkozásának jelenti főtevékenységét. A vállalkozások több mint fele Hajdú-Bihar megyében található, míg a megyeszékhelyek együttes részaránya a régióon belül meghaladja a kétharmados arányt. A *saját tulajdonú, vagy bérelt ingatlan bérbeadása és üzemeltetése* a régió 603 vállalkozásának a főtevékenysége, amelyek mintegy harmadának *Debrecenben*, további 30%-ának pedig a régió másik két megyeszékhelyén van a székhelye.

Ingatlanügynöki tevékenységgel főtevékenységként foglalkozó cégek száma a régióban 176 db, amelyek még az előzőeknél is magasabb arányban, 77%-ban koncentrálnak a megyeszékhelyekre, a falvak együttes részesedése 6,8%. A kisvárosok közül legalább három cég székhelye található *Hajdúböszörményben, Törökszentmiklóson, Hajdúszoboszlón* és *Kisvárdán*. Az *ingatlankezelő cégek* a nagyvárosokba koncentrálnak, a régió 39 cégének több mint fele Debrecenben, mintegy négyötöde a három megyeszékhelyen található. Mellettük Hajdú-Bihar megyéből csak Berettyóújfalu, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből pedig csak Nyírbátor jelenik meg az adatbázisban. Ezzel szemben Jász-Nagykun-Szolnok megyében *Karcagot, Jászberényt, Törökszentmiklóst, Jászapátit*, sőt *Cibakházát* is

meg kell említeni. Az ingatlanügyletekkel foglalkozó cégek valós tevékenységében a főtevékenység elkülönülése mellett jelentős átfedések lehetnek, azonban a fent említett *négy kategória együttes vizsgálata* már jó alapot nyújt a kisebb népességszámú települések összevetésére is, hiszen regionális szinten így már mintegy kétezer vállalkozás érintett.

A régió kis- és középvárosai közül kiemelkedik Hajdúszoboszló, amely országos hírű gyógyfürdője miatt élénk ingatlanpiaccal rendelkezik. A cégek ezer lakosra vetített száma alapján Kisvárdra rendelkezik hasonlóan magas mutatóval. Hajdúsámson magas mutatója egyértelműen párhuzamba állítható gyorsan növekvő lakosságszámával. Népességszámra vetítve kifejezetten kevés ingatlanügyletekkel foglalkozó cég működik Mezőtúron, Karcagon, Hajdúnánáson és Törökszentmiklóson (12. táblázat).

12. TÁBLÁZAT

Ingatlanügyletekkel foglalkozó társas vállalkozások számának regionális részaránya és ezer lakosra jutó száma a 16 legjelentősebb centrumban

Rang	Városok	Vállalkozások száma (db)	Regionális részesedés (%)	Vállalkozások száma 1000 lakosra
1.	Debrecen	716	35,8	3,49
2.	Nyíregyháza	365	18,2	3,12
3.	Szolnok	222	11,1	2,95
4.	Hajdúszoboszló	50	2,5	2,14
5.	Kisvárdra	37	1,8	2,15
6.	Hajdúböszörmény	36	1,8	1,13
7.	Jászberény	35	1,7	1,29
8.	Mátészalka	20	1,0	1,14
9.	Törökszentmiklós	16	0,8	0,72
10.	Nyírbátor	15	0,7	1,18
	Berettyóújfalú	15	0,7	0,97
12.	Hajdúsámson	13	0,6	1,03
13.	Karcag	12	0,6	0,57
	Hajdúnánás	12	0,6	0,68
15.	Derecske	10	0,5	1,09
	Mezőtúr	10	0,5	0,54
	Együtt	1 584	79,1	2,46

Forrás: www.opten.hu (2009.03.01.) adatai alapján saját szerkesztés.

A régió 149 településén van bejegyezve olyan vállalkozás, amelynek főtevékenysége valamelyik ingatlangazdálkodási tevékenységben van bejegyezve ($d=0,3830$). A régió 64 városa közül csak Dombrádon és Kenderesen nincs egyetlen ilyen gazdasági társaság sem.

Kölcsönzés

A gazdasági szolgáltatások második nagyobb csoportja a *kölcsönzést* foglalja magában, amelyen belül a KSH külön kategóriaként szolgáltat adatokat a *gépkocsik*, egyéb *gépjárművek*, *egyéb gépek*, valamint *fogyasztási cikkek* kölcsönzőhelyeire vonatkozóan. A régióban 29 *gépkocsi-kölcsönzőhely* található, amely 16 település között oszlik meg, közöttük egyedül Nyírbogdány nem város. Az egyéb gépjárművek kölcsönzőhelyeinek száma 60 és 29 településen vannak jelen. Mindkét esetben Debrecenben és agglomerációjában található a legtöbb egység, azonban összességében az elhelyezkedésük nem közelít a települések hierarchikus rendjéhez.

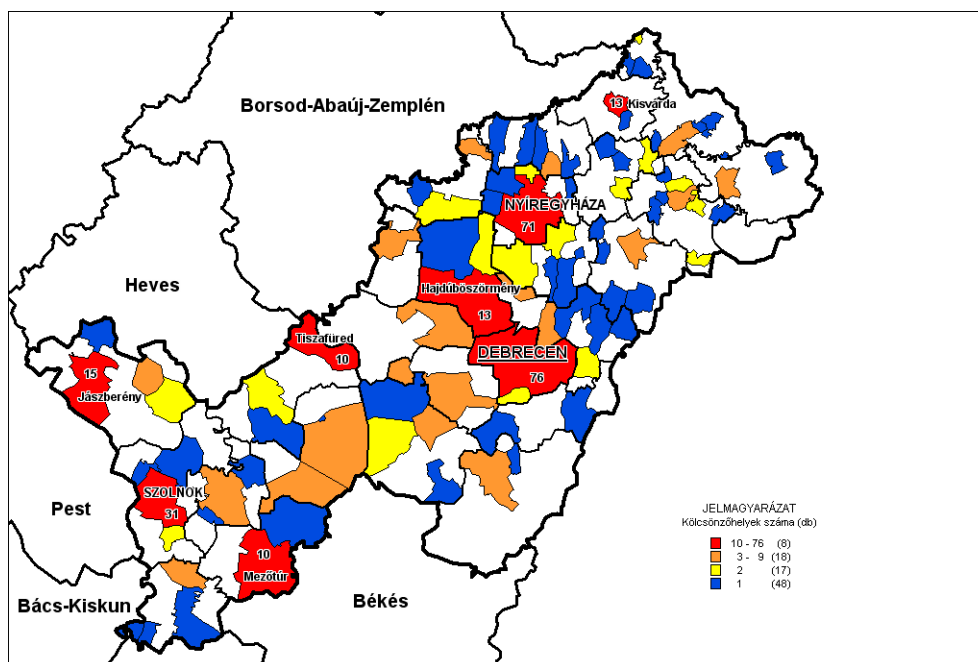
A *személyi használatú és háztartási cikk kölcsönzőhelyek* száma már lényegesen magasabb (régió szinten 325 db), már az elnevezéséből is következtetni lehet rá, hogy sokkal inkább igazodik a lakosság területi eloszlásához. A települések rangsorának első húsz helyezettje közül 14 a lakosság szám alapján felállított rangsorban is az első húsz pozíció valamelyikén foglal helyet, a kivételek közé olyan településszerkezeti adottságok miatt kis vonzáskörzettel rendelkező városok tartoznak, mint Hajdúnánás, Újfehértó, Tiszavasvári, vagy éppen Hajdúhadház. Megjegyzendő, hogy ebben az esetben Nyíregyháza abszolút értékben is nagyobb a vállalkozások száma, mint Debrecenben. Az egyéb kategóriába sorolt cégekkel együtt a kölcsönzőhelyek összesített száma a régióban 421, a csoportba tartozó funkciók legalább egyike 91 településen van jelen ($d=0,2339$), amelyből a periférikus fekvésű, vagy éppenséggel nagyváros által „leármékolt” kisvárosok egy része kiesik. A kistelepülések közül jellemzően megjelennek a jelentősebb turisztikai szerepkörrel rendelkező falvak (16. ábra). A városok közül *nem rendelkezik kölcsönzőhellyel*: Biharkeresztes, Csenger, Demecser, Dombrád, Hajdúhadház, Jászfényszaru, Kenderes, Komádi, Máriapócs, Martfű, Nagyecsed, Tiszacsege, Tiszalök, Újszász.

Számítástechnikai tevékenységek

A *számítástechnikai tevékenységek* besorolásában jelentős változás történt a Szolgáltatások jegyzékének 2003-as és 2008-as kiadása között, kategóriáknak az elnevezése több esetben is módosult. Ebben a kategóriába sorolódik a *számítógépes programozás*, az *információ-technológiai szaktanácsadás*, a *számítógépezemeltetés* és az *egyéb információ-technológiai szolgáltatások*. Főtevékenységét tekintve a régióban székhellyel rendelkező társas vállalkozások közül 2009 februárjában 437 db tartozott e tevékenységi körökbe, 74 település között

megosztva ($d=0,1902$). Debrecen (36,4%) és a megyeszékhelyek (együttesen 66%) vezető szerepéhez nem férhet kétség, azonban a koncentráció mértéke csökkent az elmúlt években. Az IKT szektorban a megyeszékhelyen tevékenykedő vállalatok megyén belüli súlya országos összevetésben is Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben volt a legmagasabb 2003-ban (Dóry T.–Ponác Gy. M. 2003). A kis- és középvárosi körből legalább öt vállalkozás székhelye található Hajdúszoboszlón, Hajdúböszörményben, Kisvárdán, Mátészalkán, Martfűn, Törökszentmiklóson és Újfehértón.

16. ÁBRA
Kölcsönzőhelyek száma az Észak-alföldi régió településein, 2007

Forrás: T-Star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

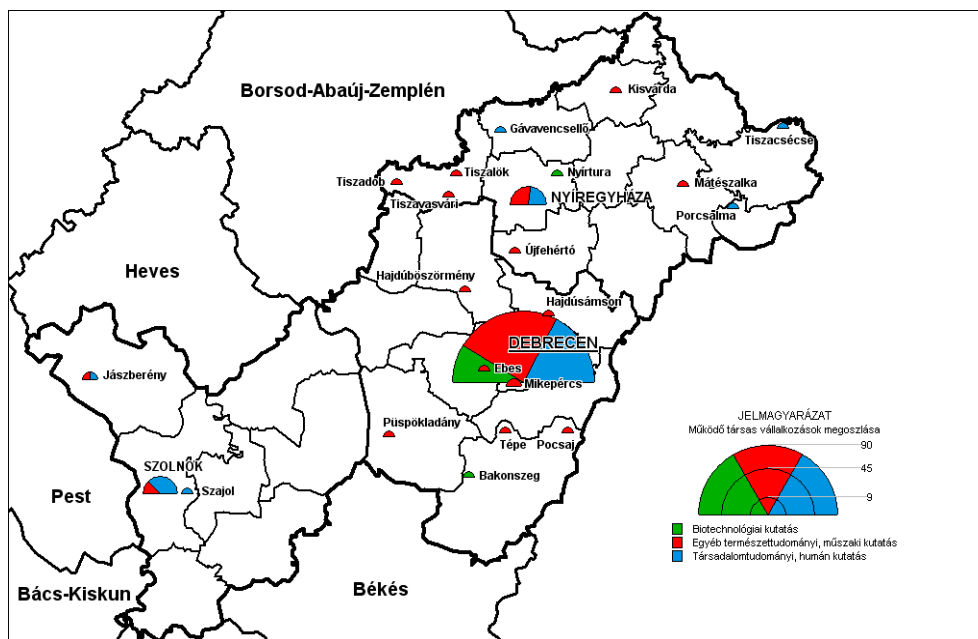
Kutatás és fejlesztés

Az Észak-alföldi régió K+F szektorában kitüntetett szerepet töltenek be az egyetemi egységek kutatócsoportjai és a Magyar Tudományos Akadémia egységei, amelyek közül kiemelkedik a debreceni *Atommagkutató Intézet* közel 200 alkalmazottjával. A régió 310 kutató- és fejlesztőhelyén 2006-ban 4487-en dolgoztak, amelyen belül Hajdú-Bihar megye Debrecen révén 70,5%-os arányt képviselt. A minőségi mutatók tekintetében még ennél is nagyobb a megye

fölénye, a tudomány doktorainak számát tekintve elérte a 94%-ot, s a pénzügyi ráfordítások esetében megközelítette a 80%-ot.

Az elmúlt években Magyarországon is előtérbe került az egyetemokről, felsőoktatási intézményekből, közfinanszírozású kutatóhelyekről kiváló *technológia-intenzív vállalkozások* létrehozásának kérdése, amely annak a fokmérője, hogy a kutatói intézményhálózatnak mennyire sikerül a tudást kereskedelmi értékűvé átfordítani (Kleinheincz F. 2001). A kutató- és fejlesztő tevékenységeket a KSH három alkategóriára osztja fel. Főtevékenységét tekintve az országban 116 cég foglalkozik *biotechnológiai kutatással* és fejlesztéssel, döntő többségük erős orvosi vagy agrár felsőoktatási, illetőleg kutatóintézeti kapcsolattal rendelkezik, ami területi pozíciójukban is megmutatkozik. Ennek megfelelően az Észak-alföldi régió belül Hajdú-Bihar megye dominanciája figyelhető meg, a 18 vállalkozás közül csak egy nem ebben a megyében található. A 18 cég közül 16-nak a székhelye Debrecenben van, csak két mezőgazdasági fejlesztéssel van Bakonszegre és Nyírtúrára bejegyezve (17. ábra).

17. ÁBRA
A működő K+F társas vállalkozások száma (db), 2009

Forrás: www.opten.hu (2009.01.01.) adatai alapján saját szerkesztés.

A következő kategória az egyéb *természettudományi és műszaki kutatást* és fejlesztést foglalja magában, amely témakörökben a régiónak már nincs hasonlóan

nagy jelentőséggel (székhely alapján a cégek 7,5%-ával). A szerteágazóbb tevékenységi köröket magában foglaló kategóriába tartozó vállalatok elhelyezkedése szétszórtabb a régióban, azonban a vezető helyet ebben az esetben is Hajdú-Bihar megye (53 db), illetve Debrecen (45 db) foglalja el. Debrecen mellett Hajdú-Bihar megyében két cégnek a székhelye van Mikepércsen, a további haté pedig Ebes, Hajdúböszörmény, Hajdúsámson, Pocsaj, Püspökladány és Tépe között oszlik meg. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 11 cége közül ötnak a székhelye van Nyíregyházán és egy-egy található Kisvárdán, Mátészalkán, Tiszadobon, Tiszalökön, Tiszavasvárin és Ujfehértón. Jász-Nagykun-Szolnok megye három műszaki K+F vállalkozása közül kettő Szolnokon, egy Jászberényben található.

A *társadalomtudományi és humán K+F tevékenységeknek* az infrastrukturális igényei kisebbek a műszaki tudományterületekkel szemben, ezért gyakoribbak a kisvállalkozások, azonban földrajzi elterjedésük nem sokkal kiegyenlítettebb. Hajdú-Bihar megye (34 db) vezető szerepe ebben az esetben is megkérdőjelezhetetlen, mint ahogy Debrecené is, mindössze két vállalkozás székhelye esik a megye két kisvárosára (Berettyóújfalu, Püspökladány). Jász-Nagykun-Szolnok megyében a hat szolnoki cég mellett egynek-egynek a székhelye található Jászberényben és Szajolban. Nyíregyháza (4 db) mellett Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből egy-egy cégnek a központja található Gávavencsellőn, Porsalmán és Tiszacsécsén.

Egyéb jogi, gazdasági tevékenységek

Az üzleti szolgáltatások következő kategóriáját a *jogi szolgáltatások* jelentik, amelyek területi dimenzióiról az előző fejezetben már esett szó. A cégbázisban a tevékenységüket a bíróságok illetékességi területének megfelelően ellátó végrehajtói irodák, valamint a már ismertetett közjegyzői irodák tartoznak. Ezek mellett Hajdú-Bihar megyében két iparvédelemmel foglalkozó, Nyíregyházán pedig egy üzleti szaktanácsadással foglalkozó cég is működik.

A „K” szektor következő népes kategóriáját a *számviteli, könyvvizsgálói és adószakértői tevékenységek* alkotják. A régióban működő cégek száma 1292 db, amelyből 556 db jut Hajdú-Bihar, 424 db Szabolcs-Szatmár-Bereg és 313 db Jász-Nagykun-Szolnok megyére. Az *érintett települések száma kifejezetten magas*: 124 ($d=0,3188$). Természetesen a megyeszékhelyek szerepe e funkció esetében is kiemelkedő (Debrecen – 32%, Nyíregyháza – 22,1%, Szolnok – 11,6%), azonban a kistérségi központok is jelentős szerepet vállalnak. *Jászberény* a többi kis- és középváros közül is kiemelkedik 40 társas vállalkozással, amit Hajdúszoboszló és Mátészalka követ egyaránt 21-gyel. Tíz feletti vállalkozás működik még Karcagon és Kisvárdán (17 db), Hajdúböszörményben (16 db), Balmazújvároson (15 db), Berettyóújfaluban (14 db), Törökszentmiklóson (13 db).

Az *üzletvitellel* foglalkozó cégek száma 532, ami 80 település között oszlik meg ($d=0,2057$), a megyeszékhelyek súlyponti jelentősége együttesen 70% feletti (Debrecen – 39,1%, Nyíregyháza – 18,4%, Szolnok – 14,3%). Legalább öt vállalkozás székhelyéül szolgál Jászberény (10 db), Hajdúböszörmény (9 db), Mátészalka (7 db), Berettyóújfalu és Püspökladány (6–6 db) és Tiszavasvári (5 db). A kisvárosok között az üzleti szolgáltatások többséges esetében kifejezetten jó mutatókkal rendelkező Hajdúszoboszló gyengébb szereplése (mindössze egy társas vállalkozással) kifejezetten meglepő.

Mérnöki tevékenység, tanácsadás

Az építészmérnöki szolgáltatások földrajzi megoszlása kifejezetten a nagyobb népességtömrülésekhez kötődik, a 125 vállalkozás 26 település között oszlik meg, s csak ötnnek nem városban van a székhelye, azok közül is három agglomerációs település. A mérnöki szolgáltatást nyújtó 588 cég 69 település között oszlik meg. A vállalkozások 75%-ban a megyeközpontokra összpontosulnak, magasabb számban vannak jelen Jászberényben (17 db), Hajdúszoboszlón (13 db), Kisvárdán (8 db) Mátészalkán (7 db) és Kisújszálláson (6 db).

Összegzés

A társas vállalkozások székhelye alapján *az üzleti tevékenységek erős, de a jogi szolgáltatásoktól elmaradó földrajzi koncentrációt mutatnak a régió belül, a megyeszékhelyek együttes részesedése a tevékenység többségében 65–75% között mozog.* Nagyobb számú vállalkozás a kisvárosokban az *ingatlangazdálkodás*, valamint a *számviteli és adószakértői tevékenység* esetében jelenik meg. Azokban a tevékenységekben, amelyekben regionális szinten is alacsony a vállalkozások száma, a *vidéki jelenlét sokszor csak esetlegesnek tekinthető.* Azok a tevékenységek, amelyek az egész régióban csak néhány vállalkozást tudnak eltartani, kizárólagosan a megyeszékhelyeken érhetők csak el. A *jelentősebb idegenforgalmi szerepkörrel* rendelkező városok az ingatlangazdálkodással foglalkozó cégek és a kölcsönzőhelyek száma alapján is az átlagosnál kedvezőbb pozícióban vannak. A nagyvárosok agglomerációjában fekvő kisebb városok és községek körében (pl. *Hajdúsámson, Mikepércs, Nyírpazony, Tószeg*) a hasonló méretű településekkel összehasonlítva átlag feletti számban jelennek meg üzleti szolgáltatók, ami nem e települések központi szerepkörével magyarázható, hanem a fejlett szolgáltató struktúrával jellemezhető nagyvárosi funkcionális térről leválasztott piacterületként értelmezhető.

4.2. Elosztó szolgáltatások

4.2.1. Közlekedés és logisztika

A közlekedési és logisztikai szolgáltatások térbeliségének vizsgálatánál elsősorban nem arra voltam kíváncsi, hogy a közúti-, vasúti- és légi közlekedés infrastruktúrája mennyiben kiépített, hanem arra, hogy az mennyiben járult hozzá logisztikai szerepköröknek a megjelenéséhez.

A régió mindhárom megyeszékhelyeinek fejlődésében jelentős szerepet kapott, hogy nemzetközi jelentőségű vasútvonal csomópontjában fekszik. A 100 és 100b jelzésű vasúti fővonalak a 4. számú közlekedési főútvonallal együtt meghatározzák a régió fő térszerkezeti tengelyét, összekötve a régió megyeszékhelyeit és kedvező közlekedési pozíciót biztosítva a melléte fekvő kisebb városoknak is. *A vasútvonalak csomópontjaiban, vagy határátkelőhelyénél fekvő kisvárosok városává válásában* (pl. Püspökladány, Újszász, Záhony) meghatározó szerepe volt a vasútnak. A vasúti személyközlekedés leépítése kapcsán meg kell jegyezni, hogy *a régió 64 városa közül 12 ma már nem érhető el vasúton* (Balkány, Csenger, Dombrád, Ibrány, Komádi, Létavértes, Nádudvar, Nagyhalász, Nyírlugos, Polgár, Tiszacsege, Túrkeve).

A Központi Statisztikai Hivatal nyilvántartása alapján a *személyközlekedésben és teherszállításban használt gépjárművek száma* alapján tehetünk becslést a szerepkörök települési jelentőségére. A 2007. évi T-Star adatbázis alapján a régió 187 településére van bejegyezve autóbusz, hiánya általában a legkisebb településekre jellemző, azonban ebbe a kategóriába sorolódik két városi jogállású település is, *Tiszacsege* és *Téglás*. A 2135 busz 60%-ra a megyeszékhelyekhez kötődik, köszönhetően annak, hogy itt van a megyei jelentőségű Volán vállalatok székhelyei, illetve ezek rendelkeznek a leginkább kiterjedt helyi közlekedési hálózattal. A település nagyságához mérten kifejezetten magas az autóbuszok száma Túrkeven (50 db) és Nyíradonyban (25 db).

A belföldi helyközi autóbusz közlekedés jelentősebb csomópontjaiban a megyei volán társaságok autóbusz-pályaudvarokat üzemeltetnek. A legkiterjedtebb hálózatot a Jászkun Volán Zrt. tartja fenn Jász-Nagykun-Szolnok Megye 12 városában (Szolnok, Abádszalók, Jászapáti, Jászberény, Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunszentmárton, Mezőtúr, Tiszafüred, Törökszentmiklós, Túrkeve). Hajdú-Bihar megyében Debrecenen kívül a Hajdú Volán Zrt.-nek Berettyóújfaluban és Hajdúszoboszlón és Püspökladányban van buszpályaudvara. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei hálózat Nyíregyházára, Fehérgyarmatra, Mátészalkára, Nyírbátorra, Csengerre, Kisvárdára és Vásárosnaményra terjed ki (d=0,0591).

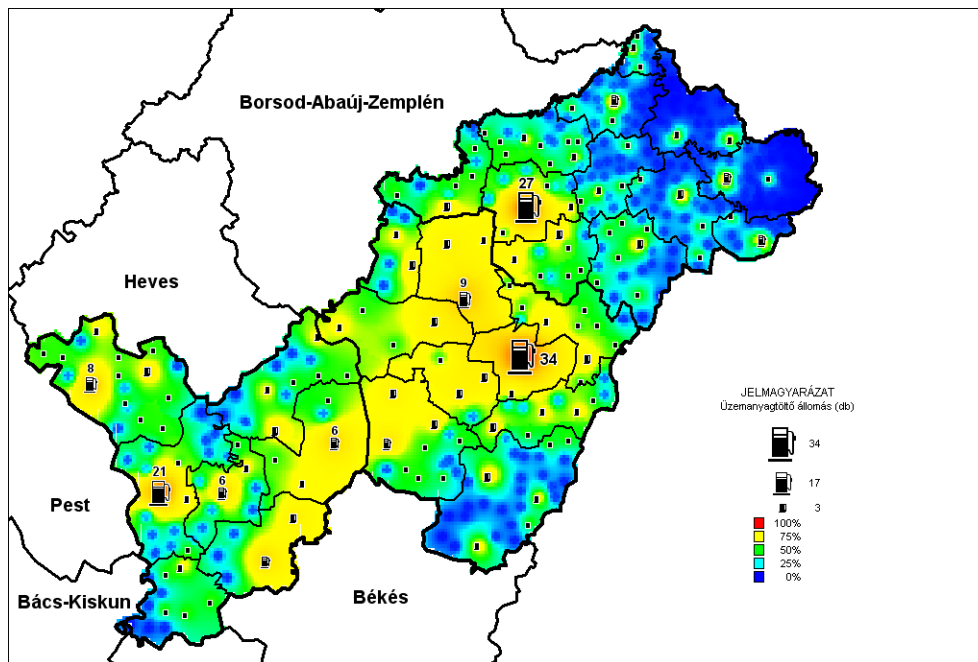
Helyi buszközlekedést a megyeszékhelyek mellett 13 kistérségi központokban (Balmazújváros, Berettyóújfalú, Fehérgyarmat, Hajdúszoboszló, Jászberény,

Karcag, Kisvárd, Mátészalka, Mezőtúr, Püspökladány, Tiszafüred, Törökszentmiklós, Vásárosnamény) és Nyíradonyban működtetnek (0,0437).

A KSH a régióban 50 056 *áruszállító tehergépkocsit* tart számon. Ezeknek legnagyobb része a meghatározó gazdasági központokban található, az első helyet ebben az esetben is Debrecen (18,8%) foglalja el, amit Nyíregyháza (11,5%), Szolnok (6,5%), Jászberény (3,1%), Hajdúszoboszló (2,3%) és Hajdúböszörmény (2,1%) követ.

Az *üzemanyagtöltő állomások* területi megoszlásának térképes ábrázolása (18. ábra) jól tükrözi a régió centrum-periféria viszonyait és a településhálózat jellemzőit, különösen az aprófalvas térségekben (a Fehérgyarmati és a Vásárosnaményi kistérségben egyaránt csak két benzinkút található, ami részben az olcsó ukrán benzin közelségének tudható be). *Szinte összefüggő sávként rajzolódnak ki a régió fő térszerkezeti vonalai, az autópályák és az országos jelentőségű főútvonalak.*

18. ÁBRA
 Üzemanyagtöltő állomások elhelyezkedése a régióban, 2007

Forrás: T-Star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

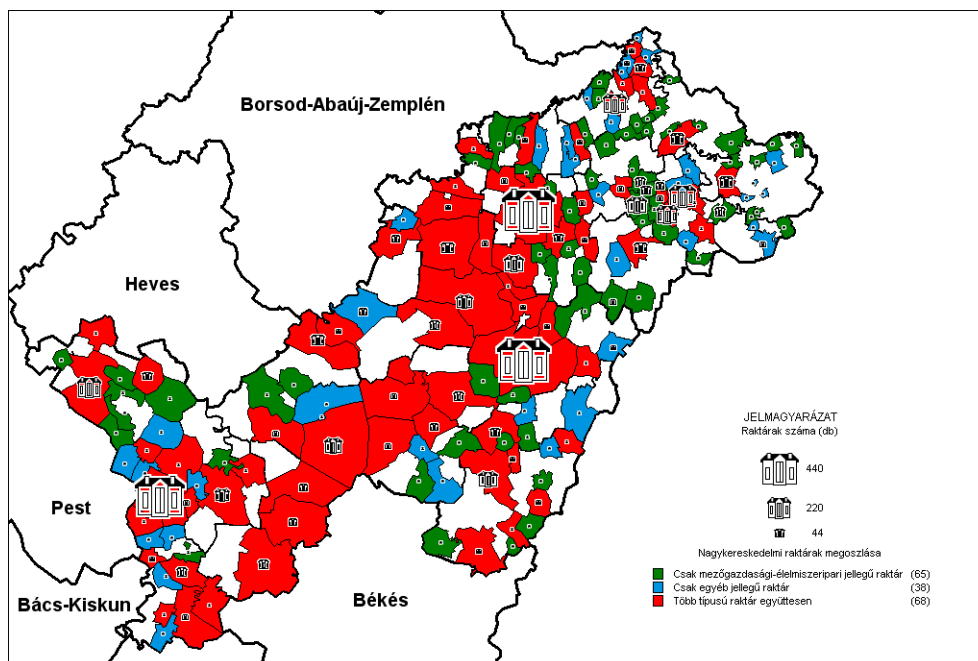
A benzinkutak térbeli eloszlását három tényező, a közlekedés-földrajzi pozíció, a települések lakosság száma és különös a nagy kiterjedésű települések esetén azok külterülete határozza meg. Ennek megfelelően a régió központi térségében, ahol a

települések átlagos mérete is nagyobb, alig találunk olyan települést, amelynek területén ne üzemelne benzinkút. A más központi funkciók esetében élmezőnyben szereplő Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei városok többsége itt nincs annyira kedvező pozícióban. A régió 129 településén van üzemanyag-töltő állomás. A városi jogállású települések közül csak Nyírlugoson, Nyírtelken és Újszászon nincs egyetlen benzinkút sem.

A régióban *három kiemelt jelentőségű logisztikai központ* található. Záhonyban és Debrecenben vasúti-közúti, utóbbinál légi szállításra is alapozott a logisztikai központ, Szolnokon, pedig a vasúti szállításra. A további jobb adottságokkal rendelkező városok (Karcag, Nyíregyháza, Püspökladány) szintén a vasúthálózat fő csomópontjaiban található, amelyek mellesleg egyben közúti főútvonalakkal párhuzamosan fekszenek. Kombinált terminálok található Szolnokon, Debrecenben és Záhonyban, míg konténer terminálok Szolnokon, Karcagon, Debrecenben, Nyíregyházán, Mátészalkán és Záhonyban működnek. A közúti teherszállítás vezető szerepe miatt az utóbbi években az autópálya elérhetőséghez jutott települések kerültek kedvező helyzetbe. Azt, hogy a kedvező földrajzi pozíciót mennyiben sikerült kiaknázni, vagyis a települések valós logisztikai szerepkörét jól mutatja a nagykereskedelmi raktárak megoszlása a régióban (19. ábra).

A régió 161 településén található *nagykereskedelmi raktár* ($d=0,4396$). Ebben az esetben külön kell választani a *mezőgazdasági és élelmiszeripari jellegű* raktárak elhelyezkedését a raktárak többi típusától, mert azok sok esetben a helyi mezőgazdaság termelési eredményeire épülnek, a régió 65 zömében kistelepülésén csak ezek vannak jelen. A régiónak 99 olyan települése van, amelyen legalább két nagykereskedelmi raktár található. A nagykereskedelmi raktárak döntő többsége városokban található, van azonban két olyan Mátészalka környéki falu (Nyírmeggyes és Kántorjánosi), ahol számuk egyaránt meghaladja a 30-at. A megyeszékhelyek esetében a raktárak száma a lakosságszámmal, illetve a gazdasági jelentőséggel áll összhangban, mintsem a földrajzi pozícióval, együttes részesedésük a régióon belül 50%-os (Debrecen – 25,5%, Nyíregyháza – 15,9%; Szolnok – 8,6%). A *kis- és középvárosi* körből érthető okokból azok vannak kifejezetten kedvező pozícióban, amelyek *jó közlekedés-földrajzi adottságuk mellett távolabb fekszenek a megyeszékhelyüktől*. A nagykereskedelmi raktárak száma meghaladja a 20-at Mátészalkán (54 db), Jászberényben (46 db), Kisvárdán (41 db), Újfehértón (32 db) Berettyóújfalun (31 db), Karcagon (26 db) és Hajdúböszörményben (21 db). A városok közül 11-ben egyetlen nagykereskedelmi raktár sem található Abádszalókon, Balkányban, Dombrádon, Ibrányban, Jászfényszarun, Kemeccsén, Kenderesen, Máriapócon, Nyíradonyban, Tiszalökön és Újszászon.

19. ÁBRA
Nagykereskedelmi raktárak elhelyezkedése a régióban, 2007

Forrás: T-Star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

5.2.2. Posták

A postai szolgáltatások elérhetőségének területi, települési sajátosságait az elmúlt években alapvetően befolyásolta, hogy a *kistelepülések postáinak* gazdaságtalan fenntartása miatt azok bezárását, magánkézbe adását indították el. A postai liberalizációra való felkészülés fontos lépése a *Postapartner Program* kiterjesztése, amely közbeszerzési pályázat útján több száz posta üzemeltetését adja át vállalkozóknak és önkormányzatoknak az ország kistelepülésein. A *postahelyek vállalkozásba adása* szellemiségében a Posta régi, hagyományos postamesteri hálózatához hasonlít, modern, partnerségi kapcsolatra épülő gazdasági viszony létrehozását célozza meg. A régióból az első ütemben a legtöbb kis- és aprófalual rendelkező Szabolcs-Szatmár-Bereg megye települései vettek részt (147 településsel, illetve településrészsel). Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye kistelepüléseinek szolgáltató helyein a postai tevékenységek kiszervezésére a 3. ütem keretében hirdettek pályázatot 46, illetőleg 38 esetben.

A nagyobb forgalmat lebonyolító és ezért gazdaságosan működtethető városi postahivatalok esetében a szolgáltatások színvonalának emelése a Magyar Posta célja. A nagyvárosok esetében a legújabbban létrehozott posták a bevásárló központokban helyezkednek el, s a megszokottól eltérő nyitvatartási idővel alkalmazkodnak a lakossági igényekhez.

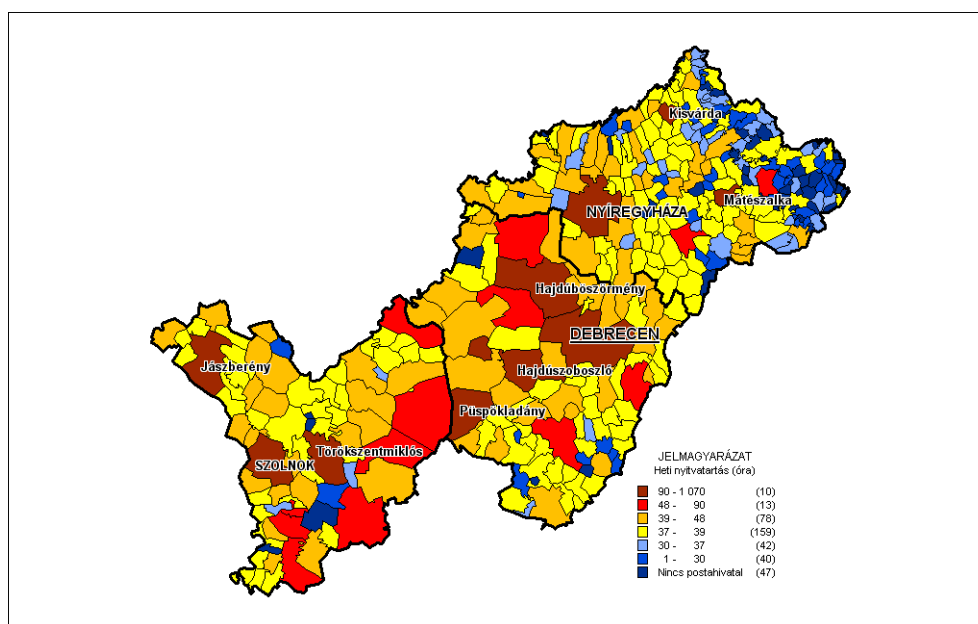
A régió 47 településén 2008 januárjában egyáltalán nem volt jelen postai szolgáltató ($d=0,8791$), ezeket mobil postai szolgáltatással látták el. Postapartner 89 településen, továbbá Debrecen három, Nyíregyháza két, valamint Hajdúböszörmény és Létavértes egy-egy településrészén látta el a feladatokat. A postapartner mellett a fiókpostákra is jellemző, hogy rövidebb nyitvatartási időben érhetők el az ügyfelekre számára, Beregdaróc, Beszterec és Kisvarsány mellett csak négy településrészen voltak jelen. A nyolc kirendeltség többsége valamely nagyobb, több postahivatallal rendelkező településen helyezkedik el, például polgármesteri hivatalban, főiskolán, kórházban, vagy a központi településtől távolabb elhelyezkedő belterületi lakott helyen. Speciális és korlátozó kategóriát jelentenek még a postaforgalmi szakközépiskolákkal együttműködő tanposták, amelyek közül egy-egy található Debrecenben, Szolnokon és Kisvárdán.

A nagyobb településeken elhelyezkedő posták között számszerűsíthető formában a *nyitvatartási időben mutatkozó különbségek* differenciálnak. A két szélsőséget a régióban a batorligeti és a debreceni Cora áruházban levő posta jelenti, az előbbi heti összesített nyitvatartási ideje mindössze 27,5 óra, míg az utóbbi 68,5 óra annak köszönhetően, hogy vasárnap is nyitva tart. A heti összesítésében *60 óra feletti* nyitvatartási idő kizárólag *megyeszékhelyeken* elhelyezkedő postákra jellemző, *50 és 60 óra közötti* nyitvatartási idővel jellemezhető posták a megyeszékhelyek mellett a *jelentősebb kistérségi központokban* található. A 40–50 óra közötti heti nyitvatartási idő szintén csak városi jogállású településekre jellemző, köztük periférikus térségek kistérségi központjaira is. Az ebédidő megtartásának függvényében a kisebb városok és a községek postái esetében 40 és 37,5 óras a munkahéttel számolhatunk. Az utóbbi körbe a városi jogállású települések közül valóban csak a legkisebbek, Máriapócs és Nyírlugos tartoznak (20. ábra).

A régióban mindössze *16 olyan város* van, ahol *több postai szolgáltató hely* is található, kiemelkedik a megyeszékhelyek jelentősége, amelyek mindegyike legalább tízzel rendelkezik. A negyedik helyet Hajdúböszörmény foglalja el a városok rangsorában, ami annak köszönhető, hogy a központi belterület mellett a hozzá tartozó három belterületi lakott hely (Bodaszőlő, Hajdúvid, Pród) mindegyikén helyben érhetők el a postai szolgáltatások. Egyébként további 11 olyan város van a régióban, amelynek területén a *nagyobb népességszám* (Jászberény), *idegenforgalmi szerepkör* (Hajdúszoboszló), vagy éppen az *osztott településszerkezet* (Létavértes, Kunszentmárton) második postahivatal fenntartását

is indokolta. Összességében kijelenthető, hogy a posták jelenléte és nyitva tartási ideje teljes mértékben a régió népsűrűségi és településszerkezeti viszonyait követi.

20. ÁBRA
Települések postáinak összesített nyitvatartási ideje, 200

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Posta adatbázisa (2008) alapján.

5.2.3. Távközlés

A rendszerváltás előtt a *telefonvonalak száma* a települések fejlettségének meghatározásánál rendszeresen használt adat volt. Fontos szerep jutott ennek a mutatónak a *központi helyek szerepkörének vizsgálatánál* is, hiszen Christaller az 1930-as évek Németországában a telefonhívások területi kapcsolatrendszere alapján határozta meg Dél-Németország centrumtelepüléseinek hierarchia rendszerét (Christaller, W. 1933). Az 1990-es években a vezetékes telefonszolgáltatás általánossá válásával, majd a mobiltelefon-szolgáltatás elterjedésével a *vonalas telefon előfizetők száma nem növekedett tovább*, az ezredforduló után a regionális kutatásokban sem használták már előszeretettel ezt a mutatót.

Országosan és regionális szinten egyaránt 2000-ben indult meg a *vezetékes telefon előfizetők* számának csökkenése, ebben a tekintetben az egyes települések között sem mutatkoztak jelentős különbségek, döntő többségüknél 1999 és 2001 között kezdődött a

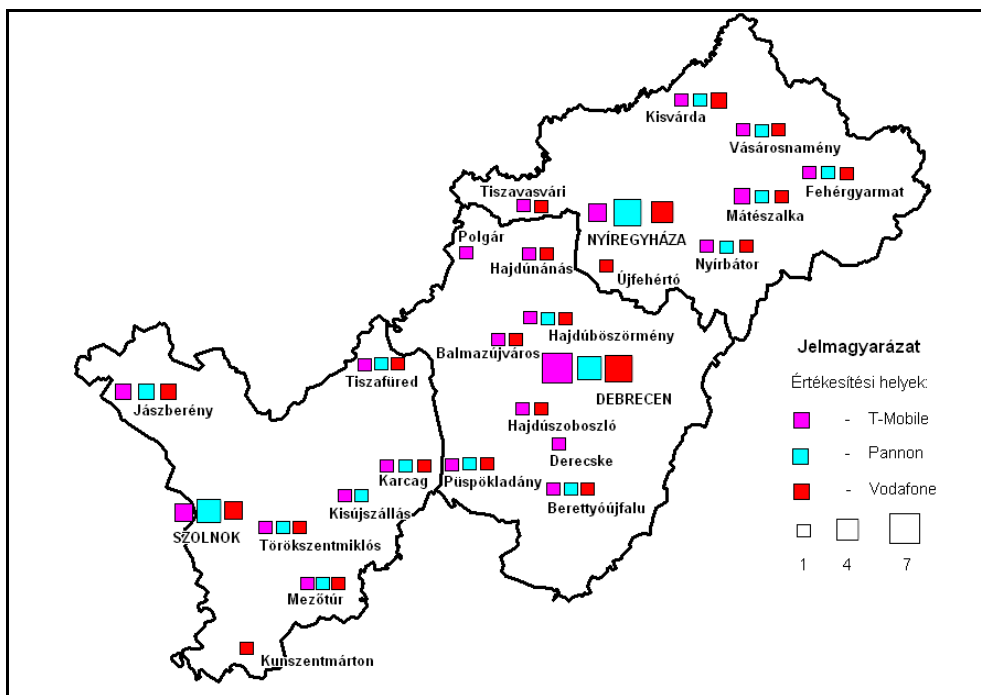
fogyás. A *centrumtelepüléseken* az 1990-as évek közepén, vagy még azelőtt kulminált a távbeszélő fővonalak száma, míg a *perifériális helyzetű falvakban* csak az ezredforduló után. Jelentősebb különbségek a perifériális térségekben mutatkoznak, pl. az egymással szomszédos Tisza-parti települések, Tiszacsege (1993) és Egyek (1999) között. A telefonszolgáltatás szinte teljes mértékben kiegyenlítettnek tekinthető, az internet szolgáltatásban mutatkoznak jelentősebb minőségbeli különbségek. A szélessávú internet országos hálózatában a nagyvárosok jelentik a fő csomópontokat (a régióon belül a megyeszékhelyek és Jászberény), azonban magának a szolgáltatásnak az elérésében elsősorban a kistelepüléseken mutatkoznak igen jelentős különbségek. A hagyományos vonalas telefonszolgáltatásban a központi szerepkör vizsgálatára a szolgáltató irodák elhelyezkedése biztosít lehetőséget. A régió legjelentősebb szolgáltatója, a *T-Home a régió 24 városában rendelkezik ún. T-Pont ügyfélszolgálati irodákkal*, amelyek megegyeznek a T-Mobile értékesítő helyeivel.

A mobiltelefonok elterjedése a telekommunikáció területiségének vizsgálatát jelentős mértékben megnehezítette, főként a központi szerepkör vizsgálata szempontjából. A három szolgáltató hálózati lefedettsége megközelíti a 100%-ot, a mobiltelefon előfizetéseinek száma meghaladta az ország népességszámát, a telefont sok esetben nem is az használja, akinek a nevére meg lett vásárolva. A szolgáltatáshoz kapcsolódó központi funkciók a *mobiltelefonok értékesítési helyeiben* érhető tetten. Ezek száma a régióban mindhárom szolgáltatónál meghaladja a 30-at, azonban a régióon csak 25 településen van jelen közülük legalább egy ($d=0,0643$). A 97 értékesítési hely közül 37 található megyeszékhelyeken, a többi pedig gyakorlatilag a *kistérségi központokban*, amely alól csak *Hajdúnánás, Kisújszállás* és *Újfehértó* képez kivételt. A régióban 2008 márciusában 16 olyan város volt, amelyikben mindhárom szolgáltató jelen volt. Négy kisebb városban vagy csak a T-Mobile-nak, vagy csak a Vodafone-nak volt értékesítési helye, a Pannon hálózata Kisújszállást leszámítva csak olyan városban működtetett boltot, ahol mind a három szolgáltató jelen volt. *Egyik szolgáltatónak sincs értékesítési pontja a Hajdúhadházi, az Ibrány-nagyhalászi, a Záhonyi és a Csengeri kistérségben (21. ábra).*

Az *információs és kommunikációs technológiák látványos terjedése* volt megfigyelhető az 1990-es évek végétől, amelyben a városhálózat elemei meghatározó szerepet játszottak. Kelet-Magyarországon különösen nagy kontraszt mutatkozott a megyeszékhelyek és a kisvárosok között az ország nyugati és középső részével összehasonlítva. Statisztikai mutatók összegzésével *Debrecen regionális szerepkört* töltött be ebből a szempontból, amihez *Nyíregyháza is felzárkózott részleges regionális központként*, és Szolnok is a méretének megfelelő pozíciót foglalt el országos összehasonlításban. *A kis- és középvárosi hálózatból a legjobban teljesítő 15 település csak a stagnáló városok kategóriájába tudtak bekerülni* (pl. Jászberény, Hajdúszoboszló, Mátészalka). Az északkelet-magyarországi kisvárosok jellemzően a legelmaradottabb kategóriába sorolódtak (Csizmadia Z.–Rechnitzer J.–Grosz A. 2003).

21. ÁBRA

Mobiltelefon-szolgáltatók értékesítési helyei, 2008. március 1.

Forrás: Saját szerkesztés a www.t-mobile.hu, www.pannon.hu és www.vodafone.hu honlapok információi alapján.

5.2.4. Kiskereskedelem

A privatizáció beindulását követően 1989 után a hazai kereskedelemben *dekoncentrációs, decentralizációs folyamatok* voltak megfigyelhetők, a *mikro- és kisvállalkozások* száma az 1990-es évek közepéig jelentősen emelkedett. A kereskedelemmel foglalkozó szervezetek és üzletek számának gyors emelkedését a kiskereskedelmi forgalomban értékesített *árumennyiség 25 százalékos csökkenése* kísérte az 1990 és 1996 közötti időszakban, ami miatt igen éles verseny bontakozott ki a szereplők között. Ekkortól ráadásul a kereskedelmi egységek méretbeli eloszlásának változására sokkal inkább a *multinacionális cégek terjeszkedése* volt meghatározó hatással, ami a koncentrációs folyamatokat erősítette fel. A forgalmazásban látványos térnyerést könyvelhettek el a – jórészt külföldi érdekeltségű – forgalmazók, láncok, bevásárlóközpontok. Különösen az *élelmiszer jellegű üzletek* esetében volt ez feltűnő jelenség, amelyek körében a 250 főnél több alkalmazottal bíró nagyvállalatok forgalmi részesedése mér 62%-ot tett ki

2003-ban, miközben a *bútorboltok* közt 37,4%-ot, az *iparcikk üzletek* esetében pedig csak 24,5%-ot. A kifejezetten *dekoncentrált ágazatok* közé sorolódnak a *ruházat- és cipőkereskedelem*, vagy a *vas-, festék-, üvegáru kereskedelme*.

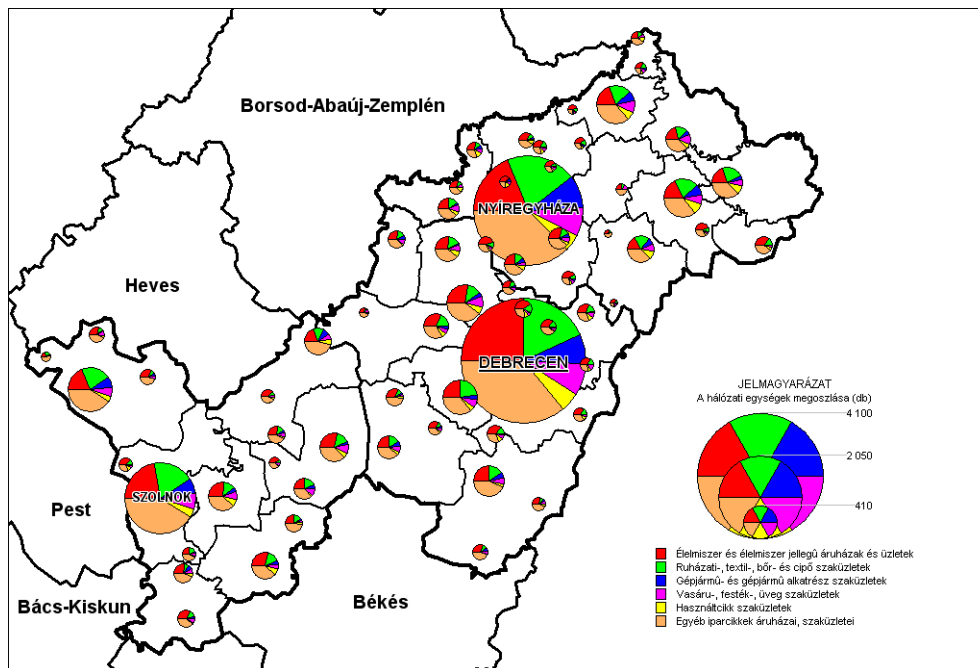
Az *1990-es évek közepén végzett empirikus vizsgálatok* tanúsága szerint a települések többségén a megkérdezettek nagyon fontosnak tartották a tradicionális, városképbe illő és korszerű áru kínálatával rendelkező kisboltok fennmaradását. A kereskedelmi egységek alapterületének településnagyság-kategóriák szerinti megoszlása alapján elmondható, hogy annak 35%-a a százezer főnél népesebb településekre esett, s csak ötöde az ötezer főnél kisebbekre. A népesebb városokban az egy négyzetméterre eső forgalom is jelentősen meghaladta a kisebb települések értékeit. Az ezer lakosra jutó üzletszám esetében a közepes méretű városoké volt a vezető szerep, ami annak köszönhető, hogy a nagyvárosokban erőteljesebben jelentkezett a nemzetközi üzletláncok kis boltokat „elnyomó” szerepe (*Mohácsi K. 1998, Seres A. 2006*).

Az Észak-alföldi régióban a *kereskedelmi hálózati egységek száma* (gyógyszertárak nélkül) *megközelítette a 24 ezret, mindhárom megyeszékhely esetében meghaladta a számuk az ezret* (Debrecen – 4014 db, Nyíregyháza – 3158 db, Szolnok – 1523 db). A kereskedelem mindig is a központi szerepkörű települések egyik alapvető ismérve volt, amire nagyon jól rámutat a kiskereskedelmi egységek száma is. Nincs még egy olyan statisztikai mutató, amelyben ennyire elkülönülnének a városok a falvaktól. A legtöbb bolttal rendelkező nagyközség, Kunmadaras is csak az 53. pozíciót foglalja el a régió településeinek rangsorában, s a 62. pozícióig csak további két település (Fegyvernek 54., Rákóczi falva 58.) töri meg a városok sorát. A *kiskereskedelmi hálózati egységeknek* összességében *77,3%-a jut a régió lakosságának mintegy kétharmadát kitevő 64 városi rangú településre*. A jelentősebb térségi kereskedelmi centrumokban a hálózati egységek száma meghaladja a 300-at (Jászberény, Kisvárd, Mátészalka, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Berettyóújfalu, Fehérgyarmat, Törökszentmiklós, Karcag) (*22. ábra*).

A *kiskereskedelmi egységek magas ezer főre jutó számával* elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei települések esetében találkozunk, a városok között *Fehérgyarmat, Mátészalka, Nyíregyháza, Csenger és Vásárosnamény* is kiemelkedő értékekkel (26,4–41,7 egység/1000 fő) rendelkezik. A telepítő tényezők sorában a vonzott települések magas száma mellett nem szabad megfeledkezni az ukrán és a román határ közelségéről sem. Hajdú-Bihar megyében *Berettyóújfalu*, míg Jász-Nagykun-Szolnok megyében *Jászberény* van a legkedvezőbb pozícióban, megelőzve megyeszékhelyüket. A kiskereskedelmi egységek ezer lakosra jutó száma alapján a város-hálózat legmagasabb és legalacsonyabb értéke között mintegy *ötszörös különbség* mutatkozik. A népességszámra vetítve a legkevesebb kiskereskedelmi egység Hajdúsámsonban, Jászfényszarun, Nyírteleken és Hajdúhadházon található, ahol ezer főre jutó számuk nem éri el a tízet. A megyeszékhelyek e tekintetben a 4. (Nyíregyháza), 11. (Szolnok) és 15. pozíciót foglalják el. Abádszalókon (12.)

egyértelműen a turisztikai szolgáltatásokhoz kapcsolódóan magas a kiskereskedelmi egységek száma, Tiszafüred esetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet, hiszen a Tisza-tó nyugati partján jelentős vonzóterülettel bír (23. ábra).

22. ábra
Kiskereskedelmi hálózat egységek száma és megoszlása, 2007

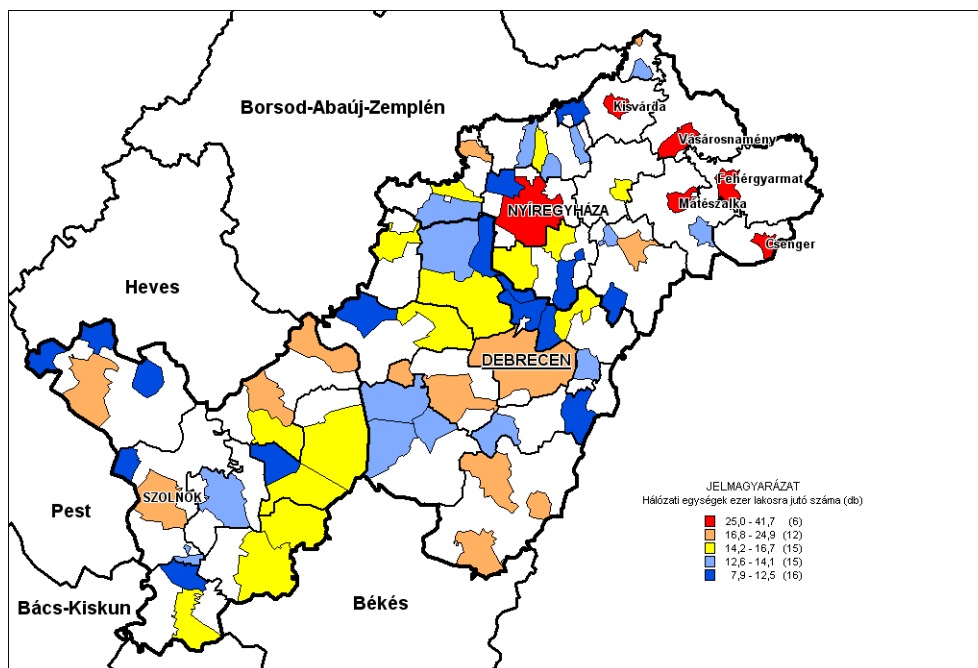
Forrás: T-Star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

A Központi Statisztikai Hivatal által a kiskereskedelmi egységek csoportosítására felállított kategóriák között egyetlen olyan üzlettípust találunk, amely a régióban kizárólag városokban van jelen. Ez a *közérzettel kapcsolatos nem élelmiszer termékeket* forgalmazó üzletek kategóriája, amely gyakorlatilag egészségügyi segédeszközök forgalmazását takarja, kizárólag kórházzal és/vagy gyógyfürdővel rendelkező, általában városokban található ilyen bolt. A városok részesedése szintén jelentősen meghaladja a 90%-ot az illatszerek szaküzletek, az elektromos háztartási cikkek szaküzletek, a bútort- és háztartási cikkek szaküzletek, a cipő- és bőráruszaküzletek, valamint a gépjárműszaküzletek körében.

A legegyszerűsebben az *élelmiszer jellegű üzletek és áruházak* helyezkednek el, amelyek 40,5%-a falvakban található. A régióban 58 olyan község található, ahol az élelmiszer jellegű üzletek és áruházak száma meghaladja a tízet, s mindössze egyetlen olyan település van, a 91 fős Nemesborzova, ahol sem ilyen, sem más kategóriába

tartozó kiskereskedelmi egység sem működik. A *falvak túlsúlya* egyedül a *dohányáru-szaküzletek* esetében figyelhető meg, a 325 község közül 113-ban van dohánybolt, miközben a városoknak csak negyedében működik ilyen üzlet. A városok között a kategórián belül a megyeszékhelyek részesedése 75,8%-os. Ez azzal magyarázható, hogy a népesebb községekben és a kisvárosokban a nagyobb élelmiszer jellegű áruházak kiszorítják a piacról ezt az üzletípust, míg a nagyvárosokban, ahol speciális piaci igények is jelentkeznek, ismét jelen vannak. A községek részesedése ezeken kívül csak néhány további élelmiszerkereskedelmi (alkoholtartalmú és egyéb italok, hús- és húskészítmények, zöldség és gyümölcs) kategóriában, valamint az iparcikk szaküzletek tovább nem bontott kategóriájában és a benzinkutak esetében haladja meg a 20%-ot. A *ruházati szaküzletek* esetében ugyan csak 11,4%-ot ér a falvak részaránya a regionális boltihálózatból, azonban mivel e boltípusok esetében összesen 2847 üzletről beszélhetünk, csak 180 olyan települése van a régióknak, amelyekben nincsenek jelen.

23. ábra
Kiskereskedelmi hálózati egységek ezer lakosra jutó száma

Forrás: T-Star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

A 22. ábrán megfigyelhető, hogy a népességszámukhoz képest nagy kiterjedésű vonzáskörzettel rendelkező városok esetében kifejezetten alacsony az élelmiszer- és élelmiszer jellegű áruházak és szaküzletek részesedése az összes kiskereskedelmi

egységen belül. A részarányuk nem éri el a 20%-ot sem Nyírbátorban, Mátészalkán, Nyíregyházán, Jászberényben, Tiszafüreden és Kisvárdán. Ellenben 40%-ot meghaladó az élelmiszerüzletek kiskereskedelmi hálózaton belüli aránya Hajdúdorogon, Nagyecsedén, Dombrádon, Kenderesen, Balkányban, Hajdúhadházon, Nyírlugoson, Demecseren, Kemeccsén és Újszászon. Ez természetesen arra vezethető vissza, hogy az „önellátásra” berendezkedett kisebb városok esetében az egyéb bottípusok száma kifejezetten alacsony. A *ruházati üzletek* esetében nem figyelhető meg hasonló összefüggés a települések központi szerepköre és az üzlettípus részesedése között. Ellenben a *gépjármű- és gépjármű-alkatrész szaküzletek* részesedése a nagyvárosokban a legmagasabb.

A leginkább *tömeges üzlettípusokat leszámítva* a többi kategória már sokkal inkább *speciális igényeket* elégít ki, *jelentős szerepet vállalva a középfokú városi vonzaskörzetek formálásában*. Vannak olyan kategóriák, amelyek megoszlása alapján következtethetnénk azok vonzaskörzeti jelentőségére, azonban *az összevont egyéb kategóriák nem köthetők közvetlenül a települések központi szerepköréhez*. A KSH T-Star adatbázisából így *hét szaküzlet típust tudtam kiválasztani*, amelyek rámutatnak az egyes kereskedelmi ágak vonzaskörzet formáló szerepére. A hét üzlettípus a települések 12–31%-án van jelen. A felső érték esetében semmi esetre sem beszélhetünk városi alapfunkcióról, azonban már így is van néhány olyan kisváros, ahol konkrétan nem található gépjárműalkatrész szaküzlet. A *diszperziós index értékének csökkenésével fokozatosan növekszik azoknak a városi jogállású településeknek a száma, amelyek nem rendelkeznek az adott kategóriába sorolt szaküzlettel*. Textilszaküzlet, cipő- és bőráru szaküzlet, illatszer szaküzlet és gépjármű szaküzlet a régió több mint 20 városából hiányzik (13. táblázat).

Jól látható, hogy a *statisztikai adatbázisok alapján az egyes üzlettípusok jelenlétének, vagy hiányának vizsgálata* révén elsősorban a *kisvárosok funkcionális hiányosságaira* tudunk rámutatni, ezért azon túlmenően, hogy mekkora a kiskereskedelmi hálózati egységek száma az egyes településeken, kíváncsi voltam arra, hogy a hazánk kereskedelmében az utóbbi két évtizedben megjelenő, s rövid idő alatt igen komoly részesedést szerző, országos hálózatot üzemeltető kereskedelmi láncok a nagyvárosokon túl mely településeket részesítik előnyben beruházásaikhoz. A hipermarketek, szupermarketek és a különböző szakosodott áruházak figyelembe vétele már csak azért is fontos szempont, mert önmagukban több tucat kisüzlet forgalmát bonyolíthatják le.

A kereskedelmi hálózat átalakulásában fontos szerepet játszottak az *élelmiszer-kereskedelmi hálózatok*, amelyek *diszkontáruházak és hipermarketek* építésével jelentek meg a piacon. A kelet-közép-európai országok közül *Magyarországon volt a leggyorsabb és leglátványosabb a külföldi befektetők súlyának növekedése*. Hazánkban a kereskedelmi szektor átalakulása is sajátos körülmények között zajlott, sokkal gyorsabban és ugyanakkor csökkenő kereslet mellett. A nemzetközi szereplők gyors térnyerése *koncentrációs folyamatot indított el* a hazai tőkével

működő kereskedelmi szervezetek körében is, azonban a kis- és középvállalkozásoknak kevés esélyük maradt saját hálózat kiépítésére (Nagy E. 2000).

13. TÁBLÁZAT

Középfokú vonzaskörzetek formálásában szerepet betöltő szaküzletek hiánya városi jogállású településeken, 2007

Szaküzletek típusai	A szaküzletek diszperziós értéke (d)	Városok, ahol az adott szaküzlet típus hiányzik	Érintett városok száma
Gépjárműalkatrész szaküzlet	0,3059	Jászfényszaru, Máriapócs, Téglás, Újszász	4
Bútor- és háztartási cikk szaküzlet	0,2185	Abádszalók, Balkány, Derecske, Dombrád, Ibrány, Kenderes, Máriapócs, Nyírlugos, Nyírtelek, Tiszalök, Újszász	11
Elektromos háztartási cikk szaküzlet	0,1748	Baktalórántháza, Balkány, Bihar-keresztes, Dombrád, Hajdúsámson, Kenderes, Komádi, Mándok, Máriapócs, Nagyecsed, Nagyhalász, Nagykálló, Nyírlugos, Nyírtelek, Rakamaz	15
Textilszaküzlet	0,1645	Balkány, Biharkeresztes, Csenger, Demecser, Dombrád, Jászapáti, Jászárokszállás, Jászfényszaru, Kaba, Kemece, Komádi, Máriapócs, Nagyecsed, Nagyhalász, Nyíradony, Nyírlugos, Polgár, Téglás, Tiszacsege, Újszász, Vámspércs	21
Cipő- és bőráru szaküzlet	0,1594	Abádszalók, Csenger, Demecser, Jászapáti, Jászfényszaru, Kaba, Kenderes, Komádi, Kunhegyes, Mándok, Máriapócs, Nádudvar, Nagyhalász, Nyírlugos, Nyírtelek, Tiszacsege, Tiszaföldvár, Záhony	18
Illatszertszaküzlet	0,1362	Biharkeresztes, Csenger, Dombrád, Hajdúdorog, Ibrány, Jászapáti, Kemece, Kenderes, Komádi, Létavértes, Mándok, Máriapócs, Nádudvar, Nyíradony, Nyírlugos, Nyírtelek, Polgár, Rakamaz, Téglás, Tiszaföldvár, Újszász, Vámspércs	22
Gépjárműszaküzlet	0,1234	Abádszalók, Baktalórántháza, Balkány, Balmazújváros, Biharkeresztes, Csenger, Demecser, Derecske, Dombrád, Hajdúdorog, Ibrány, Jászfényszaru, Kaba, Kemece, Kenderes, Komádi, Kunhegyes, Létavértes, Mándok, Máriapócs, Martfű, Nádudvar, Nagyecsed, Nagyhalász, Nyírlugos, Nyírtelek, Tiszacsege, Tiszalök, Túrkeve, Újszász, Záhony	31

Forrás: Saját szerkesztés T-Star adatbázis (2007) alapján.

A magyar tulajdonú üzletláncokkal szemben (Coop, CBA, Reál) a *külföldi befektetők a legjelentősebb piaccal kecsegtető nagyvárosokat célozták* meg magyarországi hálózatuk kiépítésekor. A magyarországi hipermarketek területi terjeszkedésének mechanizmusa jól tanulmányozható az Észak-alföldi régió területén, elsősorban a települések hierarchiaszintjéhez kapcsolódóan. A négy hipermarket-lánc áruházainak régiók szerinti megoszlása a két legnagyobb áruházszámmal rendelkező *Tesco* (76) és *Interspar* (29) esetében egyenletesnek mondható, ami az Auchan és a Cora esetében az áruházak alacsony száma miatt sem lehetséges. Az *Auchan* a Budapesti agglomerációban elhelyezkedő hat áruháza mellett három vidéki nagyvárosban, Székesfehérváron, Kecskeméten és Miskolcon van jelen, az Észak-Alföld egyetlen városában sem. A *Cora* kevésbé összpontosít a főváros térségére, hét áruháza közül négy Kelet-Magyarország megyeszékhelyein található, köztük kettő a régió területén, *Szolnokon* és *Debrecenben*. Hasonló méretkategóriába sorolódnak, azonban nem tartoznak a hipermarketek közé a METRO áruházai, amelyek Debrecenben és Nyíregyházán vannak jelen (*Tömöri M. 2008*).

A *Tesco* hálózatának a kiépülése a régiók közül az Észak-Alföldön lassabban haladt, azonban mára *kilenc hipermarket* nyílt meg eddig a régióban. Az ország más vidéki régióival összehasonlítva az alacsonyabb szám a megyeszékhelyek megyéken belül betöltött erős központi szerepkörének köszönhető, amelyre a szolgáltató ágazatokat vizsgálva számos példát találunk. A megyeszékhelyeket követően a régió mindhárom megyéjében komoly térségi szerepkörrel rendelkező városokat választott az angol beruházó az új hipermarketek felépítésének helyszínéül. Hajdú-Bihar megyében Berettyóújfalu és Hajdúszoboszló, Jász-Nagyun-Szolnok megyében *Jászberény* és *Karcag*, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig *Kisvárd*a és *Mátészalka* rendelkezik már hipermarkettel. A hipermarket hálózatot kiegészítő szupermarketek is főként a megyeszékhelyek területén vannak jelen a régióban, ez alól az egyetlen kivételt *Túrkeve* képezi.

Az *Interspar* hálózat a régió mindhárom megyeszékhelyén rendelkezik áruházal, s ami egyetlen másik vidéki városra sem jellemző, Nyíregyházán két egységük is ebbe a kategóriába sorolódik. A *Spar* üzleti stratégiájában a Tescoval ellentétben először a kisebb méretű szupermarketekre koncentrált, így szélesebb hálózatot alakított ki a régióban a hipermarketek mellett 12 szupermarkettel, amelyhez 2008-ban hozzáadódott a beolvasztott Plus áruházlánc 12 egysége, amely elsősorban a *Hajdúság* és a *Nagykunság kisvárosaiban* erősítette meg a cég jelenlétét.

A csak szupermarketekkel rendelkező hálózatok közvetlen versenytársaként jelennek meg a régió hazai üzletláncainak (COOP, Reál, CBA), amelyek ennek is köszönhetően az elmúlt években jelentős figyelmet fordítottak a kisebb települések kisebb méretű és forgalmú üzleteinek integrálására, amely révén méretnövekedést

könnyelhetnek el. A legszélesebb bolthálózattal a régióban (20–25 egység) a *Profi* és a *Penny Market* rendelkezik, amelyek nem csak a jelentősebb kistérségi központokban, hanem a perspektivikusabb piaci lehetőségekkel bíró kisvárosokban is jelen vannak. Ezzel szemben a bolthálózatának kiépítését csak a közelmúltban megkezdő *ALDI* és *Lidl* egyelőre egyértelműen a megyeszékhelyeket és az erős középfokú vonzáskörzettel rendelkező városokat részesíti előnyben.

A széleskörű termékstruktúrával rendelkező áruházláncokhoz hasonló területi struktúrával jellemezhető a *műszaki-, barkács- és illatszer boltok* elhelyezkedése, amelyet leginkább az üzletek méretkategóriája, illetőleg az ellátott piac nagysága befolyásol. A műszaki termékek kereskedelmével foglalkozó láncok közül a nagy áruházzal rendelkező *Electro World* és *Media Markt* csak nagyvárosokban vannak jelen, míg a kisebb boltokat fenntartó *Euronics* 17 kistérségi központ mellett a román határ mentén fekvő kisvárosokban (Biharkeresztes, Létavértes, Vámospercs) és Rakamazon is.

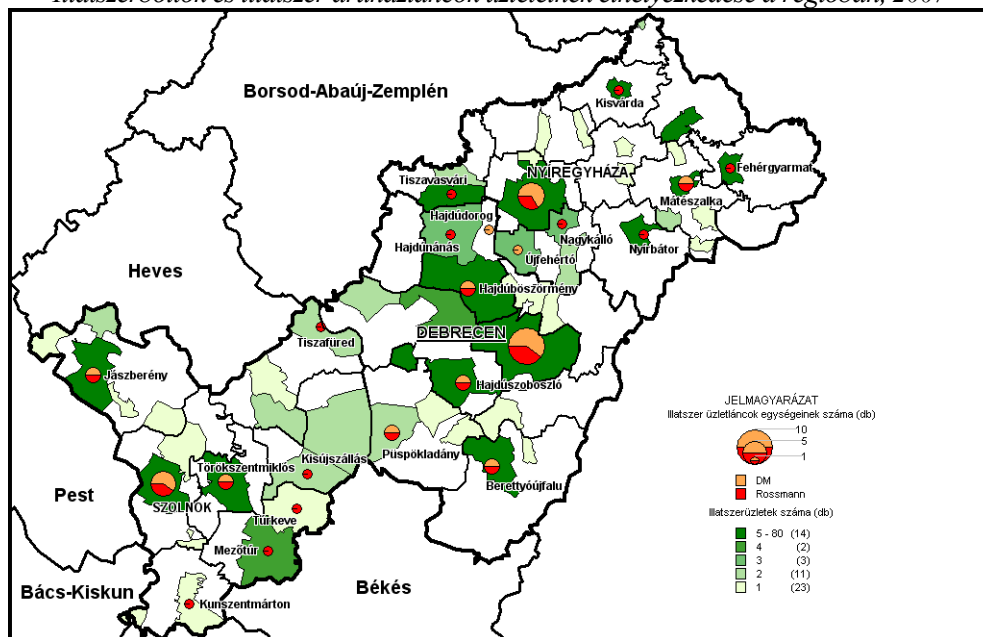
A német tulajdonú *Drogerie Markt* 1993-ban kezdte meg magyarországi terjeszkedését, első fővárosi üzletének megnyitásával, amelyet évente mintegy 15–20 új egység követett országszerte, az üzletek összesített száma meghaladta a 200-at, amelyek közül 2008 végén 22 esett a régió területére. A DM üzletek városon belüli elhelyezkedése meglehetősen változatos, a városközponti lokációk (sétálóutca, különböző típusú bevásárló központok) mellett megtalálhatók szolgáltatóházakban, lakótelepi központok, vagy éppen pályaudvaron. A hálózat erőteljes területi koncentrációt mutat, az észak-alföldi üzletek több mint fele a három megyeszékhelyen található. A másik jelentős országos hálózattal rendelkező *Rossmann Magyarország Kft.* ugyanúgy német gyökerekkel rendelkezik és szintén *1993-ban nyitotta meg első üzletét hazánkban*, amelynek helyszínül kivételesen nem a fővárost, hanem az *Észak-alföldi régió központját* választották. A hálózat kiépítése hasonló ütemben (15–20 új üzlet/év) zajlott az elmúlt években, amelyen belül az Észak-Alföld jelentősebb szerepet kapott, s a cég a települések közül csak egyharmad részben koncentrált a nagyvárosokra. A régióban a megyeszékhelyeken kívül hét olyan város van, amelyekben mindkét drogéria és parfüméria hálózat üzletet nyitott (24. ábra).

Az utóbbi évtized legmarkánsabb változását az üzletláncok megjelenése mellett az újonnan nyílt *autószalonok, autókereskedések* jelentették a városi főútvonalak mentén, amelyek szintén egy hálózat részeként foghatók fel. Az utóbbi *nyolc évben 60%-kal bővült a gépjármű szaküzletek száma* a régióban úgy, hogy a legutolsó két évben inkább stagnálás és kisebb visszaesés volt tapasztalható. Az országban jelentékeny piaci részesedéssel rendelkező 26 autómárka *márkakereskedéseinek elhelyezkedését vizsgálva* az tapasztalható, hogy azok területileg a *régió 19 településére* koncentrálnak ($d=0,0488$). Ezek között a települések között még mindig hét olyan található (Ebes, Hajdúszoboszló, Kisújszállás, Kunszentmárton, Polgár, Püspökladány, Tiszaföldvár), ahol csak egy autómárka képviselteti magát, és öt olyan, ahol kettő (Berettyóújfalu, Fehérgyarmat, Karcag, Mezőtúr,

Tiszafüred). Mindössze három olyan kistérségi központ van, ahol kettőnél több márkakereskedés található, ezek *Kisvárdá* (6 db), *Mátészalka* (7 db) és *Jászberény* (14 db). Utóbbi valós vetélytársának tekinthető ebből a szempontból *Szolnoknak* (19 db). *Debrecen* (31 db) és *Nyíregyháza* (30 db) között csak minimális különbség tapasztalható. A KSH összesítése szerint 48 településen van gépjármű szaküzlet, 28 kisvárosban csak alkatrész szaküzletek találhatók., Jászfényszarun, Máriapócson és Újszászon viszont az sem (25. ábra).

24. ÁBRA

Illatszerboltok és illatszer áruházláncok üzleteinek elhelyezkedése a régióban, 2007

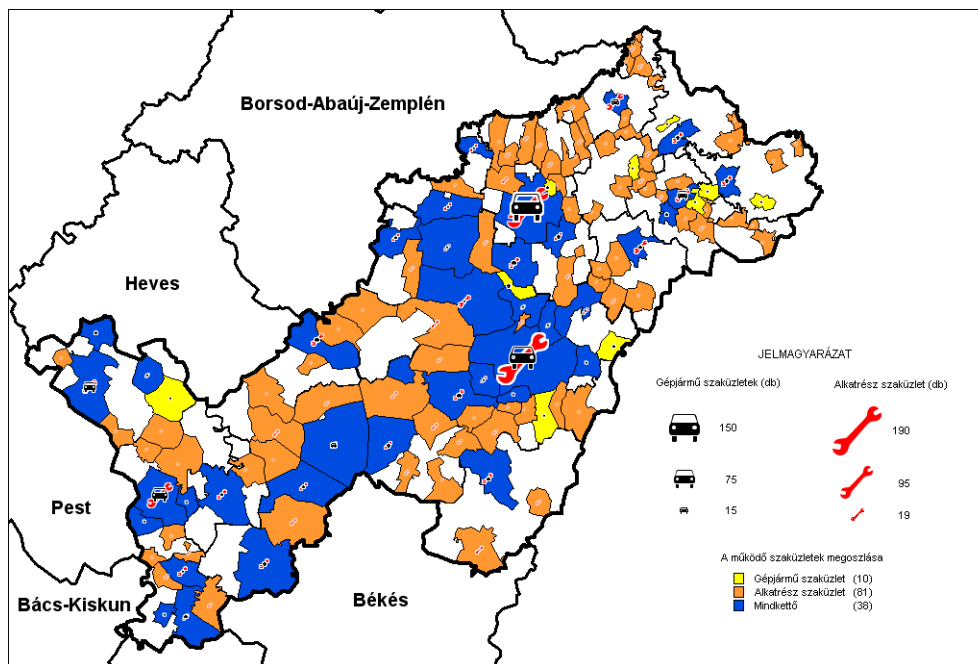

Forrás: Saját szerkesztés a www.rossmann.hu és a www.drogerie-markt.hu adatai alapján.

Az országban 2007 végéig 81 bevásárlóközpontot tartottak számon, amelyeknek kevéssel több mint fele (41) helyezkedett el a fővárosban, illetőleg annak agglomerációjában. Az Észak-alföldi régióban kizárólag a *megyeszékhelyekre koncentrálódnak a bevásárlóközpontok*, ma már négy van Debrecenben, három Nyíregyházán és egy Szolnokon, amelyek mindegyike jelentős mértékben járult hozzá a városkép átalakulásához. Többségük a városközpontokhoz közel, barnamezős beruházás keretében valósult meg, leszámítva a Real Centert és a Shop Stopot, amelyek országsszerte kifejezetten a főútvonalak bevezető szakaszai mellé települnek. A vidéki bevásárlóközpontok a külföldi érdekeltségű vállalkozások jelenléte szempontjából messze elmaradnak a fővárosiaktól, ami Északkelet-Magyarország esetében különösen igaz (KSH 2008). Az elmúlt években megnyitott bevásárlóközpontok minden

szempontból felül kívánják múlni az „első generációs plázákat”, az újonnan megjelenő külföldi befektetői csoportok szerepvállalása új multinacionális kereskedelmi cégek megjelenését vonja maga után.

25. ÁBRA
Gépjármű- és gépjármű alkatrész szaküzletek, 2007

Forrás: T-Star adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

Az 50 ezer főnél kisebb népességszámú városokban országosan is csak néhány példát találunk bevásárló központra a főváros agglomerációján kívül, azok mindegyike (pl. Baja, Gyöngyös) hagyományosan jelentős kereskedelmi szerepkörrel rendelkezik. Az Észak-Alföldön a településstruktúra sajátosságai miatt nem fejlődött ki egy erősebb középvárosi kör, térszerkezeti pozíciója és statisztikai mutatói alapján leginkább *Jászberény* felelhet meg az ezzel kapcsolatos elvárásoknak. A kisvárosokról ugyanakkor az is elmondható, hogy eleve sokkal kevésbé keltik fel a külföldi befektetők érdeklődését, elsősorban csak a kereskedelmi tevékenységek településen belüli átrendeződését vonná maga után egy ilyen beruházás.

Az Észak-alföldi régió kereskedelmi struktúrájában új elemként jelent meg 2008-ban Polgáron az *M3 Outlet Center*, amelynek megtelepedésében nem a város településhierarchiában elfoglalt helye volt meghatározó, hanem kedvező közlekedés-földrajzi pozíciója, vagyishogy Északkelet-magyarország három nagyvárosától megközelítőleg azonos távolságra fekszik és közvetlen autópálya elérhetőséggel rendelkezik.

Az utóbbi évek tendenciáit és a régiói nagyvárosaiban tervezett fejlesztési elképzeléseket figyelembe véve a következő években a kiskereskedelem üzemeltetői és területi koncentrációjának további erősödése prognosztizálható, amelyben egyre inkább meghatározó szerepet játszanak külföldi érdekeltségű vállalkozások (Koncz G. 2008a).

Összegzés

A kiskereskedelem az Észak-alföldi régió településein egy kivétellel jelen van, tehát annak megléte, vagy hiánya nem tesz különbséget még a falvak között sem. A városok központi szerepkörének vizsgálatához elsőként a kiskereskedelmi hálózati egységek számát hasonlítottam össze, amely már jelentősen különbségekre mutatott rá a városhierarchia különböző szintjein elhelyezkedő települések között. Ez az abszolút mutató azonban nem tesz különbséget abban a tekintetben, hogy a város üzletei elsősorban a város lakóit látják-e el, vagy a vonzáskörzeti települések széles körét is. A városok saját térségükön belüli központi szerepkörére a kiskereskedelmi egységek ezer főre vetített száma alapján következtethetünk, amely mutató alapján a régió városai között a két szélsőértéket tekintve ötszörös különbség mutatkozott. Kifejezetten azokban a városokban magas az ezer főre jutó boltok száma, amelyek a gravitációs modell alapján is kiterjedt vonzáskörzettel kell, hogy rendelkezzenek.

Ezt követően megvizsgáltam a különböző termékeket árusító szaküzletek települési jelenlétét, amelyek közül több (pl. elektromos háztartási cikk szaküzlet, bútor szaküzlet) városi alapfunkciónak tekinthető. A Központi Statisztikai Hivatal T-Star adatbázisa alapján hét szaküzlettípust tudtam figyelembe venni a funkcióhiányos városok elkülönítésére (Csenger kistérségi központként négyszer szerepelt ebben a körben. Azok között a városok között, amelyek széles bolthálózattal rendelkeznek, csak a bolthálózat hierarchiája alapján tudtam különbséget tenni. Bevásárlóközpontokat a régióban csak a megveszékelyeken találunk. Sokáig így volt ez a hipermarketek esetében is, azonban ma már a régió kilenc városa rendelkezik ebbe a méretkategóriába tartozó áruházzal. A kisebb városokba a multinacionális cégek csak szupermarketeket telepítettek, azonban jellemzően először ezek is a népesebb városokban jelentek meg.

4.3. TÁRSADALMI SZOLGÁLTATÁSOK

4.3.1. Igazgatási-szervezési funkciók

A fejezet az igazgatási és szervezési funkciók közül azokat veszi górcső alá, amelyek *megyei szint alatti intézményhálózattal* is rendelkeznek. A közigazgatási funkciók számba vétele *Szigeti Ernő* csoportosítását követi (Szigeti E. 2007). Az egyes intézményekhez tartozó illetékességi vagy működési területek lehatárolása sok esetben hasonlít a

kistérségi rendszer határaihoz, azonban egyes esetekben a „körzetesítés” teljesen más szempontok figyelembevételével valósult meg.

Pénzügyi és kincstári igazgatás

Az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal területi szerveit a NUTS II régióra kiterjedő illetékességi területtel bíró hét regionális igazgatóság jelenti, amelynek központja Nyíregyházán van. A regionális igazgatóságok a másik két megyeszékhelyen központi ügyfélszolgálatot működtetnek. Ezeket egészíti ki a kirendeltségek és kihelyezett ügyfélszolgálati helyek hálózata, amelyből országosan 100, az Észak-Alföldön pedig 19 található ($d=0,0488$). Hajdú-Bihar megye a nyolc városában érhető el ügyfélszolgálat, eloszlásuk viszonylag egyenletes a kistérségek között, s többségében azok központjaiban foglalnak helyet. Egyedül a Derecske-létavértesi kistérségben nincs kirendeltség, míg a Hajdúböszörményiben a névadó város mellett Hajdúnánáson is található egy. Jász-Nagykun-Szolnok megye minden kistérségében van kirendeltség, a Karcagiban azonban kettő is, a másodiknak Kisújszállás ad helyet. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ügyfélszolgálati helyekkel való ellátottsága közel sem ilyen jó, mivel a 11 kistérségre a Nyíregyházi központ mellett csak négy kirendeltség jut, amelyek Fehérgyarmaton, Kisvárdán, Mátészalkán és Tiszavasváriban találhatóak (www.apeh.hu).

A Vám- és Pénzügyőrség regionális parancsnokságai a hét NUTS II szintű régió területén működnek, az észak-alföldi központja Debrecenben van. Ezek tevékenységét a Vám- és Pénzügyőrség regionális nyomozóhivatalai egészítik ki, amelynek a székhelye Nyíregyházán van, s a másik két megyeszékhelyen kirendeltségekkel rendelkezik. Szintén Nyíregyházán van a Vám- és Pénzügyőrség regionális jövedéki központja. A megyeszékhelyeken fővámhivatalok működnek, amelyek illetékességi területe az adott megye közigazgatási területére terjed ki. Kitéveztett figyelem irányul az Európai Unió külső vámhatárára, így Záhonyi átrakóövezet a záhonyi vámhivatalhoz tartozik, Beregsurány, Barabás és Lónya a beregsurányihoz, a tiszabecsi határátkelő pedig egyedül fedi le egy vámhivatal illetékességi területét (Szigeti E. 2007). Ezek a határ menti kisfalvak a határátkelőhelyekhez kapcsolódó hatósági szolgáltatások révén igen jelentős szerepet töltenek be a környező települések foglalkoztatási problémáinak enyhítésében is.

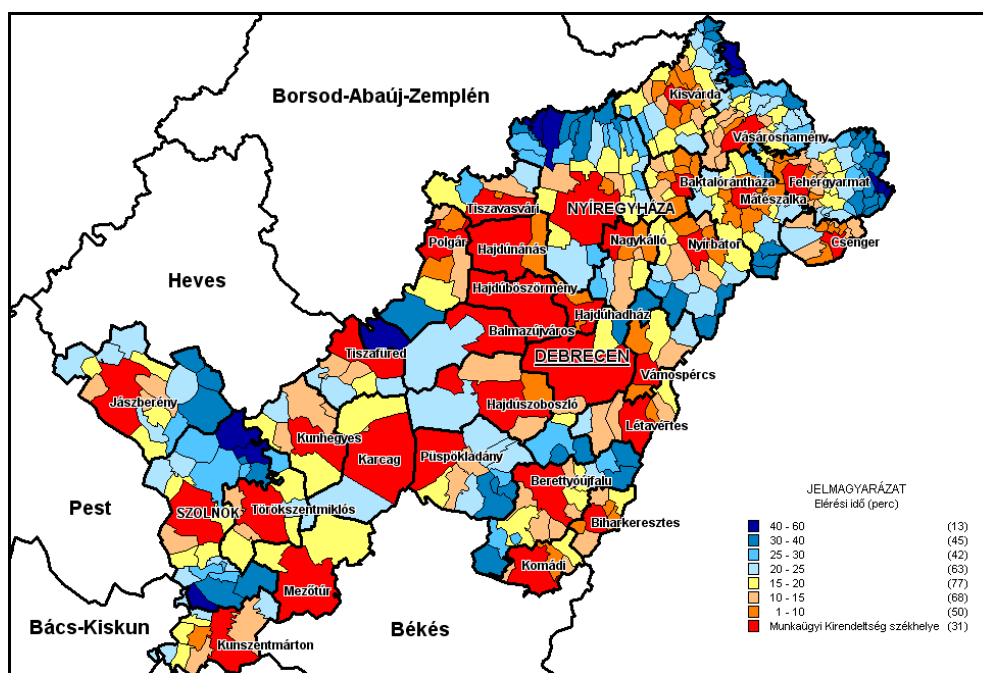
A Magyar Államkincstár regionális igazgatóságai 2007. április 1-től szintén a NUTS II régiókhoz kötődnek, több esetben azonban nem a régióközpontba, hanem valamelyik kisebb megyeszékhelyre telepítették azokat, az Észak-alföldi régió esetében Szolnokon. A másik két megyeszékhely mellett Jászberényben működik kirendeltség, amelyeket a 11 kihelyezett ügyfélszolgálat (Berettyóújfalu, Hajdúböszörmény; Karcag, Kunszentmárton, Mezőtúr, Tiszafüred; Csenger, Fehérgyarmat, Kisvárd, Mátészalka, Vásárosnamény) egészít ki hálózattá ($d=0,0386$).

Munkaügyi és szociális igazgatás

Az elmúlt években a *Munkaügyi Központok* területszervezése is igazodott az európai uniós csatlakozásunkat követően felmerülő új igényekhez, a *regionális központot Nyíregyházára* helyezték, amelyek mellett a *másik két megyeszékhelyen kirendeltségek és szolgáltatási központok* működnek. Ezeket egészíti a régió vidéki térségeiben további *28 munkaügyi kirendeltség* ($d=0,0797$). A kirendeltségek illetékességi területének lehatárolását a kiszolgált népességszám mellett a periférikus helyzetű kistérségek kedvezőtlen elérhetőségi viszonyai és magas munkanélküliségi mutatói is befolyásolták. Ez motiválta többek között a *Biharkeresztesi és Komádi kirendeltség létrehozását* és egy *Csenger központú térség* lehatárolását még az 1990-es évek elején (*Balcsók I. 2008*). A nagyvárosi agglomerációk által tömörített nagy népességszám felosztását szolgálta a nagykállói, hajdúhadházi, vámospércsi és létavértesi munkaügyi körzetek létrehozása (26. ábra).

26. ÁBRA

Munkaügyi kirendeltségek illetékességi területe és elérési ideje közúton (perc), 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

A *regionális nyugdíjigazgatóságok* az Észak-Alföldön csak a három megyeszékhelyen tartanak fenn állandó jelleggel működő ügyfélszolgálatot,

emellett *néhány vidéki városban ügyfélszolgálati fogadónapot tartanak*, amelynek helyszínei: Berettyóújfalu, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Hajdúnánás, Püspökladány; Jászberény, Karcag, Tiszafüred; Fehérgyarmat, Kisvárda, Mátészalka, Nyírbátor, Vásárosnamény (Szigeti E. 2007).

Egészségügyi Igazgatás

Az *Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat* országos intézményhálózatának területi struktúráját a Kormány 362/2006. (XII. 28.) rendelete alakította át, amely az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatról és a gyógyszerészeti államigazgatási szerv kijelöléséről szól. A Szolgálat területi szervei a megyei intézetek összevonását követően az Országos Tisztifőorvosi Hivatal közvetlen irányítása alatt működő regionális intézetek, amelynek *észak-alföldi székhelye Szolnokon található*. A Szolgálat *helyi szervei* a városi intézetek helyett a regionális tisztifőorvos közvetlen irányítása alá tartozó *kistérségi intézetek*. Az összevonások révén egy központosítási folyamat zajlott le, amely teljes mértékben ellentétes azzal az elképzeléssel, amely Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék vonzásviszonyainak és térkapcsolatainak feltárása alapján az ÁNTSZ kirendeltségek számának növelését javasolta (Süli-Zakar I. 1998a; 1998b). Ezek a kistérségi intézetek ugyan igazodnak a kistérségi határokhoz, azonban a legtöbb esetben több kistérség területére terjed ki illetékességi területük, egy intézethez sorolódnak például a Hajdúszoboszlói, Berettyóújfalui, Püspökladányi kistérségek. Debrecen speciális helyzetben van, mivel a Debreceni Kistérségi Intézet székhelye mellett itt található a Balmazújvárosi, Derecske-Létavértesi, Hajdúhadházi Kistérségi Intézet székhelye is. A kistérségi intézettel nem rendelkező kistérségi központok közül több helyen (Berettyóújfalu, Püspökladány; Kunszentmárton, Tiszafüred, Törökszentmiklós; Fehérgyarmat, Nyírbátor) városi kirendeltség működik, Hajdúnánáson pedig ügyfélszolgálati iroda (d=0,0488).

Kulturális Örökségvédelmi Irodák

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal területi egységeit azért kell feltétlenül megemlíteni, mert nem hét, hanem kilenc regionális illetékességű területi iroda működik, s Jász-Nagykun-Szolnok megye nem a debreceni, hanem a Budapest Környéki Irodához tartozik, amelynek alirodája működik Szolnok mellett Jászberényben is (d=0,0103).

Agrárigazgatás

Az állategészségügyi és élelmiszer-ellenőrző hivatalok térbeli elhelyezkedése nagyobb részt követi a településhierarchia viszonyok által meghatározott rendet, azonban néhány olyan kisvárossal is találkozhatunk e körben, amelyek más igazgatási funkciók esetében nem rendelkeznek hasonló szerepkörrel (Derecske, Hajdúnánás, Tiszacsege, Ibrány). Ezzel szemben nem tekinthető egyedinek a Berettyóújfalu, Debrecen, Püspökladány, Jászberény, Karcag, Kunszentmárton, Mezőtúr Szolnok, Fehérgyarmat, Kisvárd, Mátészalka, Nyírbátor és Nyíregyháza megjelenése az igazgatási funkciót betöltő települések között ($d=0,0437$).

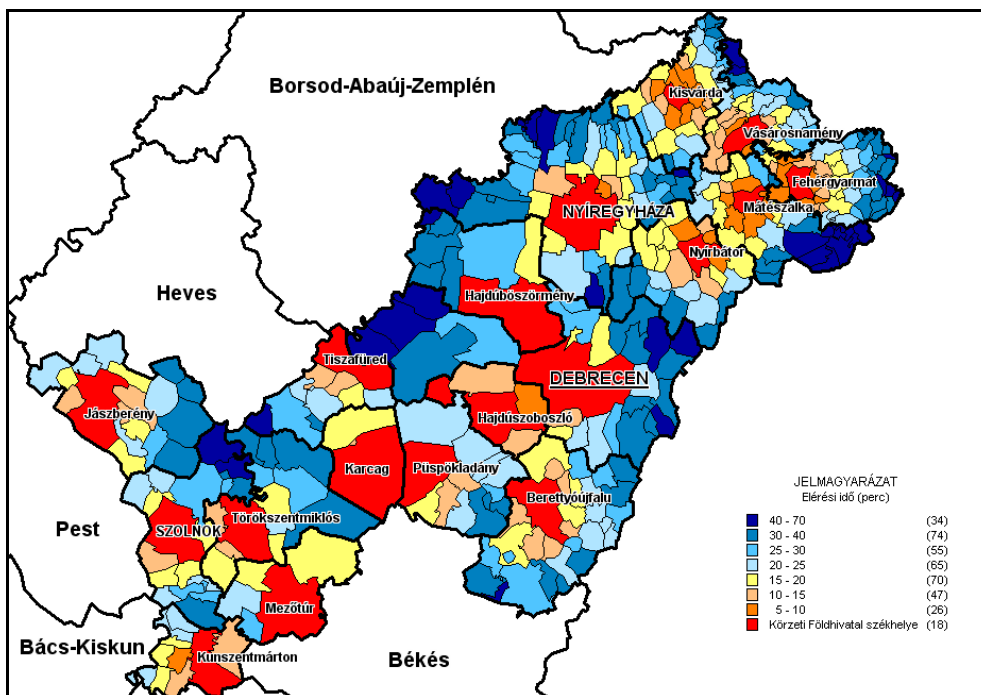
A falugazdász-hálózatot a földművelésügyi igazgatóságok működtetik, illetékességi területük törvényileg nem szabályozott. A falugazdászok országos szinten a 19 megyei főfalugazdász és 118 falugazdász területközpont-vezető segítségével látják el feladatköruket. A falugazdászok működési területe többnyire megegyezik a kistérségi határokkal, egyes esetekben azonban sokkal inkább tájhatárokat, termőterületeket követ azok lehatárolása. A falugazdász területközpontok száma a régióban 23 ($d=0,0591$), amelyek között nem kistérségi központ léte szerepel Abádszalók, Biharkeresztes, Ibrány, Kisújszállás, Létavértes és Nyíradony. Az Állami Erdészeti Szolgálat erdészeti tervezési körzetei teljes mértékben a tájegységek határaihoz igazodnak, s nem különösebben befolyásolják a vonzaskörzetek formálódását.

Földhivatalok

Az ingatlanügyi hatósági feladatokat a megyei és körzeti földhivatalok látják el. A régióban 18 körzeti földhivatal, illetőleg kirendeltség működik ($d=0,0463$), amelyek illetékességi területe részben a jelenlegi, részben a 2003 előtti kistérségi határokhöz igazodik (pl. nagyvárosi agglomerációk), azonban találkozhatunk ettől eltérő lehatárolással is. A Csengeri kistérség a mátészalkai földhivatal illetékességi területéhez tartozik, a Balmazújvárosi kistérség pedig Újszentmargitával együtt a debrecenihez, miközben a Polgári kistérség zöme a hajdúböszörményihez. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a törökszentmiklósi földhivatal nagy kiterjedése tér el leginkább a „megszokott” közigazgatási rendtől, amely magában foglalja Kisújszállást és Kunhegyest is (27. ábra).

27. ÁBRA

Körzeti földhivatalok és kirendeltségek illetékességi területe és elérése közúton (perc), 2007

* Karcagon és Mezőtúron kirendeltség működik.

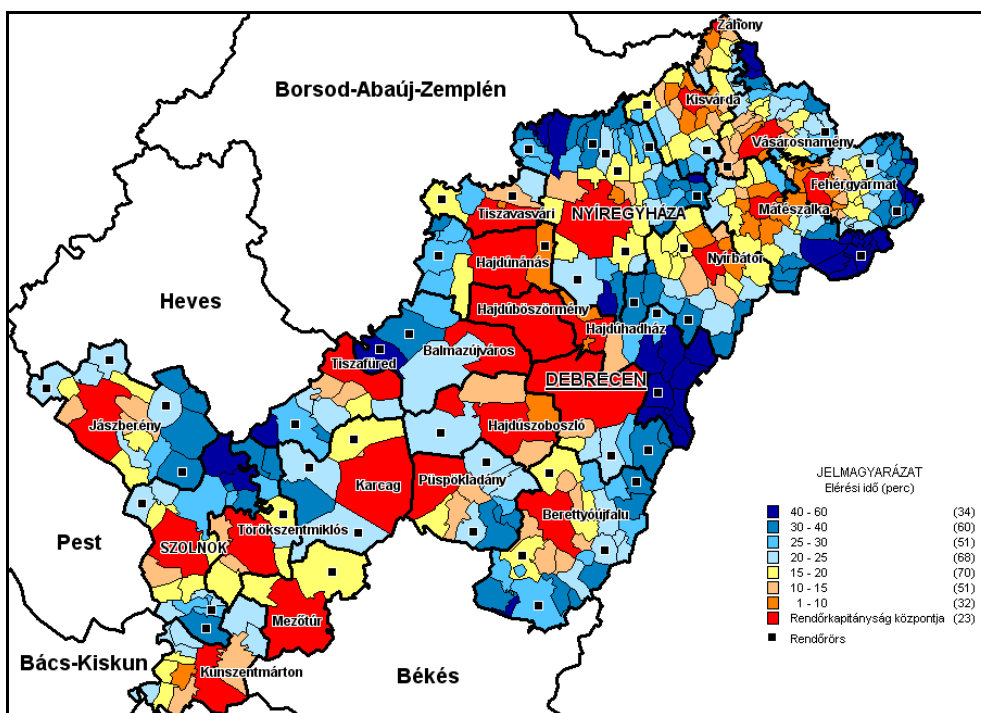
Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

Rendvédelmi igazgatás

Az ország területe 20 rendőr-főkapitányság és 151 városi rendőrkapitányság között oszlik meg, az utóbbiakból 23 esik a régió területére ($d=0,0591$). A régióban *Hajdúnánás* kivétel csak kistérségi központban található rendőrkapitányság, amelyhez a hajdúdorogi és polgári rendőrőrs is tartozik (28. ábra). A régióban 48 olyan település található, amely rendőrkapitánysággal nem, rendőrőrrsel azonban rendelkezik, köztük nagy népességszámú (pl. Egyek, Hosszúpályi, Jászládány Kunmadaras) vagy rossz elérhetőséggel jellemezhető térségben kulcspozíciót elfoglaló falvak (Biharnagybajom, Kölcse). A rendőrkapitányságokra és rendőrőrsökre számított diszperziós érték: $d=0,1825$.

28. ÁBRA

Városi rendőrkapitányságok illetékességi területe és elérhetősége közúton (perc) és a rendőrőrsök elhelyezkedése, 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) és Szigeti E. 2007 alapján saját szerkesztés.

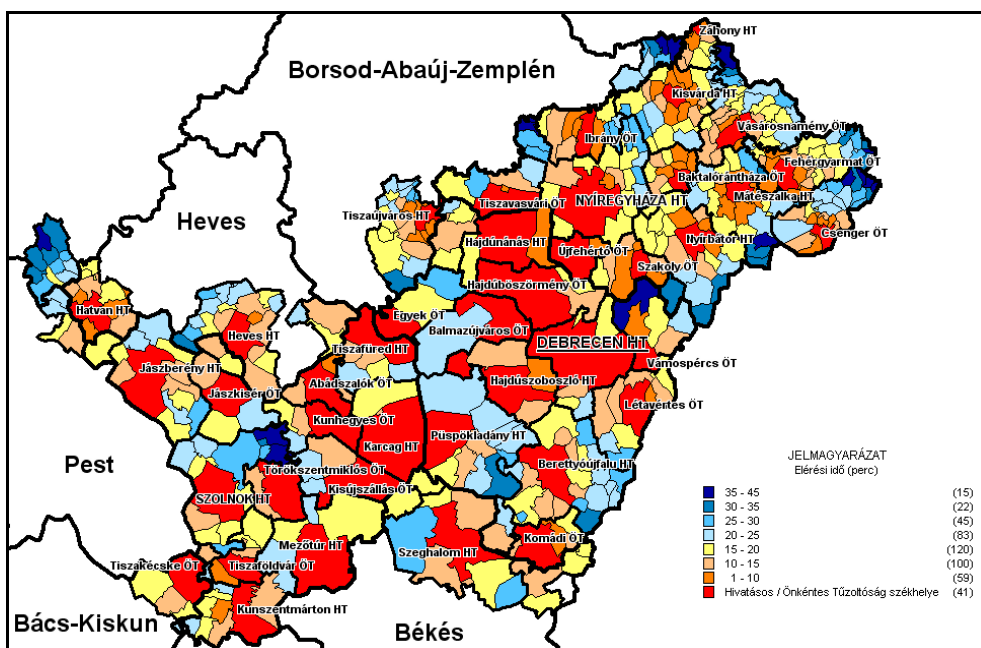
A körzeti polgári védelmi parancsnokságok illetékességi területe a kistérségi határokat figyelembe veszi, azonban gyakran több kistérséget is magában foglal. Emiatt igen jelentős méretbeli különbségek figyelhetők meg, mivel ugyanúgy egy parancsnokság alá tartozik a Záhonyi kistérség (146 km²), mint a Hajdúszoboszlói, Püspökladányi és Berettyóújfalui kistérségek együttesen (2687,2 km²). A régióban 15 parancsnokság és további 10 kirendeltség található (d=0,0643), amelyek közül egyedül a hajdúnánási kirendeltség nem kistérségi központban található.

A katasztrófavédelemmel kapcsolatos konkrét teendők döntő részét a *tűzoltók* végzik el. A hivatásos önkormányzati tűzoltóságok az önkormányzatok intézményeként működnek jól lehatárolt illetékességi területtel, amelyet a 11/2007. (IV. 24.) ÖTM rendelet jelölt ki. Tevékenységüket a települési önkormányzat, vagy önkormányzati társulás és tűzoltó egyesület által alapított köztestületek, az önkéntes tűzoltóságok egészítik ki. Ezentúl a jelentősebb üzemekben, gyáregységekben létesítményi tűzoltóságok működnek a műszaki mentési feladatok ellátására. A régió területén 16 hivatásos önkormányzati és 20 önkéntes tűzoltóság működik (d=0,0925), az előbbieket működési területe az

utóbbiakéra is kiterjed, a Nyíregyházi Hivatásos Önkormányzati Tűzoltóság működési területe négy szomszédos (Baktalórántháza, Ibrány, Tiszavasvári, Újfehértó) önkéntes tűzoltóság működési területét is lefedi. *Hivatásos tűzoltóság csak városi jogállású településen található*, önkéntes tűzoltóság már jelen van Egyeken, Jászkiséren és Szakolyban is (29. ábra). A tűzoltóságok illetékességi területe például szolgálhat arra, hogy az adminisztratív úton meghúzott határvonalak nem minden esetben igazodnak a megyehatárokhoz. Mivel sürgősségi esetekről van szó, a földrajzi közelség módosító szerepe meghatározó. Öt esetben a régió kívül eső tűzoltóság illetékességi területe érinti a régiót (Tiszaújváros, Heves, Hatvan, Tizsakécske, Szeghalom), három esetben (Kisvárdá, Tiszafüred, Komádi) pedig észak-alföldi tűzoltóság működési területe lépi át a régióhatárt.

29. ÁBRA

Hivatásos önkormányzati és önkéntes tűzoltóságok működési területe és elérhetősége közúton (perc), 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

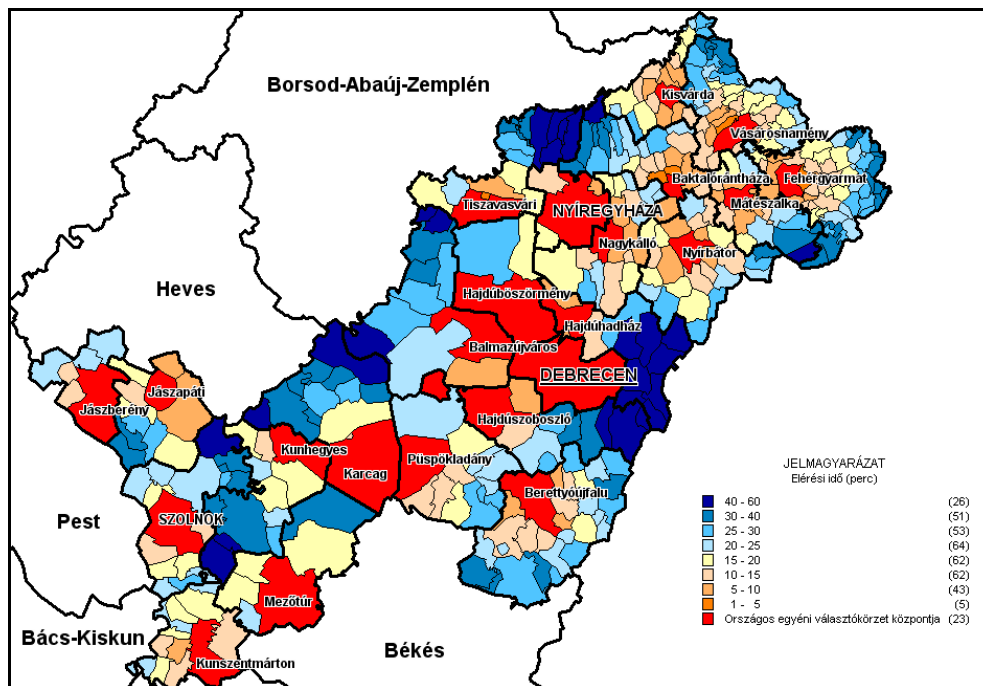
Országgyűlési választókerületi irodák

A választási irodák a választások előkészítésével, szervezésével, lebonyolításával összefüggő állami feladatokat ellátó szervek, vezetőjük az illetékes jegyző.

Országgyűlési képviselőt 176 egyéni választókerületben választanak. Ezeknek az irodáknak a tevékenysége csak négyévente kerül előtérbe, azonban a választókerületek lehatárolásának kérdése mégis érdekes abból a szempontból, hogy a megválasztott képviselőnek milyen településhálózati adottságokkal rendelkező térség érdekében kell lobby tevékenységét kifejeznie. A választókerületek lehatárolásának egyik alapvető célja volt ugyanis, hogy megközelítőleg hasonló, 55-60 ezres népességszámú körzeteket jelöljenek ki, amelyeknek határai igen gyakran átvágják a mindennapi településközi kapcsolatok által formált vonzáskörzeteket. A népesebb megyeszékhelyeket ugyanakkor több választókerületre osztották fel (Debrecen 3, Nyíregyháza 2, Szolnok térsége 2). A választókerületek gyakran egymástól 40-50 percre fekvő településeket fognak össze, amely megnehezíti a térség egységes képviseletét, az erősebb pólusok rivalizálása nem kerülhető el. Nem ritka, hogy egy körzeten belül három hasonló nagyságú város található (30. ábra).

30. ÁBRA

Országos egyéni választókerületek és központjaik elérhetősége közúton (perc), 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

Közetközpont önkormányzatok jegyzői államigazgatási feladat-ellátási körzetei

Magyarországon 2000. január 1-től működnek okmányirodák. Az okmányirodákat alapvetően a városokban, néhány esetben – azóta már szintén várossá nyilvánított – községben hozta létre a Belügyminisztérium, azok a jegyző által működtetett önkormányzathoz tartoznak. Az okmányirodák működését és illetékességi területét a közigazgatási informatikáért felelős miniszter legalább kétévenként felülvizsgálja. Az okmányirodák illetékességi területét legutoljára a 317/2008. Kormányrendelet módosította, amelynek elsődleges okát az azóta kialakított új kistérségi rendszer és az újonnan várossá nyilvánított nagyközségek adták.

A régióban kijelölt 55 okmányiroda ($d=0,1414$) illetékességi területének kiterjedése a városokhoz tartozó különböző nagyságú vonzaskörzeteknek megfelelően igen változó méretű. Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy az okmányirodák leterheltségének kiegyenlítődése érdekében a funkcionálisan egy térséghez tartozó településeket nem a centrumtelepüléshez, hanem a szomszédos kisebb városhoz sorolták. Ennek megfelelően a nagyvárosok okmányirodáihoz kevés további települést soroltak, Bocskai kert pedig nem a szomszédos Hajdúhadház okmányirodájához tartozik, hanem Tégláséhoz, a Nyírbátor vonzaskörzetéhez tartozó Máriapócs okmányirodája látja el Kisléta, Nyírgyulaj és Pócspetri lakosait is. Az egy jelentősebb településsel rendelkező kistérségeket, amelyekben nincs két városi jogállású település, nem osztották meg (pl. Fehérgyarmati kistérség).

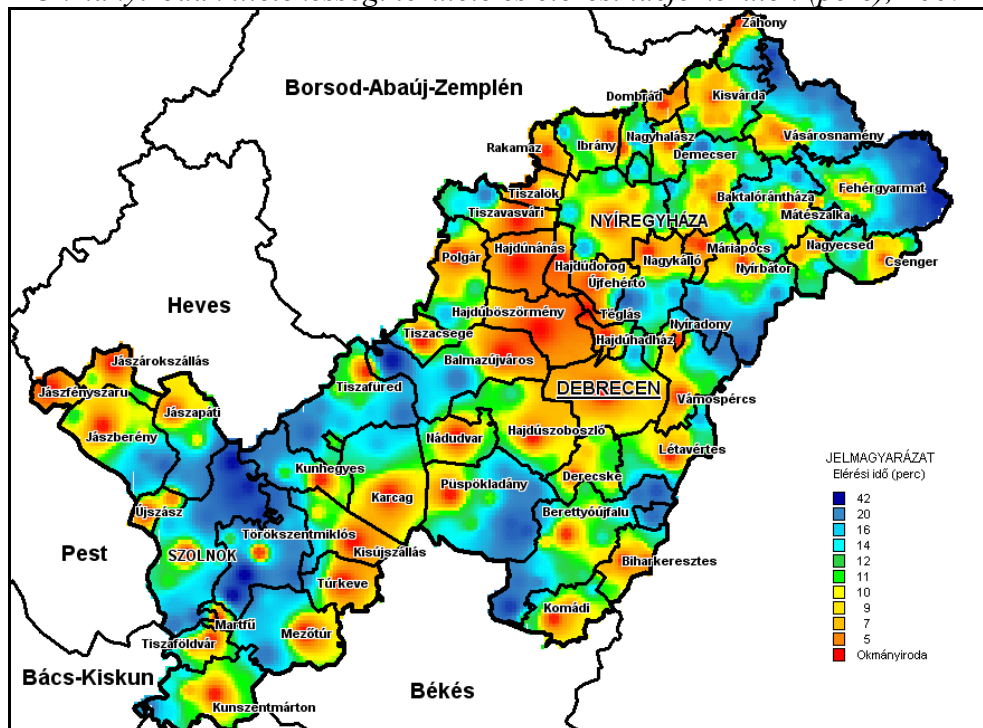
Az újonnan létrejött kisvárosok többsége fontosnak tartotta ennek a „városi jogállás fokmérőjének” is tekinthető funkció létrehozását a településen. A Derecske, Biharkeresztes és Komádi által közrefogott Berettyóújfalu okmányirodájának illetékességi területe ennek köszönhetően egy ÉK–DNY-i irányban elnyúló sávra szűkült össze. A régióban kilenc olyan város van, amelyek nem rendelkeznek okmányirodával, ezek: Abádszalók, Balkány, Hajdúsámson, Kaba, Kemece, Kenderes, Mándok, Nyírlugos, Nyírtelek. A települések külterületét feltüntető térkép egyes esetekben nehezen értelmezhető, mivel a közlekedési kapcsolatok feltüntetése nélkül olyan, mintha helyenként a városok illetékességi területe között zárványtelepülések rekedtek volna, azonban a közlekedési útvonalak feltüntetése már értelmezhetetlenné tenné az egyébként is kissé túlzásfolt térképet (31. ábra).

Az okmányügyi körzetekkel összevetve a gyámügyi igazgatási körzetek lehatárolása annyiban különbözik, hogy Kabán is működik gyámhivatal, így az Nádudvarhoz hasonlóan önállósult a kistérségi központtól, Püspökladánytól. A gyámügyi funkcióval rendelkező települések száma 56 ($d=0,1440$), amely egyben megfelel a szociális engedélyezési körzetek számával és lehatárolásával is. Az Észak-alföldi régió mind a 27 kistérsége rendelkezik építésügyi hatósággal ($d=0,0694$), mivel ezt a feladatot a kistérségi központok jegyzői látják el. A régióban két kettős elnevezésű kistérség található, amelyek esetében érdekes lehet, hogy igazgatási funkciók esetében melyik tölt be centrum szerepkört. A Derecske-

Létavértesi kistérség esetében ez *Létavértes*, az Ibrány-nagyhalászi kistérségben pedig *Ibrány*.

31. ÁBRA

Okmányirodák illetékességi területe és elérési ideje közúton (perc), 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

Körjegyzőségek

A körjegyzőség a magyar közigazgatás tradicionálisnak nevezhető intézménye, amelyet elsőként az 1871. évi községi törvényünk vezetett be. A ma érvényben lévő szabályozás alapján a körjegyzőség, mint társulási formáció létrehozására a helyi önkormányzatokról szóló – többszörösen módosított – 1990. évi LXV. törvény (Ötv.) 39. §-a alapján az ezer főnél kevesebb lakosú, egy megyén belül elhelyezkedő, egymással határos községeknek van lehetősége. A körjegyzőség alakításakor a képviselőtestületek a községek igazgatási feladatainak együttes ellátásában állapodnak meg. A körjegyzőségek feladata az önkormányzati döntések szakmai előkészítése, a döntések végrehajtásának szervezése és ellenőrzése valamint a jegyző hatáskörébe tartozó közigazgatási ügyek intézése. Az 1990-es

évek első felében sok kisközség idegenkedett a körjegyzőségtől, mert a polgármesteri hatalom beszűkülését látták benne. A körjegyzőségek száma a későbbiekben növekedni kezdett, jelentős költségmegtakarítást eredményezve a hivatali feladatok ellátásában. A mennyiségi változás azonban gyakran a minőség rovására ment, mivel az ügyintézői létszámok a legtöbb esetben alulméretezettek (*Finta I. 2008; Pfeil E. 2001*).

Az Észak-alföldi régió belül elsősorban a szatmári és beregi aprófalvas térségekben gyakori, hogy a települések körjegyzőségeket hoznak létre, azonban az igen ritkán fordul elő, hogy valamely város ad otthont a körjegyzőség székhelyének. A nemzetközi összehasonlításban túlzottan elaprózott magyar önkormányzati rendszer reformjának egyik lehetséges lépése lehet a közigazgatás kiadásainak csökkentése érdekében, hogy az aprófalvas térségekben a centrumtelepülések vegyenek át szerepköröket. Az eredeti elképzelésekkel ellentétben az azonban gyakran fordul elő, hogy ugyan egy kistérségen belül, azonban egymástól távol helyezkednek el ezek a települések olyan esetekben, amikor csak két kistélepülés van egy kistérségben (pl. a Polgári kistérségben Tiszagyulaháza és Folyás). Előfordul az is, hogy egy kistérségen belül több társulási formáció is alakul, de ebben az esetben sem feltétlenül az egymással szomszédos települések között, sokkal inkább az alapján, hogy a települések vezetői kivel tudnak jól együttműködni. A körjegyzőségek száma a régióban 39, amelyek közül 31 Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található. A körjegyzőségek keretében együttműködő települések száma összesen 94. Az aprófalvas térségekben általánosságban alapvető problémaként jelentkezik, hogy a kiterjedt kistérségek központjai mellett nincsenek olyan, a többi település számára többletszolgáltatásokat biztosító stabil alközpontok, amelyek a közigazgatási feladatok ellátása mellett más funkciókat is magukhoz ragadnának egy kisebb mikrotérségben.

Összegzés

Az 1990-es években és még a 2000-es évek első felében is számos kutatót foglalkoztatott a kistérségeknek a város és környéke funkcionális kapcsolatainak leginkább megfelelő lehatárolása, illetve azok szerepkörének bővítési lehetősége. Az ország kistérségi hálózatának funkció folyamatosan bővültek az utóbbi években, azonban az igazgatási és szervezési funkciók illetékességi területe még csak részben alkalmazkodott ezekhez a térséghatárokhoz (pl. körzeti földhivatalok). A kisvárosok esetében a „városi lét” fokmérőjének is tekinthető az okmányirodák jelenléte, a régió 64 városa közül csak kilencből hiányzik, még a legkisebb népességszámú *Máriapócs* vonzáskörzetéhez is soroltak három települést.

4.3.2. Egészségügyi és szociális intézményrendszer

Az egészségügyi alapellátás a háziorvosi és a házi gyermekorvosi szolgálatot, a gyógyszerellátást, valamint a körzeti védőnői szolgálatot foglalja magában. Kistelepüléseken, ahol a lakosságszám az önálló gyermekorvosi rendelés működését nem teszi lehetővé, vegyes praxisok működnek. A háziorvosi ellátásra az jellemző, hogy az orvos az önkormányzati ellátási kötelezettség átvállalásával vállalkozóként látja el a feladatot, a praxisok mintegy 80%-a működik így. A családorvosi feladatokat az Észak-alföldi régióban összesen 756 háziorvos (297 településen: $d=0,7635$) és 220 házi gyermekorvos (71 településen: $d=0,1825$) látja el, a munkájukat 848 körzeti betegápoló segíti. A régió területén 2007-ben 778 védőnő állt szolgálatban, a legtöbb védőnő természetesen Debrecenben dolgozott (106 fő), míg a régió 142 önkormányzata nem önállóan látta el ezt a feladatot, ami jelentős növekedést jelent az elmúlt években.

A régióban 319 gyógyszerár és 113 fiókgyógyszertár működött 2007-ben, amelyeknek csak 22,5%-a összpontosult a megyeszékhelyeken. A gyógyszerárak magánkézbe kerülésével párhuzamosan a régióban is megnőtt a községekben létesített gyógyszerárak és fiókgyógyszertárak száma, ám számos olyan kistelepülés található – Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több mint száz –, ahol a kis népességszám miatt nem is lenne kifizetődő gyógyszerár létrehozása. A régióban 22 olyan kistelepülés is található, ahol az utóbbi bő másfél évtizedben megszűnt a gyógyszerár.

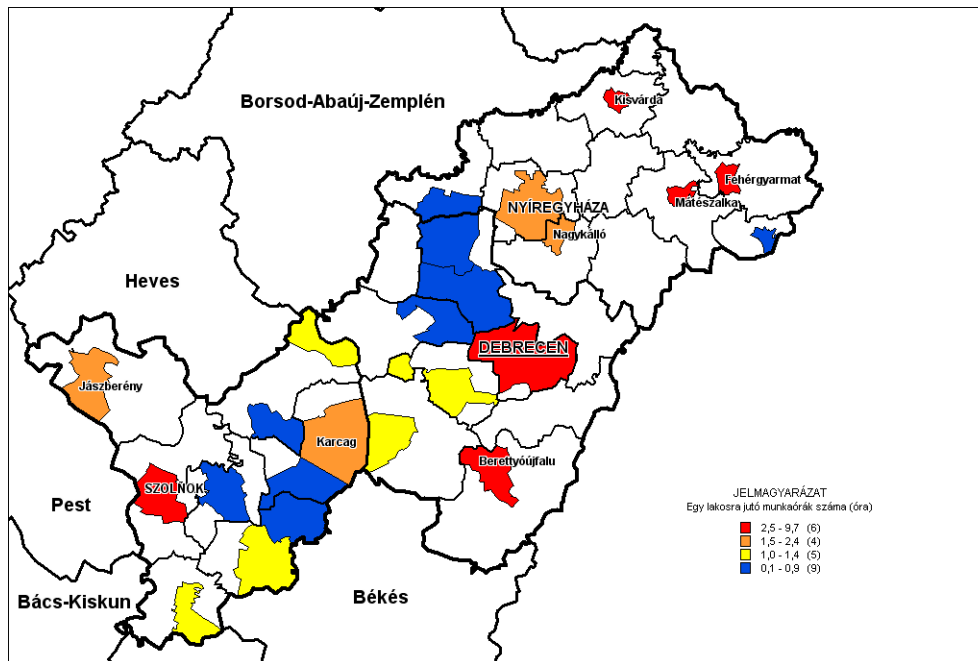
A középfokú és felsőfokú egészségügyi ellátás körébe sorolódik a fogászati ellátás, a járóbeteg szakellátása, a gondozóintézeti ellátás, valamint a fekvőbeteg-gyógyintézeti (kórházi) ellátás. Az egészségügyi ellátás második szintjét a szakorvosi ellátás alkotja, amelynek járóbeteg-ellátást végző részét a szakrendelő-intézetek hálózata és a kórházi szakambulanciák jelentik. A járóbeteg szakellátás általában az ágyhoz nem kötött betegek gyógyító, megelőző ellátása. A járóbeteg-ellátási intézetek (szakrendelők) általában a nagyobb városokban vannak jelen, többségük kórházakhoz, klinikákhoz integrálva működik. Egyes esetekben a szakrendelő ad otthont a gondozóknak, fogászatnak és a háziorvosi rendelőknek is. A szakrendelőknél túl, a kórházak (szak)ambulanciái is igen fontos szerepet játszanak a járóbeteg-ellátásban. A szakellátást végző intézetek döntő hányada közintézmény, a magántulajdonban lévő intézetek nem meghatározó szerepűek (Pál V. 2000).

Az Észak-alföldi régióban mindössze 24 városban vannak szakrendelők ($d=0,0617$), nyolc kistérségben egyáltalán nem működik ilyen intézmény, a hiányuk különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében feltűnő, ahol csak hét városban érhető el. Az egy állandó lakosra jutó munkaórák számából következtethetünk a járóbeteg szakellátó intézetek jelentőségére, térségi szerepkörére, amely alapján egyértelműen a kórházzal is rendelkező egészségügyi centrumok jelentősége

kiemelkedő. A vonzáskörzet nélküli egykori mezővárosok ebben az esetben alacsony mutatókkal jellemezhetők (32. ábra).

32. ÁBRA

Járóbeteg-ellátás központjai (egy lakosra jutó munkaórák száma), 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

A járóbeteg-szakellátás néhány kiemelt betegségcsoportjával a *gondozóintézeti hálózat* foglalkozik. Külön gondozóintézetek működnek a *tüdőbetegek* ($d=0,0668$), a *bőr- és nemibetegek* ($d=0,0437$), a *pszichiátriai* ($d=0,0257$), *gyermek-pszichiátriai* ($d=0,0077$), *szenvedélybetegek* és *daganatos betegek* számára.

A *sürgősségi egészségügyi ellátás* a központi háziorvosi ügyeleti rendszert, a mentőszolgálatot, a kórházi ügyeleti rendszert, továbbá az utóbbihoz kapcsolódó sürgősségi betegellátó osztályokat foglalja magában. *Központi háziorvosi ügyeletet* 2006-ban 19 egészségügyi szolgáltató látott el a régióban *119 településen*, amely tevékenységben 307 orvos vett részt. A mentés feladatait az ország egész területére kiterjedően az *Országos Mentőszolgálat* koordinálja. Az operatív feladatokat a szolgálat SZMSZ-e szerint hét regionális mentőszervezet látja el *217 mentőállomással*, amelyek közül *43 található* az Észak-alföldi régió területén ($d=0,1080$), ami a legmagasabb szám a régiók között. Az egy mentőállomásra jutó települések száma alapján Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyék egyaránt

kedvező helyzetben vannak, ez az érték egyik megyében sem haladja meg a hatot, miközben országosan 14,5. A régióban három nem városi jogállású település rendelkezik mentőállomással, két kifejezetten nagy népességszámú község (Egyek, Jászkisér) és a román határ mellett fekvő Nyírábrány (14. táblázat).

*14. TÁBLÁZAT
Mentőállomások az Észak-alföldi régióban, 2008*

Régiók	Mentőállomások	
	száma	székhelye
Hajdú-Bihar megye	14	Balmazújváros, Berettyóújfalu, Biharkeresztes, Debrecen, Derecske, Egyek, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Komádi, Létavértes, Nyírábrány, Polgár, Püspökladány
Jász-Nagykun-Szolnok megye	14	Jászapáti, Jászárokszállás, Jászberény, Jászkisér, Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunszentmárton, Martfű, Mezőtúr, Szolnok, Tiszafüred, Törökszentmiklós, Túrkeve,
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	15	Baktalórántháza, Balkány, Csenger, Fehérgyarmat, Ibrány, Kemece, Kisvárd, Mátészalka, Nyírbátor, Nyíregyháza, Nyírlugos, Rakamaz, Tiszalök, Vásárosnamény, Záhony
Észak-alföldi régió	43	

Forrás: www.mentok.hu, 2008. november 1.

Az egészségügyi ellátás legnagyobb jelentőségű és egyben legköltségesebb intézményrendszere a kórházi hálózat. *Az Észak-alföldi régióban 13 kórház működik*, amelyek között egy klinika, három megyei kórház, egy MÁV kórház, hét kisebb regionális szerepkörrel rendelkező területi és városi kórház és egy speciális pszichiátriai szakkórház található. Ezen kívül két önkormányzat által létrehozott közhasznú társaság lát el fekvőbeteg ápolási tevékenységet. Az Észak-alföldi régió a 2006. év közepén 9947 kórházi ágygal rendelkezett. A „kórházreform” hatása nemcsak a kórházi ágyak számának csökkenésében mutatkozott meg, hanem a krónikus ágyszám térnyerésében is az aktív ágyak számának csökkenésével párhuzamosan (15. táblázat).

Szembevetendő különbség a régió megyéi között, hogy *Hajdú-Biharban* a másik két megyénél sokkal *centralizáltabb a kórházi kapacitások területi eloszlása*. A kórházak regionális szerepkörét alapvetően befolyásolja, hogy azok ellátási kötelezettsége központilag meghatározott. Az intézmények vonzáskörzete csak speciális regionális szerepkör betöltése esetén lépi át a megyehatárokat, a területi kórházak esetében

gyakorta a kistérség határához igazodik. A különböző kórházi osztályoknak gyakran eltérő az ellátási körzete, ami részben azzal magyarázható, hogy a kevesebb beteggel rendelkező szakterületek többségét csak a megyeközpontokban látják el, másrészt az egymás közelében elhelyezkedő területi kórházak esetében gyakran feladatmegosztás alakul ki. A leginkább általánosnak nevezhető kórházi osztály a *belgyógyászat*, amely minden kórházban jelen van, s a kimutatásokban is az első helyen szerepel. Ennek az osztálynak az ellátási területe szemlélteti a leginkább jól a régió kórházai közötti regionális feladatmegosztást (33. ábra).

15. TÁBLÁZAT

Kórházi ágyak száma az Észak-alföldi régióban, 2006. június 30.

Település	Aktív ágyszám	Krónikus ágy-szám	Összes ágyszám
Berettyóújfalu	342	333	675
Debrecen (Kenézy Gy. M. Kh.)	844	475	1 319
Debrecen (DE OEC)	1 442	89	1 531
Hajdúnánás	0	50	50
<i>Hajdú-Bihar összesen</i>	<i>2 628</i>	<i>947</i>	<i>3 575</i>
Fehérgyarmat–Vásárosnamény	278	112	390
Nagykálló	250	280	530
Nyíregyháza	1 339	530	1 869
Kisvárd	373	221	594
Mátészalka	320	120	440
<i>Szabolcs-Szatmár-Bereg összesen</i>	<i>2 560</i>	<i>1 263</i>	<i>3 823</i>
Szolnok (Hetényi G. M. Kh.)	1 040	241	1 281
Szolnok (MÁV Kh. és Rendelőint.)	58	181	239
Jászberény	200	112	312
Karcag	342	174	516
Mezőtúr	91	78	169
Kunhegyes	0	32	32
<i>Jász-Nagykun-Szolnok összesen</i>	<i>1 731</i>	<i>818</i>	<i>2 549</i>
<i>Észak-Alföld összesen</i>	<i>6 919</i>	<i>3 028</i>	<i>9 947</i>

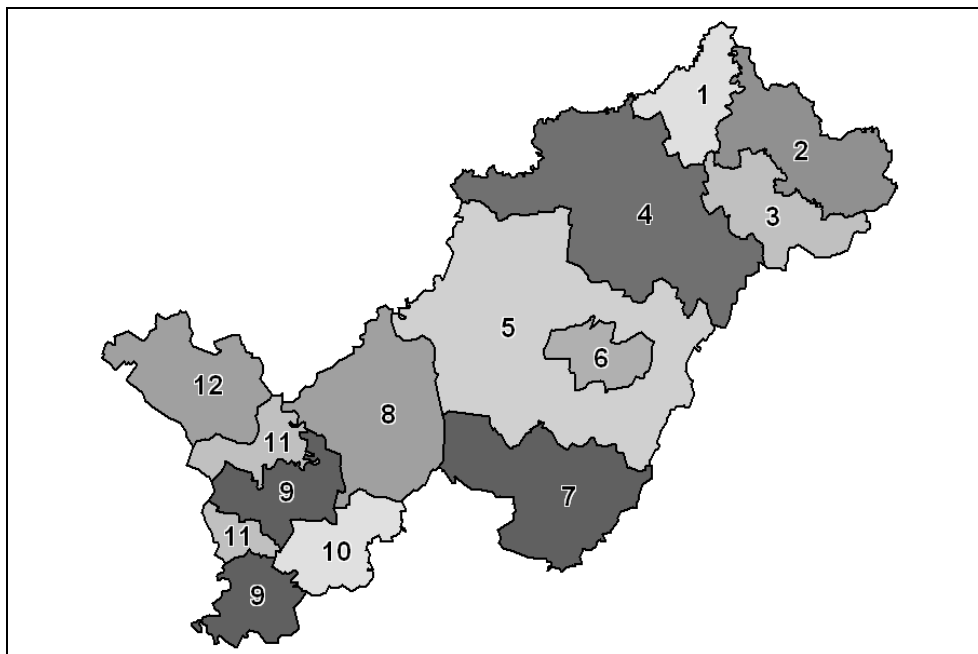
Forrás: Egészségügyi Minisztérium (www.eum.hu).

A régió egészségügyi szolgáltatásában meghatározó szerepet töltenek be a kórházak és a gyakran velük szoros kapcsolatban működő rendelőintézetek. A centrum szerepkört betöltő intézmények fontosságát nagyon jól alátámasztják a környezetük számára nyújtott többletszolgáltatásokra és az ellátási területük kiterjedtségére vonatkozó statisztikai adatsorok is. A régióban a legnagyobb egészségügyi kapacitással természetesen a legnagyobb népességű város, *Debrecen* rendelkezik. Az orvosegyetem léte, az egyetemi

klinikák, a nagy szakellátási kapacitások az Észak-Alföld regionális egészségügyi központjává teszik Debrecent. A *Kenézy Gyula Megyei Kórházban és a Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrumának* klinikáin található az *Észak-alföldi régió aktív kórházi ágyainak 20,8%-a*. Az 1442 aktív ágygal rendelkező Klinika egységei között jelentős eltérések tapasztalhatók azok regionális szerepkörét vizsgálva. Miközben egyes osztályok alapvetően Debrecen ellátását szolgálják (pl. belgyógyászat, sebészet, szemészet), addig más osztályok vonzáskörzete teljes Hajdú-Bihar megyére kiterjed. A *legnagyobb vonzásterülettel rendelkező szívsebészet* esetében öt megye is a felvevőterülethez tartozik, ami több mint 2,5 millió lakost jelent. Az 844 aktív ágyat számláló Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat *Kenézy Gyula Kórházának* a megye Debrecenen kívüli területének fekvőbeteg ellátása az alapvető feladata, az ellátott népesség nagysága a legtöbb esetben így 352 ezer fő.

33. ÁBRA

A kórházak belgyógyászati osztályának ellátási kötelezettsége, 2006

Forrás: Egészségügyi Minisztérium (www.eum.hu) adatai alapján a szerző szerkesztése.

1 – Felső-Szabolcsi Kórház, Kisvárda; 2 – Szatmár-Beregi Kórház, Fehérgyarmat; 3 – Területi Kórház, Mátészalka; 4 – Jósza András Megyei Kórház, Nyíregyháza; 5 – Kenézy Gyula Megyei Kórház, Debrecen; 6 – Debreceni Egyetem Orvos és Egészségtudományi Centrum; 7 – Területi Kórház, Berettyóújfalú; 8 – Kátai Gábor Kórház, Karcag; 9 – Hetényi Géza Megyei Kórház, Szolnok; 10 – Városi Kórház, Mezőtúr; 11 – MÁV Kórház, Szolnok; 12 – Erzsébet Kórház, Jászberény.

A megyében Debrecenen kívül csak *Berettyóújfaluban működik területi kórház* 342 aktív ágygal, amelynek ellátási területe a *Berettyóújfalu és Püspökladány vonzáskörzetébe tartozó 35 települést* foglalja magába, ezek összlakossága 87 ezer fő. Az *addiktológiai szakellátás* regionális szerepkört is betölt, vonzásterülete Hajdú-Bihar megyén túl Jász-Nagykun-Szolnok megyére is kiterjed. A megyében *Hajdúnánáson* van még *fekvőbeteg ellátás*, csak ápolási funkciókat ellátó 50 krónikus ágygal, amelynek ellátási területéhez a Hajdúböszörményi és a Püspökladányi kistérség 16 települése tartozik, összesen mintegy 115 ezer lakossal (*Koncz G. 2008b*).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében területileg kiegyenlítettebb a kórházak és azok kapacitásának megoszlása, a megyeszékhelyen kívül Kisvárdai és Mátészalkai is rendelkezik kórházzal, Fehérgyarmat és Vásárosnamény pedig együtt lát el középfokú egészségügyi központi funkciókat. A régió második legjelentősebb egészségügyi centruma Nyíregyháza, a Jósza András Megyei Kórház révén, amelyhez 1339 aktív és 530 krónikus kórházi ágy tartozik. Azoknak a kórházi osztályoknak a többsége (pl. belgyógyászat, sebészet, szülészet-nőgyógyászat), amelyek a megye más egészségügyi centrumaiban is fellelhetőek, a *kórház ellátási területe a Baktalórántházai, Ibrány-Nagyhalászi, Nagykállói, Nyírbátori, Nyíregyházi és Tiszavasvári kistérségek* mintegy 343 ezer lakosára terjed ki. A megyében *csak Nyíregyházán működő 25 speciális kórházi osztály vonzáskörzete a megye egészére kiterjed*, azonban egynek a vonzáskörzete sem nyúlik túl a megye határain.

A Fehérgyarmaton és Vásárosnaményban egyaránt jelenlévő *Szatmár-Beregi Kórház és Gyógyfürdő* a megye második *kiemelt kórházaként* nagyon fontos szerepet játszik a megye északkeleti szegletében, a *megyeszékhelytől távol elhelyezkedő települések* egészségügyi szolgálatában. Annak ellenére, hogy egyes fekvőbeteg-ellátási szolgáltatások csak a szomszédos kistérségek központjaiban érhetők el, a területi szempontok indokoltá tették e kórház szerepkörének erősítését. A 13 osztállyal és 278 aktív és 112 kórházi ágygal rendelkező kórház ellátási területe alapvetően a két város köré szerveződött kistérséget foglalja magában, ami 78 települést és 81 ezer lakost jelent. Az infektológiai és ápolási osztályok vonzásterülete túllép a két kistérség határain, ezek esetében az ellátott népességszám 161 és 208 ezer fő.

A két kiemelt kórházon kívül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében két területi kórház és egy pszichiátriai szakkórház található. A *kisvárdai Felső-Szabolcsi Kórház* 12 osztálya 373 aktív és 221 krónikus ágygal rendelkezik, az ellátási területe alapvetően a Kisvárdai kistérséget fedi le. Az ellátott települések száma 37, ami közel 87 ezer lakost jelent. Azon szolgáltatások esetében, amelyek Vásárosnaményban nem biztosítottak, a kórház ellátási területe a Vásárosnaményi kistérségre is kiterjed (traumatológia, szemészet, neurológia, reumatológia). A *mátészalkai Területi Kórház* tíz aktív és két krónikus osztálya 320, illetve 120 ágygal rendelkezik. Az intézmény ellátási területe többnyire a Mátészalkai

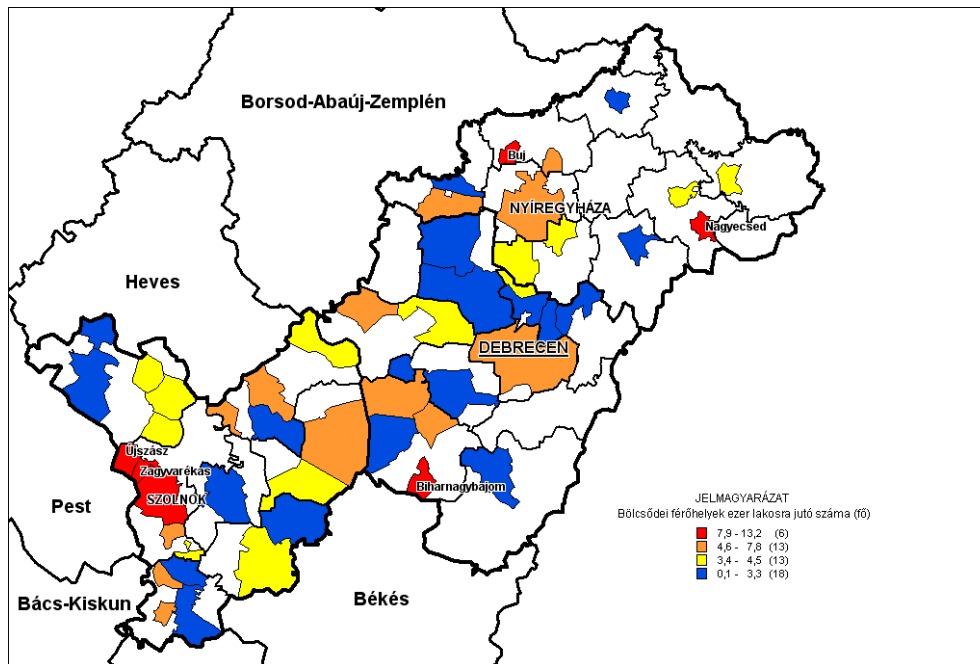
kistérség településeire terjed ki, azonban a már a kisvárdai kórházzal kapcsolatban is említett négy osztály esetében az a Fehérgyarmati kistérséget is magában foglalja. *Nagykálló* a *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Pszichiátriai Szakkórház* révén jutott jelentősebb egészségügyi centrum funkciókhoz. A négy osztállyal rendelkező intézményben 250 az aktív és 280 a krónikus ágyak száma, az addiktológiai szakellátás ellátási területe messze meghaladja a megye kiterjedését.

Jász-Nagykun-Szolnok megyében öt kórház és egy egészségügyi szolgáltató lát el fekvőbeteg-ellátási feladatokat. A megye legjelentősebb egészségügyi intézménye a *Hetényi Géza Kórház Szolnokon*, amelynek 20 osztálya 1040 aktív és 241 krónikus ágygal rendelkezik. A kórház ellátási körzete minden szakszolgáltatás esetében minimálisan kiterjed a szolnoki, valamint a kórházzal nem rendelkező Kunszentmártoni és Törökszentmiklósi kistérségekre. A speciálisabb szakellátások ellátási területe az egész megyére kiterjed, s csak a gyermekneurológiai osztály esetében lépi át a megyehatárt Bács-Kiskun és Békés megye irányába. A megyeszékhelyen működik a *MÁV Kórház* négy osztállyal és 239 kórházi ágygal, amelyek többsége a krónikus kategóriába sorolható. Jelentősebb területi szerepkört azonban csak a reumatológia esetében tölt be a szolnoki MÁV Kórház.

Az Észak-alföldi régió másik, nem megyeszékhelyen található kiemelt kórháza a fehérgyarmati mellett a *karcagi Kátai Gábor Kórház*, amelynek 342 aktív és 174 krónikus kórházi ágya 15 osztály között oszlik meg. A több mint 90 ezer lakost magában foglaló ellátási területe a Karcagi mellett a Tiszafüredi kistérség egészére terjed ki. A jászberényi Erzsébet Kórház számszerű paraméterei alapján a város más centrum funkcióival összehasonlítva kevésbé jelentős központi szerepet játszik. Az intézményben tíz osztály működik, azonban a Jászságot magában foglaló 90 ezres ellátási körzetre csak 312 kórházi ágy jut. A *Mezőtúri Városi Kórház* számít a régió legkisebb kórházának, amelynek nyolc osztálya van 169 ágygal, az ellátási területe pedig kizárólag a Mezőtúri kistérség öt településére terjed ki. *Krónikus betegek fekvőbeteg-ellátása* folyik még *Kunhegyesen* a helyi önkormányzat által létrehozott egészségügyi közhasznú társaság révén 32 krónikus kórházi ágygal.

Az egészségügy ágazatához sorolódnak a *bölcsődék* is, amelyeknek a száma a rendszerváltást követően jelentős mértékben lecsökkent, az utóbbi években viszont megnőtt irántuk a lakossági igény, amelynek megfelelően a régió bölcsődei kapacitásai is bővülni kezdtek, a 2007–2013-as tervezési periódusnak is fontos célkitűzésévé vált hazánkban. A bölcsődék 2007-ben 3245 férőhellyel rendelkeztek, amelyből 58,3%-kal részesedtek a megyeközpontok. A többi város közül 50 feletti férőhely kapacitással rendelkezett Mátészalka, Karcag, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló és Tiszavasvári. A régióban összesen *50 településen működtek bölcsődék* ($d=0,1285$), amelyek közül nyolc volt község vagy nagyközség. Az ezer lakosra jutó bölcsődések száma többnyire éppen azokon a kistételepüléseken a legmagasabb, amelyek térségi szerepkört vállaltak fel (*34. ábra*).

34. ÁBRA
Bölcsődei férőhelyek ezer lakosra jutó száma, 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

Összegzés

Az egészségügy intézményrendszerére nagyfokú koncentráció jellemző, a tíz kórházzal, s annak köszönhetően kiterjedt egészségügyi vonzáskörzettel rendelkező város a járóbeteg-ellátás esetében is nagyobb kapacitással bír. Az egy lakosra jutó munkaórák száma ezeknek a városoknak a rendelőintézeteiben 5–10-szer haladja meg a csekély térségi szerepkört betöltő városokét. Az egészségügyhöz tartozó bölcsődék kihasználtsága gyakran meghaladja a 100%-ot, kiépültségük az iparosodottabb térségekben egyértelműen jobb, a leggyengébb Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol mindössze 10 településen vannak jelen.

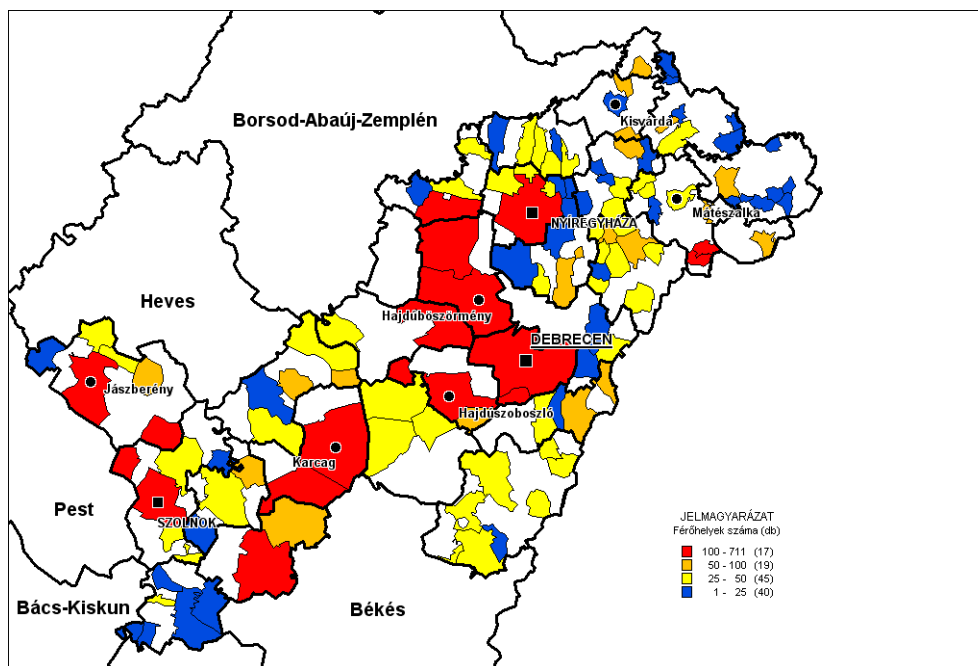
Szociális ellátórendszer

A szociális ellátórendszer rövidebb és az egészségügy intézményrendszerével egy tematikai egységben történő tárgyalását az indokolta, hogy a városok

hierarchiaszintjére a szociális intézmények igen kevésbé vannak befolyással. A szociális intézmények elhelyezkedésében esetében kevésbé meghatározó a városok központi szerepköre, eloszlásuk sokkal egyenletesebb, mint más intézményeké a régióban. A vonzáskörzet vizsgálatok nem is szoktak kitérni a szociális ellátórendszer vizsgálatára. Több kisváros esetében feltételezhető, hogy azért hiányzik valamely funkció a településről, mert azt intézményi társulás keretében valamelyik szomszédos község látja el.

A szociális intézmények közül a *tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó otthonok* rendelkeznek a legnagyobb kapacitással, a régióban 135 településen vannak jelen ($d=0,3470$), a férőhelyek száma meghaladja a tízezret. A városok közül nem működik ilyen intézmény Demecseren, Dombrádon, Hajdúdorogon, Hajdúhadházon, Hajdúsámsonban, Nagyecsedén, Nyírlugoson, Polgáron, Tégláson, Tiszacsegén és Záhonyban.

35. ÁBRA
Időotthonok férőhelyeinek száma, 2007

Forrás: Saját szerkesztés T-star adatbázis (2007) alapján.

Az időskorúak ellátásának egyik alapvető formáját az időotthonok jelentik, ezek a régió 125 településén találhatók meg ($d=0,3111$). A legtöbb férőhelyet a nyíregyházi intézmények (766 db) biztosítják, amelyet Debrecen, Szolnok, Újszász, Hajdúszoboszló, Jászberény és Hajdúszörmény követ. Az első tízben

már egy község is található, a debreceni agglomerációhoz tartozó Mikepércs. A városi jogállású települések közül a tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó otthonoknál felsoroltakon túl Derecskén nincs idősotthon (35. ábra).

Az időskorúak bentlakásos ellátását a nappali ellátást nyújtó idősok klubjai egészítik ki, amelyek a régió 210 településén működnek (0,5398), s a városok közül csak Dombrádról, Kemezséről, Nyíradonyról, Újfehértóról és Záhonyból hiányzik ez az intézmény. Fogytékosok nappali intézménye 16 településen (köztük öt faluban) működik a régióban ($d=0,0411$), amelyek férőhelyeinek száma együttesen 667.

4.3.3. Oktatás, képzési rendszer

A szolgáltatások között az *oktatás* az, amelyben a *leglátványosabban különülnek el az alapfokú* (óvoda, általános iskola), *középfokú* (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola) és *felsőfokú* (egyetem, főiskola) *funkciók*. Igaz, a településállomány részletekbe menő vizsgálatok ezen a kategóriákon belül is számos differenciáló tényező határozható meg. Az oktatási intézmények a települések identitásának és jövőképeinek meghatározásánál rendkívül fontos szerepet kapnak. Különösen jól megfigyelhető az általános iskolai feladatellátás megtartása melletti erőfeszítések azoknál a kistépüléseknél, amelyek az elnéptelenedés határára sodródtak, szinte kivétel nélkül fontosnak tartják ezeknek az intézményeknek a fejlesztését, ami legalábbis elodázhathja azok felszámolását. Hasonló jelenség figyelhető meg a *középfokú iskolák esetében azoknál a városoknál*, amelyek nem rendelkeznek jelentős városi múlttal, ugyanis a *fenntartási nehézségek ellenére fontosnak tartják ezek fenntartását*, egyes esetekben nem tartják kizártnak új középiskola létrehozását sem.

Óvodai feladatellátás 2007-ben az ország 2241 településén működött, illetve 911 kistépülésről hiányzott, míg a régióban csak 34 településről. Az ország 3152 települése közül 1234-en már az *általános iskola alsó tagozata* sincs jelen. Az Észak-Alföldön a települések nagyobb átlagos méretének is köszönhetően csak 61 ilyen falu található, legnagyobb számban természetesen a Fehérgyarmati kistérségben. Három körjegyzőségbe tartozó, kis lakosú településpár együttműködésben tart fenn általános iskolai alsó tagozatot. Az *általános iskola felső tagozata*, 90 észak-alföldi településről hiányzik, köztük ezer fős népességszámot meghaladó községekből.

Annak ellenére, hogy az *általános iskolai oktatás nem tartozik a középfokú vonzáskörzeti tényezők közé*, napjainkban *jelentős települések közötti mozgást* idéz elő, egyes kisvárosok esetében meghaladva a középiskolába bejárók számát (pl. Csenger, Biharkeresztes, Nyíradony). Ez alapvetően annak a következménye, hogy a szülők egy jelentős része nem elégszik meg az adott településen található iskola

nyújtotta szolgáltatásokkal, ezért egy másik település iskolájába írhatja be gyermekét. Ez az intézmény nem feltétlenül helyezkedik el a hierarchia magasabb szintjén álló településen, azonban az esetek többségében szoros összefüggésben van a településszerkezettel. Ennek megfelelően a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye *aprófalvas térségeiben elhelyezkedő kisvárosok* (Fehérgyarmat, Vásárosnamény, Csenger) igen *nagyszámú általános iskolai tanulót fogadnak*. Kisebb körzetek központjai relatíve nagyobb és jobb közlekedésföldrajzi pozícióban fekvő kistélepülések is lehetnek (pl. Csaroda, Tizzaszalka, Kölcse, Nagyszekeres stb.). Amennyiben egy várossal szomszédos település általános iskolájában magas színvonalú, vagy speciális (pl. művészeti, sport) oktatást biztosítanak, vagy a városban szegregációs jelenségek mutatkoznak, a hierarchia alacsonyabb szintjén helyet foglaló település irányába is mutatkozhat „vonzerő”. Erre nyújt példát a Mátészalka mellett elhelyezkedő Nyírmeggyes, a Nagyecsed szomszédságában fekvő Tiborszállás, az Újszász közelében fekvő Szászberek, vagy a Komádi melletti Magyarhomorog.

A városi funkciók vizsgálata szempontjából sokkal kitüntetettebb jelentősége van a *középfokú oktatási intézmények* vizsgálatának. Az országban 245 településen van jelen nappali tagozatos középiskolai oktatás, amelyek közül 50 a régió területén található ($d=0,1285$). Ha csak nagyon alacsony tanulói létszámmal is, de felsorakoznak közöttük olyan nem városi jogállású települések, mint Biri, Márokpapi, Hosszúpályi és Ilk. Nappali tagozaton csak szakiskolai és speciális szakiskolai képzés folyik Szakolyban, Tiszabercelen, Kéken, *Nádudvaron*, *Balkányban*, Nyírmadán, *Rakamazon*, Fegyverneken, Tiszaörsön, Nagydoboson és Gyulaházán.

A *középfokú oktatás statisztikai mutatói* a régió két megyéjében, Hajdú-Biharban és Jász-Nagykun-Szolnok megyében az országos átlaghoz közeli, *Szabolcs-Szatmár-Beregben* azonban az *országos átlagtól jelentősen elmarad a középiskolába járók aránya*, ami a megye különösen kedvezőtlen iskolai végzettségi mutatóinak tartóssá válását eredményezheti. Ezt a hatást erősíti, hogy mintegy kétezer, többségében vélhetően a jobb képességűek közé tartozó diák más megyében jár középiskolába, azaz a humán erőforrások kiáramlása a megyéből már a középiskolában megkezdődik. A jelenség nem ismeretlen a másik két megyében sem, ám ezekben a „beáramlás” is jelentős. A régió középfokú oktatásának további jellegzetessége a nagyfokú koncentráció a megyeszékhelyeken, különösen Hajdú-Bihar, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Debrecen és Nyíregyháza nemcsak fejlettsége, hanem *funkciógazdagsága* révén is messze kiemelkedik megyéjéből. *Debrecen* például a *Hajdú-Bihar megyei középiskolai férőhelyek több mint 2/3-át összpontosítja*, Nyíregyháza pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kapacitásainak mintegy felével rendelkezik de hasonló a helyzet a diplomások számát tekintve is.

A szakiskolákat figyelmen kívül hagyva a régióban *18 városi rangú település nem rendelkezik középiskolával*, úgymint: Abádszalók, Balkány, Hajdúsámson,

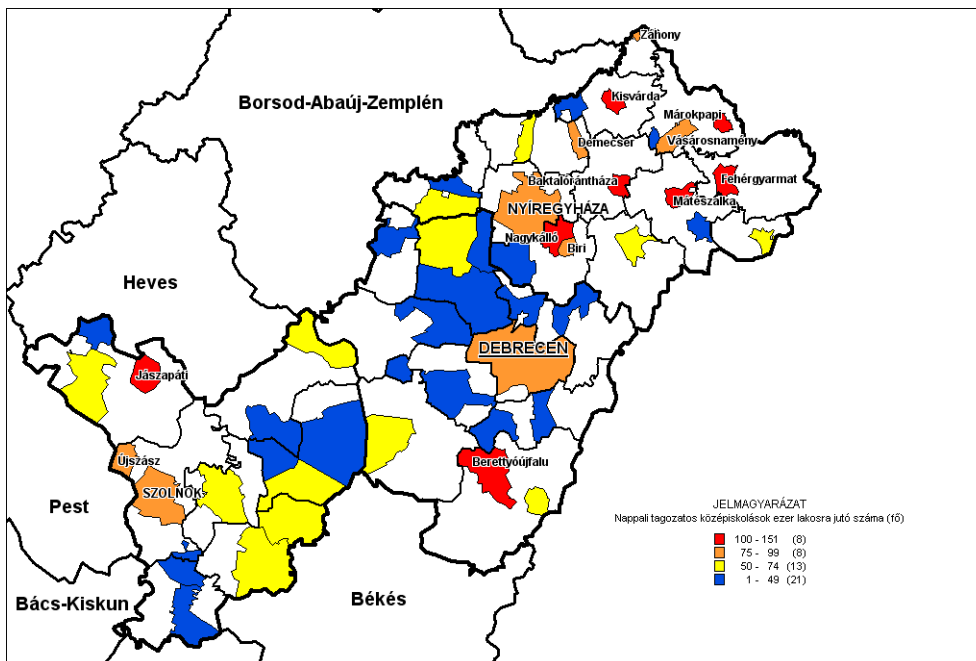
Jászfényszaru, Kaba, Kemece, Komádi, Mándok, Máriapócs, Létavértes, Nádudvar, Nagyhalász, Nyírlugos, Nyírtelek, Rakamaz, Téglás, Tiszacsege, Vámospércs. Ezek a települések a középfokú oktatási vonzaskörzetek vizsgálatánál nem jöhetnek szóba centrum településként. Természetesen a *nagyvárosok agglomerációjához tartozó települések esetében korábban sem merült fel ötletként új középiskolák létrehozása*. A tanulók számának csökkenése és a piaci igényeknek való fokozottabb megfelelés elvárása a jelenlegi középiskolák körében is erős szelekciós folyamathoz vezethet.

A *középiskolás tanulók száma* a három megyeszékhelyen messze a legmagasabb, *Debrecenben és Nyíregyházán számuk meghaladja a tízezer főt*, Szolnok esetében pedig az ötezet. Debrecen vonzaskörzete igen intenzív Hajdú-Bihar megye egészén, s emellett Szabolcs-Szatmár-Bereg megye délkeleti részére is kiterjed, gyengítve Nyíregyháza jelentőségét (Teperics K. 2005). A *kis- és középvárosok körében meghaladja az ezer főt a középiskolások száma* Mátészalkán (2648 fő), Kisvárdán (2559 fő), Jászberényben (2020 fő), Berettyóújfaluban (1706 fő), Hajdúböszörményben (1295 fő), Törökszentmiklóson (1264 fő), Mezőtúron (1249 fő), Hajdúnánáson (1183 fő) és Fehérgyarmaton (1128 fő). A középvárosok összehasonlításában már meghatározó szerepe van a vonzaskörzet kiterjedtségének, ami kiemelkedő jelentőséget biztosít *Mátészalka, Kisvárdá és Berettyóújfalu* számára. Mátészalka középiskolai tanulóinak száma több mint kétszeresen haladja meg az egyébként közel kétszer népesebb Hajdúböszörmény tanulóinak számát, annak köszönhetően, hogy a naponta bejárók száma csak tizede a mátészalkainak és emellett Debrecen is erős vonzerőt fejt ki rá. A jó közlekedési kapcsolatok a városok egy részében az eljárók, míg más esetekben a bejárók számának növekedéséhez járulnak hozzá, annak megfelelően, hogy kisebb vagy nagyobb települések elérhetősége inkább a kedvező (36. ábra).

Azoknál a kistérségeknél, ahol több város is rendelkezik középiskolával, különösen fontos, hogy egymást kiegészítő képzési kínálatot tudjanak felmutatni. A csak gimnáziumi oktatás jelenléte nem jelent akkora vonzerőt, hiszen ezeknek az elterjedtsége a legkiegyenlítettebb a régióban. A *széles képzési palettával rendelkező városok* esetében természetesen sokkal magasabb a bejáró és kollégista tanulók száma. A legmagasabb értékekkel Szabolcs-Szatmár-Bereg megye városai (*Baktalórántháza, Mátészalka, Kisvárdá*) rendelkeznek, ahol a minden tízedik lakosra jut legalább egy bejáró vagy kollégista középiskolás diák. Az ezer lakosra jutó bejáró és kollégista diákok száma az ötvenet Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye területén csak Berettyóújfaluban és két kisvárosban, Jászapátiban és Újszászon haladja meg. Több, funkcionális értelemben jól ellátott városban (pl. Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény, Karcag) az ezer lakosra jutó diákszám nem éri el a 25-öt sem (37. ábra).

36. ÁBRA

Nappali tagozatos középiskolások ezer lakosra jutó száma, 2007

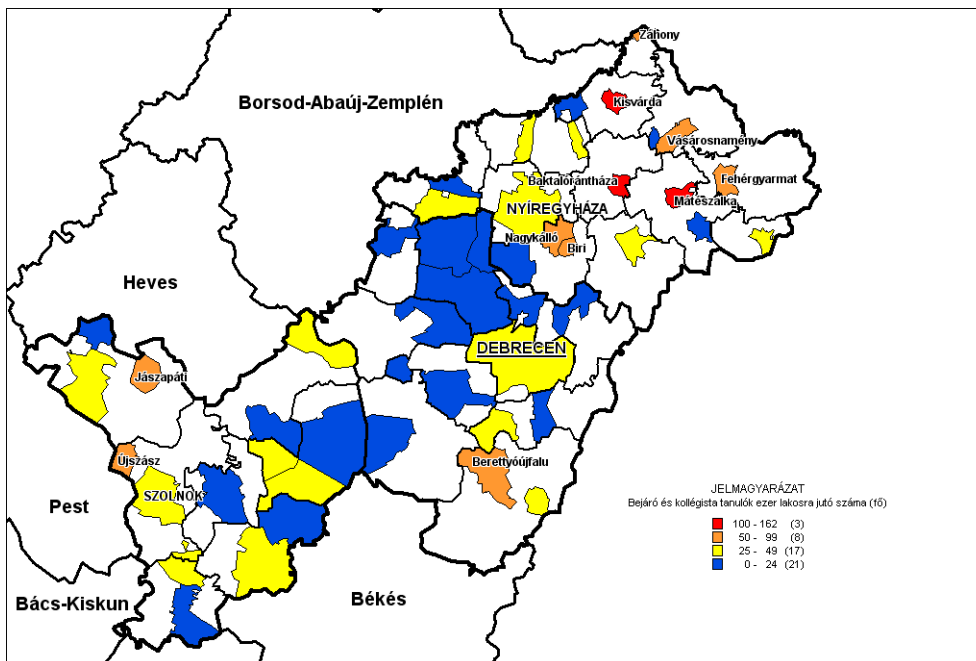

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

Az Észak-Alföldön – mindenekelőtt Szabolcs-Szatmár-Beregben – a '90-es években zajló folyamatok ellenére is az országos átlagot meghaladó a *szakmunkásképzés* szerepe. A szakmunkásképző iskolák egy része ugyan jelentős profilváltáson ment keresztül, ám továbbra is igen jelentős számban folytatnak képzéseket minimális piaci kereslettel rendelkező szakmákban, így újratermelik a túlkínálat miatt elhelyezkedni képtelen fiatalokat. A képzési irányon azonban nagyon költséges, és a jövőbeni kereslet kiszámíthatatlansága miatt kockázatos is változtatni. Sokat jelentene ebből a szempontból, ha a régió fejlesztési programjaiban – és a területfejlesztés gyakorlatában is – konkrét ágazati gazdaságfejlesztési irányok fogalmazódnának meg, amelyek alapján a szakiskolák a jelenleginél megalapozottabban módosíthatnák jelenlegi képzési szerkezetüket.

37. ÁBRA

Bejáró- és kollégista középiskolások ezer lakosra jutó száma, 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

Az Észak-alföldi régió felsőoktatásában megkérdőjelezhetetlen Debrecen centrum szerepköre a képzések tradícióit és széles skáláját illetően. Az integrálódott Debreceni Egyetem a régió belül Nyíregyházán és Hajdúböszörményben is rendelkezik főiskolai karral. A képzés lebonyolításának helyszínét tekintve Debrecenben tanulók száma meghaladja a 25 ezret, amelyen belül 77,5%-ot tesznek a nappali tagozatos hallgatók, jelentősen megnövelve hétköznapokon a városban jelenlévő népesség számát. A hallgatók zöme Északkelet-Magyarországról, a Békéscsaba–Szolnok–Salgótarján vonaltól északra lévő területekről érkezik (Teperics K. 2002).

A régió felsőoktatásában második helyet elfoglaló Nyíregyházán a nappali tagozatos hallgatók száma csak 38,7%-a a debreceninek, azonban az esti és levelező tagozaton, illetve távoktatásban tanulók száma magasabb, mint Debrecenben, ami a piaci igényekhez való gyorsabb alkalmazkodást lehetővé tevő képzési struktúrának köszönhető. Feltűnő különbség ugyanakkor, hogy a felsőoktatási intézményekben dolgozók száma 3,5-szeresen haladja meg Debrecenben a nyíregyházait. A Szolnoki Főiskola hallgatóinak száma csak töredéke a nyíregyházainak, azonban ennél is látványosabb az oktatók számában mutatkozó különbség. A régió három, kihelyezett felsőoktatási tagozattal rendelkező településének életében rendkívül fontos szerepe van ezeknek az intézményeknek (16. táblázat).

A szakképzési kínálat és a munkaerőpiaci kereslet közötti egyensúly megteremtésében fontos szerepet kapnak az akkreditált felnőttképzési intézmények, amelyek közül 187 található a régió 35 településén (0,0900). A 35 település közül 25 városi jogállású, a megyeszékhelyeken kívül legalább öt intézmény van bejegyezve Baktalórántházára, Berettyóújfaluba, Hajdúböszörménybe, Jászberénybe és Mátészalkára.

16. TÁBLÁZAT
Az Észak-alföldi régió felsőoktatási központjai, 2007

Városok	Felsőoktatásban résztvevők száma összesen intézmény székhelye szerint	Felsőoktatásban résztvevők száma összesen	Felsőoktatásban nappali tagozaton résztvevők száma	Felsőoktatásban esti, levelező tagozaton és távoktatásban tanulók száma	Felsőoktatási intézményekben dolgozó oktatók száma
Debrecen	30 882	25 394	19 694	5 700	1 717
Nyíregyháza	11 833	14 555	7 631	6 924	486
Szolnok	5 713	4 548	2 278	2 270	103
Hajdú- böszörmény	0	2 559	690	1 869	41
Jászberény	0	1 632	796	836	92
Mezőtúr	0	788	345	443	78
Összesen	48 428	49 476	31 434	18 042	2 487

Forrás: KSH T-star 2007 adatbázis alapján saját szerkesztés.

Összegzés

Az oktatás tipikus példáját adja a települési funkciók hármasságának. Az alapfokú oktatásnál a felmerülő igények helyben történő kielégítése lenne elvárható. A bejárás, azonban ma már nem csak a kistelepülések körzeti iskoláiban jellemző, hanem a szolgáltatás színvonalának differenciái miatt is. A középiskolai oktatás a régió 50 településén van jelen, a régióknak ma már 18 olyan városi jogállású települése van, amely nem rendelkezik középiskolával. Szélesebb oktatási skálával a megyeszékhelyek mellett az erős térségközpontokban (pl. *Mátészalka*, *Kisvárd*) találkozhatunk. A tanulók létszámának csökkenése a középiskolák együttműködésének fokozott igényét vetíti előre, különösen az olyan kistérségekben, amelyeknek több oktatási centruma is van. Felsőoktatási szerepkörrel a régió hat települése rendelkezik, amelyek mindegyike a régió határain túlnyúló vonzásterülettel rendelkezik. *Hajdúböszörmény*, *Jászberény* és *Mezőtúr* központi szerepköre ebben az esetben messze túlmutat a más funkcióknál jellemzőnél.

4.3.4. Kulturális szolgáltatások

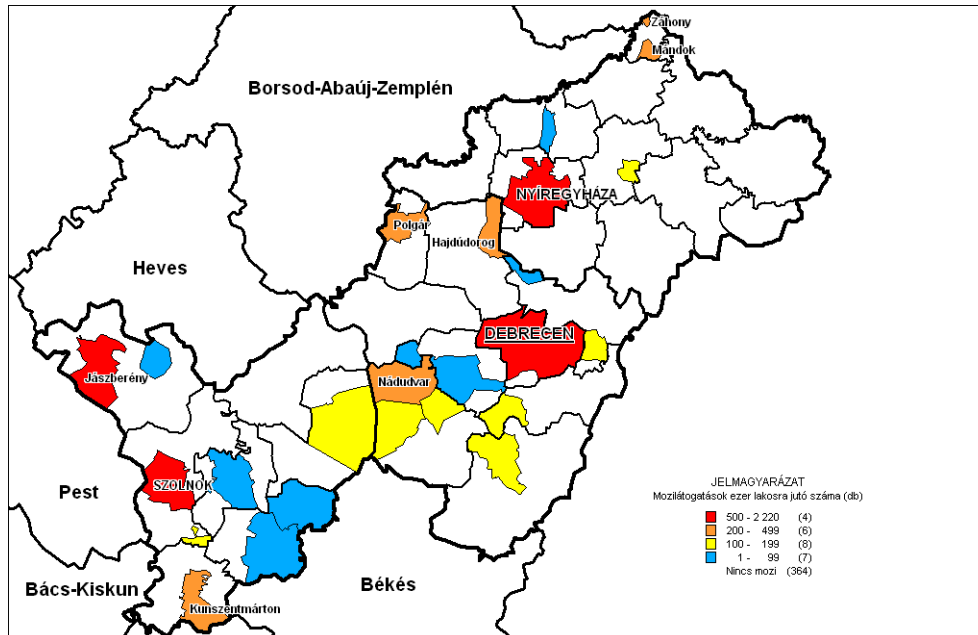
A régió kulturális centrumait a régióközpont és a megyeszékhelyek mellett néhány középváros alkotja, a perifériához pedig azon hátrányos helyzetű kistelepülések tartoznak, ahol az önkormányzatok számára szinte megoldhatatlan feladatot jelent a művelődési intézmények működtetéséhez szükséges források előteremtése. Tipikus jelenség ezeken a vidékeken a művelődési házak bezárása, a mozik megszűnése. A műszaki infrastruktúra hanyatlásán túl még súlyosabb problémát jelent ezekben a térségekben a kultúráközvetítő értelmiség elvándorlása – véli néhány területfejlesztési programkészítő (Szarvák T. 2008).

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumához beérkező statisztikai adatközlés alapján kép kapható arról, hogy a közművelődési feladatokat ellátó intézményrendszer milyen területi sajátosságokat mutat az Észak-alföldi régió településein. A közművelődést szolgáló különböző intézmények közül a művelődési ház vagy közösségi ház előfordulása Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében magas, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében viszont a települések közel felében működik csak ilyen jellegű intézmény. Jász-Nagykun-Szolnok megyében csak kettő, míg Hajdú-Biharban három településen nincs könyvtár, Szabolcs-Szatmár-Beregen ellenben 81 ilyen település található. A mozik, filmszínházak is általában urbánus jelenségnek számítanak már. A filmkultúra terjesztésének közösségi szinterei már a nyolcvanas évek második felétől koncentráálódtak a városokra, közöttük is kiemelkedő a megyeszékhelyek modern mozitermeinek jelentősége. A régió 25 városában működik filmszínház. A mozi látogatások számában igen nagyok a különbségek, Debrecenben megközelítik a 400 ezret és a másik két megyeszékhelyen is meghaladják a 100 ezret. A régió többi városa közül kiemelkedik Jászberény több mint húszeszes látogatásszámmal, amelyet Karcag alig több mint négyezerrel követ. A mozilátogatások ezer lakosra jutó számában is messze a nagyvárosok vezetnek (38. ábra).

Az Észak-alföldi régió 86 településén nem található könyvtár ($d=0,7789$). A könyvtárak települési szintű jelentősége a kikölcsönzött könyvtári egységek száma alapján állapítható meg. A régió könyvtári forgalmának 15,2%-a Debrecenben, 7,5%-a Nyíregyházán, 7,1%-a Szolnokon bonyolították le 2007-ben. A kölcsönzött könyvtári egységek száma alapján két százalék feletti Nyírbátor, Kisújszállás és Jászberény részesedése, őket Hajdúszoboszló, Törökszentmiklós, Kisvárd, Jászárokszállás, Kunszentmárton, Kunhegyes, Hajdúnánás és Balmazújváros követi még mindig ötvenezer egységet meghaladó forgalommal.

A régió 38 településén 2007-ben 390 *múzeumi kiállítás* várta az érdeklődőket ($d=0,0977$), az érintett települések között hét község található. A három megyeszékhely a múzeumi látogatók számában is kiemelkedik a régió városhálózatából, azonban Debrecen (168 980 látogatás) Szolnok (99 669 látogatás) követi, s csak a harmadik helyet foglalja el Nyíregyháza (92 487 látogatás). Tízezer fölötti látogatószámmal büszkélkedhetett még Hajdúböszörmény, Jászberény, Nyírbátor, Hortobágy, Vásárosnamény, Vaja és Karcag.

38. ÁBRA
 Mozilátogatások ezer lakosra jutó száma, 2007

Forrás: TEIR adatbázis (2007) alapján saját szerkesztés.

4.3.5. Civil szervezetek

A civil, illetve *nonprofit szervezetek* alapvető jellemzője, hogy *anyagi haszonszerzéstől eltérő céllal működnek*, egyébként tevékenységi körüket, nagyságukat és érdekérvényesítő képességüket tekintve is *igen jelentős különbségek vannak közöttük*. A tevékenységcsoportok között a legnépszerűbbek közé tartozik a szabadidő és hobbi, oktatás, sport, kultúra, szociális ellátás, szakmai és gazdasági érdekképviseletek, valamint településfejlesztés. A szervezetek működési területe is igen különböző kiterjedésű lehet, többségük egy adott településre, kistájra, vagy kistérségre koncentrálnak. A regionális, országos, vagy nemzetközi szinten tevékenykedő szervezetek gyakran több irodával is rendelkeznek országszerte, s többségük a fővárosra, illetve a megyeközpontokra koncentrálnak (Kákai L. 2005).

A nonprofit szektor magyarországi fejlődését sokan a hazai demokrácia kiteljesedésének egyik sikerterületeként értelmezték. A szervezetek „gombamód” szaporodtak, úgy tűnt, hogy ennek az „extenzív” növekedésnek sohasem lesz vége, azonban 1997-ben a növekedés megtorpant, 1997–2000 között egy „stagnálási”

periódus mutatkozott, majd ezt követően ismét évről-évre emelkedett a számuk. Regionális összehasonlításban elmondható, hogy a *civil szervezetek ezer főre vetített száma* a Közép-magyarországi régióban (8,6) a legmagasabb, míg a *legalacsonyabb éppen az Észak-Alföldön* (6,2). A régióon belül Hajdú-Biharban a legnagyobb a civil szervezetek sűrűsége, míg a legkisebb Szabolcs-Szatmár-Beregben.

A KSH T-Star adatbázisában 1999 óta szerepel a működő nonprofit szervezetek száma, amely lehetőséget nyújt azok változásának vizsgálatára különböző településkategóriákban. A régió két legnépesebb városában a nonprofit szervezetek száma meghaladja az ezret, s Szolnokon is a hétszázat. A régióban *tíz olyan kistérség központ* található, amelyeken a *civil szervezetek száma 100–200 közötti* (Hajdúböszörmény, Jászberény, Mátészalka, Berettyóújfalu, Püspökladány, Törökszentmiklós, Hajdúszoboszló, Mezőtúr, Kisvárd), míg összesen hat olyan kistélepülés, amelyekre egy sincs bejegyezve.

A *szervezetek ezer főre vetített számát* vizsgálva az tapasztalható, hogy a *ranglista első 29 helyén községek*, zömében kistélepülések helyezkednek el, amelyeken valamely speciális adottságuk révén (pl. nemzeti kisebbség jelenléte, természeti értékek, történelmi emlékek, turizmus) több civil szervezet is alakult, esetükben minden száz lakosra jut legalább egy. A városok sorában az első három helyet a megyeszékhelyek foglalják el. Természetesen a lista másik végén is kistélepülések helyezkednek el, amelyeken csak egy-két civil szervezet található. A *legalacsonyabb mutatóval jellemezhető városi jogállású település Hajdúsámson*, amely a szuburbanizációs folyamatok egyik mintapéldája a régióban. Debrecen leárnnyékoló hatása mellett az alvóvárosi szerepkör sem kedvez a civilek megerősödésének. Az adatsorokból egyértelműen kiolvasható, hogy a *rövid városi múlttal bíró*, illetve gyakorlatilag *vonzáskörzet nélküli városi jogállású településeken* (pl. Nádudvar, Téglás, Ibrány, Hajdúdorog) *sokkal kisebb a szervezetek sűrűsége*.

5.4. Személyi szolgáltatások

A személyi szolgáltatások körébe tartozó funkciók teljes körének feltárását a gyakorlatban lehetetlenné teszi, hogy az ebbe a kategóriába sorolódó szolgáltatások jelentős részére (gépjárművek javítása, háztartási és híradástechnikai eszközök javítása, mosás-vegyszer tisztítás, szépségápolás, gáz-, villany-, vízszelző stb.) vonatkozóan települési szinten nem állnak rendelkezésre használható adatbázisok, begyűjtésük pedig személyes utánajárással ekkora vizsgálati területen nem lehetséges. A különböző szakmai tudakozók, telefonkönyvek, szaknévsorok adatbázisa sem teljesnek, sem egységesnek nem tekinthető, így ezek áttekintésével és néhány interjú elkészítésével csak vázlatos képet kaphattam ezeknek a

szolgáltatásoknak a térbeli jellegzetességeiről, amelyek így nem kerülnek részletes tárgyalásra a dolgozatban.

5.4.1. Kommunális szolgáltatások

A kommunális szolgáltatások közül a legalapvetőbbnek tekinthető a településeken a *vezetékes ivóvíz* biztosítása, amely a régió minden településén, azonban nem minden településrészen áll rendelkezésre, akárcsak a *villamos energia*. A közüzemi ivóvízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások aránya régiószinten 95%, 48 település esetében eléri gyakorlatilag 100%-os, s a települések 60%-án meghaladja a 90%-ot. A vízszolgáltatáshoz szorosan kötődő tevékenység az *elhasznált szennyezett víz elvezetése*. A régió 184 településén egyáltalán nem épült még ki közcsatorna-hálózat, közöttük 2007-ben már egyetlen város sem volt, azonban a 2000 főnél népesebb települések száma elérte a 45-öt. A városok közül a szennyvízhálózat még nem vált hozzáférhetővé a lakások legalább háromnegyede számára Vámospércsen, Hajdúsámsonban, Csengeren, Derecskén, Nyírteleken és Kunhegyesen.

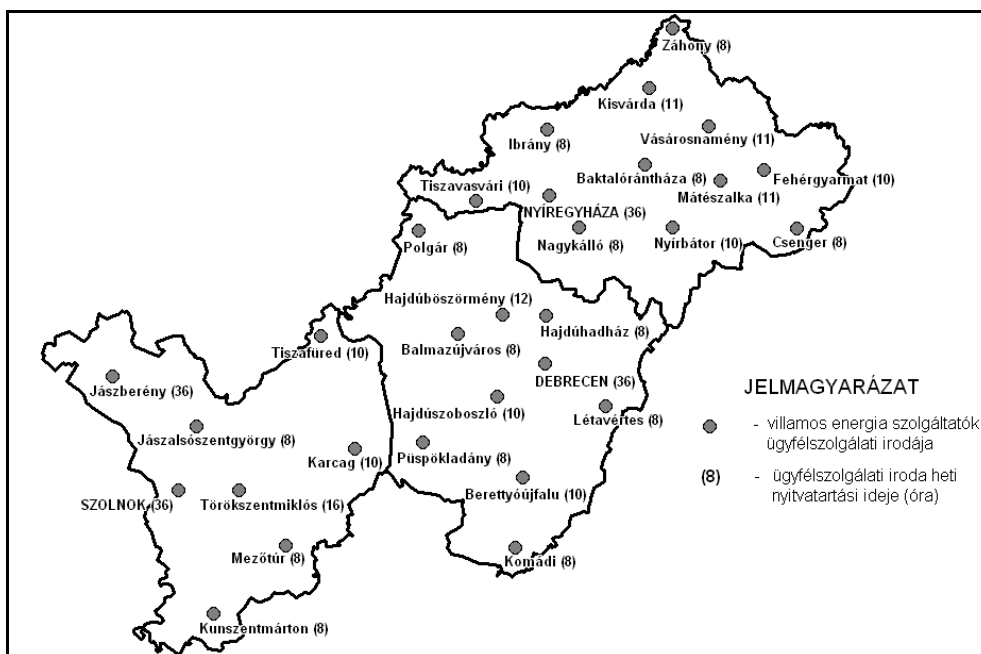
A települések központi szerepköre a *vízszolgáltatáshoz kapcsolódó ügyintézésben* érhető tetten, az egyes városok összevetését megghiúsítja, hogy a későbbiekben tárgyalásra kerülő villany- és gázszolgáltatással ellentétben a vízszolgáltatást nem egy nagy, az egész régióra kiterjedő szolgáltató határozza meg, hanem több, megyei, térségi, vagy települési jelentőségű vállalat. A *megyeszékhelyek*, illetve azok közvetlen környékének vízellátása mindhárom esetben elkülönül a megye többi területétől (Debreceni Vízmű Zrt., Nyírségvíz Nyíregyháza és Térsége Vízes és Csatornamű Zrt., Vízes és Csatornaművek Koncessziós Zrt.). Szintén *önálló vízszolgáltató lát el több kis- és kis-középvárost*, különösen azokat, amelyek gyógyfürdővel is rendelkeznek (pl. Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Jászberény, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr). A *térségi jelentőségű vízszolgáltatók* a legtöbb esetben *kistájukhoz kötődnek*, székhelyük azok kisvárosi központjaiban foglal helyet (pl. Beregvíz Kft. – Vásárosnamény, Tisza-Szamosmenti Közműszolgáltató Kft. – Fehérgyarmat, Tiszazugi Vízmű Szolgáltató és Építő Kft. – Kunszentmárton). A legnagyobb területi kiterjedése a *Hajdú-Bihari Önkormányzatok Vízmű Zrt.*-nek van, amelynek 71 önkormányzat a tulajdonosa és jelenleg 64 település vízellátását biztosítja. A cég *két üzemigazgatósággal* rendelkezik, amelyek Debrecenben és Berettyóújfaluban találhatók.

Az Észak-alföldi régió *villamos energia szolgáltatásában* meghatározó szerepet játszik az *E.ON Tiszántúli Áramhálózati Zrt.*, amely az 1951-ben alapított Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat jogutódja. Működési területe 18 728 km²-re, közel 400 településre terjed ki, amely magában foglalja az Észak-alföldi régió döntő hányadát, valamint Abony, Szarvas, Szeghalom és Tiszaújváros térségét. A

Jászság területének északi része viszont már az ÉMÁSZ Nyrt. működési területéhez tartozik. Az E.ON Tiszántúli Áramhálózati Zrt. a régió területén 29 ügyfélszolgálati irodával rendelkezik, amit az ÉMÁSZ Nyrt. jászberényi fiókirodája egészít ki (39. ábra).

39. ÁBRA

Villamos energia szolgáltatók ügyfélszolgálati irodái az Észak-alföldi régióban, 2009

Forrás: A www.eon-hungaria.com és a www.emasz.hu alapján saját szerkesztés.

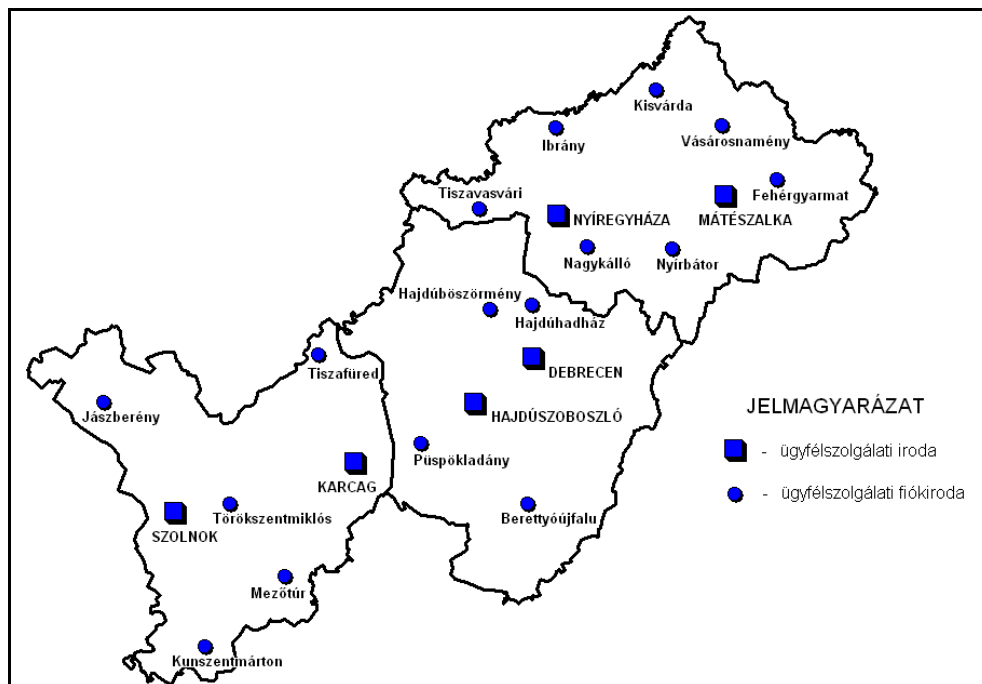
Az ügyfélszolgálati irodáknak nincs kijelölt vonzáskörzete, a fogyasztók a hozzájuk legközelebb eső, illetve az adott időpontban nyitva tartó irodát vehetik igénybe. Az irodák és a városok között a nyitvatartási idő alapján tehetünk különbséget. A megyeszékhelyeken található irodák a hét minden munkanapján nyitva tartanak, míg a kisvárosiak általában csak a két megjelölt napon, egyszer délelőtt és egyszer délután fogadják az ügyfeleket heti 8-12 órában. Ez alól egyedül Törökszentmiklós kivétel, ahol heti három napos munkarendben üzemel az iroda.

A hajdúszoboszlói székhelyű *Tigáz Zrt.* méretét tekintve a legjelentősebb magyar gázszolgáltató társaság, földgázelosztási és közüzemi szolgáltatási tevékenységet végez Magyarország észak-keleti részén, amelybe az Észak-alföldi régió egésze beletartozik. A régióban a gázszolgáltató hat ügyfélszolgálati irodával és további 16 ügyfélszolgálati fiókirodával rendelkezik (40. ábra), amelyek között a leginkább

szembetűnő különbség ismételten a nyitvatartási idő. Az irodák heti öt napon összesen 36 órányi, míg a fiókirodák heti két napon összesen nyolc órányi időtartamban állnak az ügyfelek rendelkezésére.

40. ÁBRA

A Tigáz Zrt. ügyfélszolgálati irodái és fiókirodái az Észak-alföldi régióban, 2009

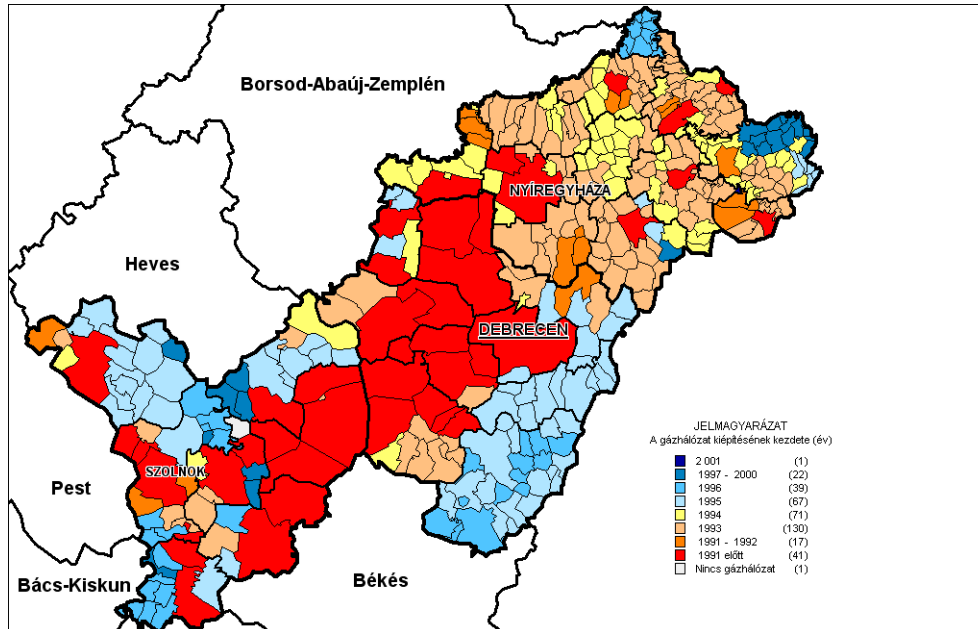

Forrás: a www.tigaz.hu adatai alapján saját szerkesztés.

A települések között a gázfogyasztás szempontjából differenciáló tényező még, hogy a gázcsőhálózat kiépülése mikor tette lehetővé a gázfogyasztás beindulását. A régió 41 településén ez már 1990-nel bezárólag megtörtént, ami a települések három kedvező adottságának volt köszönhető. Legnagyobb részben ezek nagy népességszámú városi települések voltak, másodrészt a régió gázlelőhelyeinek közelében helyezkednek el (pl. Nagyhegyes, Ebes), harmadrészt a Keletről érkező gázimport útvonal mentén fekszenek (pl. Beregdaróc). A gázcsőhálózat kiépülése a régióban 1993-ban vett igazán nagy lendületet, amikor egy éven belül 130 településen vált elérhetővé – legalábbis részben – a lakossági gázszolgáltatás. Ez a folyamat 1997-ig le is zárult három települést leszámítva, Csataszögön 1997-ben, míg Rápolton 2001-ben vált elérhetővé a gázszolgáltatás, Tiszabón pedig továbbra sem (41. ábra).

41. ÁBRA

A gázszolgáltatás beindulásának dátuma az Észak-alföldi régió településein, 1990–2001

Forrás: Saját szerkesztés, T-star adatbázis (1990–2007) alapján.

Távfűtési lakások az Észak-alföldi régióban kizárólag városokban találhatóak, ami nem meglepő, mivel országsszerte is csak néhány falura jellemző a jelenlétük, amelyek kivétel nélkül hőerőművek közelében helyezkednek el. A távfűtésbe és melegvíz hálózatba bekapcsolt lakások száma közel azonos (62–63 ezer lakás), ugyanazon a 16 településen érhetők el, különbségek abból adódhatnak, hogy például Püspökladány távfűtési lakásainak csak mintegy negyede van bekapcsolva a melegvíz hálózatba is. Lakásszám alapján a nagyvárosok részesedése megközelíti a 90%-os arányt, a legkisebb város ebben a körben Záhony ($d=0,0411$).

4.4.2. Turizmus, vendéglátás

A *turizmus* azok közé a szolgáltató ágazatok közé tartozik, amelyek a *legkisebb mértékben függenek össze a települések hierarchikus rendjével*, elsősorban a *desztinációk térbeli rendje* határozza azt meg elhelyezkedésüket, s *jelentősen nem*

befolyásolja a város–falu kapcsolatokat. A turizmus speciális vonásai közé tartozik más vonzáskörzet alakító tényezőkkel szemben, hogy *rövid periódusú, igen gyakran egyszeri és nagy távolságokat átívelő településközi mozgásokat generál* (Bujdosó Z. 2004). Előfordul, hogy rurális térségek egyes kistelepülései jelentősebb idegenforgalmi teljesítménnyel jellemezhetők, mint a régió településhálózatának meghatározó középvárosai, ugyanakkor az is elmondható, hogy egy *bizonyos településméret felett gyakorlatilag elképzelhetetlen, hogy ne legyen jelen valamilyen turisztikai szolgáltatás.* A turizmusnak a településhálózat alakításában igen csekély szerepe van, a *régió néhány specializálódott településének ugyanakkor alapvetően meghatározza a karakterét, s az sem hagyható figyelmen kívül, hogy kapcsolódó szolgáltatások fejlődésére jelentős hatást gyakorol* (Beluszky P. 2003).

Az Észak-Alföldet Magyarország üdülőkörzetei közül négy is érinti (Felső-Tisza-szakasz, a Szolnoki Tisza-szakasz, a Tisza-Körös mente és kiemelt üdülőkörzetként a Tisza-tó), azonban a régió elsősorban vonzerejét jelentő *termál- és gyógyvízkészletére építő fürdőhelyek pontszerűen szinte a régió egész területén jelen vannak.* A régió területe két regionális idegenforgalmi bizottság illetékességi területéhez tartozik. Az Észak-Alföldi Idegenforgalmi Bizottság Központja Szolnok, a Tisza-tavié pedig Tiszafüred, s mindkét helyen működik regionális marketing igazgatóság, illetve regionális turisztikai projekt iroda is. Ezek regionális hálózatát a *Tourinform irodák* adják: a Tisza-tó környékén – Abádszalók, Berekfürdő, Karcag, Kisköre, Nagykőrű, Tiszacsege, Tiszafüred; az Észak-Alföld más területein – Berettyóújfalu, Debrecen, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Jászberény, Jászapáti, Kisújszállás, Mezőtúr, Nyíracsa, Nyíregyháza, Szolnok, Vásárosnamény ($d=0,0488$). Az *egészségturizmus* a régió idegenforgalmának legmeghatározóbb szektora, ezért nagyon fontos szempont kell, hogy legyen a fejlesztések összehangolása. Ezt a célt szolgálja az Észak-alföldi Termál Klaszter, amely egyaránt magában foglalja az érintett vállalkozásokat és intézményeket (Dancs L. 2008).

A *szálláshely szolgáltatás infrastrukturális hátterének vizsgálata* rámutat arra, hogy a régió három megyeszékhelye ebben az ágazatban nem játszik kiemelkedően domináns szerepet, igaz, mindhárom ott van a ranglista első hét helyezettje között. Az Észak-alföldi régió turisztikai alapadottságai miatt a kereskedelmi szállásférőhelyek száma alapján felállított *települési ranglista első 20 helyezettje között szinte kizárólag gyógyvízre építő, illetőleg Tisza-parti fürdőtelepülések* foglalnak helyet, valamint a *szélesebb kínálattal jellemezhető nagyvárosok.* Az egyetlen kivételt az elsősorban a térsége természeti és kulturális örökségére építő *Hortobágy* jelenti. A turizmus a régió több mai kisvárosának *várossá válásában* is jelentős szerepet játszott, feltétlenül ebbe a körbe sorolódik *Abádszalók, Rakamaz és Tiszacsege.*

A régió *91 települése rendelkezik kereskedelmi szálláshellyel* ($d=0,2339$), amelyek közül *46 város.* A kereskedelmi szálláshelyek típusait külön megvizsgálva az tapasztalható, hogy a *szállodák* azok, amelyek a leginkább a központi szerepkörhöz

kötődnek, a régióban mindössze 27 településen vannak jelen ($d=0,0694$), amelyek közül 21 város. Ezzel szemben *panzió* a régió 64 településén található ($d=0,1645$), amelyek között 30 nem városi jogállású település.

A régiós ranglista első helyét a kereskedelmi szállásférőhelyek alapján *Hajdúszoboszló* (6748 db) foglalja el, ahol ráadásul a *szállodai szállásférőhelyek részesedése* 55%-os. A kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák 2007. évi száma a városban megközelítette a 850 ezret, ami régióban 43%-os arányt képviselt. A második pozícióban Debrecen található 20%-os részaránnyal, amelyről meg kell jegyezni, hogy a panziók és turistaszállások kategóriájában első helyen áll. A *kihasználtság különbségeire* mutat rá, hogy a harmadik helyezett Nyíregyháza a hajdúszoboszlói kereskedelmi szálláshelyek számának 38%-ával rendelkezik, a vendégéjszakák számánál azonban csak 15%-os ez az arány. Az *összes falusi település* kereskedelmi szálláshelyein eltöltött vendégéjszakák száma *mindössze 11%-os részarányt képvisel*, ezen belül *Berekfürdő* mintegy 45%-kal bír.

A *magánzállásadást* és *falusi szállásadást* részben a kereskedelmi szálláshelyekhez hasonló struktúra jellemzi, amelyet az egészít ki, hogy *Hajdúszoboszló* és a *Tisza-tó térsége* fokozottan kiemelt jelentőséggel bír. A régió elsőszámú fürdővárosában a magán fizetővendéglátás szállásférőhelyeinek száma mintegy tízezer darab, ami ebben a kategóriában, a falusi szállásadás szállásférőhelyeinek számát is beleértve 54%-os arányt képvisel. A magasabb kihasználtságnak köszönhetően ennél is erőteljesebben megmutatkozik a centralizáltság mértéke, amennyiben a magánzállásadásban eltöltött éjszakák számát vesszük alapul, ebben az esetben Hajdúszoboszló 65%-os részesedéssel bír a régióban. *A magánzállásadás és a falusi szállásadás a régió 107 településén van jelen* ($d=0,2750$), amelyek közül 76 falu. Megjegyzendő, hogy e falvak felében a hivatalosan eltöltött vendégéjszakák száma nem érte el a 200-at, a két kulestelepülésnek *Berekfürdő* és *Cserkeszölő* tekinthető a falusi szállásadásban eltöltött vendégéjszakák számának 57%-ával.

Annak ellenére, hogy az idegenforgalom alapvetően nem a központi helyekhez kötődő szolgáltatást foglal magában, az Észak-Alföldön az tapasztalható, hogy *a régió 28 kistérsége közül 14-ben a kistérség centrum települése tölt be vezető helyet a vendégéjszakák száma alapján*, s csak három kiemelkedő jelentőségű falusi település (*Berekfürdő*, *Cserkeszölő*, *Hortobágy*) van első helyen kistérségében. Ahol a kistérség területén nincs legalább regionális szinten jelentősnek számító desztináció, tehát a kistérség központja a legmeghatározóbb település a turizmus szempontjából is.

A szálláshelyekkel szemben a *vendéglátóhelyek* esetében már sokkal inkább *meghatározó jelentősége van a település lakosságszámának és központi fekvésének is*. A vendéglátás olyan sajátos kereskedelmi tevékenység, amelynek keretében ételeket és italokat készítenek (jellemzően helyben fogyasztásra) és ezzel összefüggő szórakoztató és más szolgáltatásokat nyújtanak. A vendéglátó üzleteket

hat nagy kategóriába sorolják, amelyek közül a meleg-konyhás üzleteken belül is számos kategória különíthető el (étterem, vendéglő, csárda, söröző, étkezde, kifőzde, kávéház, gyorsétkező helyek, snack bár). A további nagyobb kategóriákat a cukrászdák, italüzletek, egyéb vendéglátóhelyek, zenés szórakozó helyek és a munkahelyi vendéglátás alkotják. *Az éttermeket és a cukrászdákat a KSH egy kategóriában kezeli, nem bontja kisebb kategóriákra, amely így jelentős minőségi és mennyiségi különbségeket is elfed.*

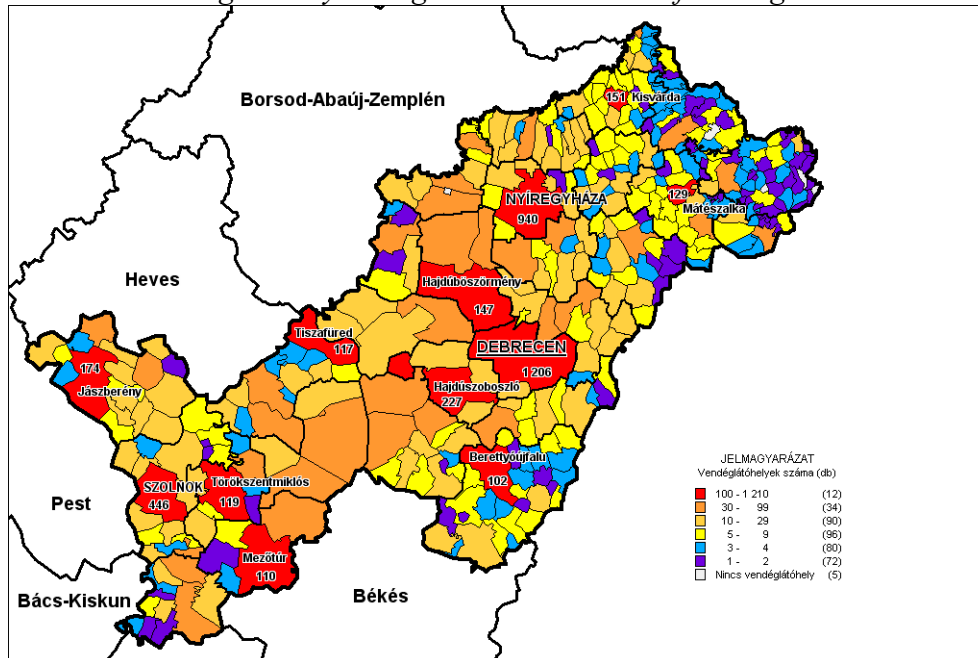
A régió az együtt kezelt kategóriában 4983 egységgel rendelkezik, amelyek 327 település között oszlanak meg ($d=0,8406$). A megyeszékhelyek együttes részesedése 52%. Hajdúszoboszló esetében egyértelműen megmutatkozik a régió turizmusában elfoglalt kiemelt pozíciója, a vendéglátóhelyek száma közel kétszerese, mint a közel azonos népességszámú Törökszentmiklóson. Népeségarányosan szintén nagyon jó Tiszafüred mutatója, amely a 10. helyet foglalja el a régióban. A kistérségi központok közül csak Hajdúhadházon és Baktalórántházán nem éri el a vendéglátóhelyek száma a harmincat (42. ábra).

Az italüzletek kategóriáján belül a KSH T-star adatbázisa a bárókra és borozókra vonatkozóan tartalmaz települési adatokat, amelyek területileg igen kiegyenlítetten helyezkednek el, a régió 360 településen található meg belőlük legalább egy ($d=0,9254$). A régió 2239 bájából és borozójából csak 14,2%-kal részesednek a megyeszékhelyek, s a 25 legjelentősebb város együttes részesedése is csak 40,7%. Népeségszámukhoz képest magasabb üzletszámmal rendelkeznek a jelentősebb turisztikai desztinációval és számottevő átmenő forgalommal rendelkező települések.

A hálózatépítés, igaz, kisebb mértékben, mint a kiskereskedelem, a vendéglátásban is megfigyelhető. Magyarországon is jelenlévő gyorséttermi láncok közül egyedül a *McDonald's*-nak van széleskörű vidéki hálózata, rajta kívül egyedül a *Don Pepe* van még jelen a régióban, konkrétan a régióközpontban. Az országos jelenlétét tekintve a *McDonald's* vidéki hálózatának kiépítésekor egyértelműen a megyeközpontokra, megyei jogú városokra koncentrált, amelyek mellett csak néhány jelentős turistaforgalommal büszkélkedő városban és a Budapesti agglomeráció városaiiban van étterme. A cég az Észak-Alföldön kizárólag a három megyeszékhelyen van jelen, Debrecenben négy, Nyíregyházán kettő és Szolnokon egy étteremmel.

42. ÁBRA

Vendéglátóhelyek megoszlása az Észak-alföldi régióban

Forrás: Saját szerkesztés, T-Star adatbázis (1990–2007) alapján.

4.5. Szolgáltató funkciók hierarchiarendje

Miután felderítettem, hogy az egyes szolgáltató funkciók, illetve az azokat megtestesítő intézmények az Észak-alföldi régió mely településén vannak jelen, kísérletet teszek a vizsgálatba vont szolgáltató funkciók hierarchikus rendjének felállítására. Az egyes szolgáltató funkciók hierarchikus pozíciójának megállapítására azért van szükség, hogy annak segítségével a régió városhálózatának tagjait hierarchikus rendbe tudjam sorolni, s közelebbi megállapításokat tudjak tenni a szolgáltató szektor és a városhálózat kapcsolatára. A szolgáltatások rangsorolásának alapját a diszperziós index értéke adja, amely értéket minden egyes funkció tárgyalásánál feltüntettem. A diszperziós értéket az alapján számoltam ki, hogy miután feltártam az egyes intézmények települési szintű jelenlétét a régióban, az adott intézménnyel rendelkező települések számát elosztottam a régió összes településének számával. Így megkaptam, hogy az intézmények milyen „sűrűséggel” helyezkednek el a régió településhálózatában.

Azok az *intézmények*, amelyek *magas diszperziós értékkel* rendelkeznek, vagyis a *települések többségén jelen vannak*, azok nyilvánvalóan *nem, vagy csak minimális mértékben járulnak hozzá egy város vonzáskörzetének formálásához*, ezért gyakorlatilag *alkalmatlanok a városok kategorizálására*. Ezek a mutatók a vidéki települések szolgáltatásokkal való ellátottságának vizsgálatánál kaphatnának hangsúlyosabb szerepet, aminek elvégzése azonban nem tartozott a dolgozat célkitűzései közé. Ezért bár számos ilyen funkció esetében ismertettem azok regionális sajátosságait és feltüntettem a diszperziós értéküket, nem kapnak szerepet a városok hierarchikus pozíciójának megállapításában (pl. amennyiben egy város csak takarékszövetkezeti fiókkal rendelkezik, bankfiókkal pedig nem, akkor azt funkcióhiányos városként regisztráltam, mivel a takarékszövetkezetek a régió településeinek közel kétharmadán jelen vannak).

A *diszperziós érték* tehát *lehetővé teszi a különböző szolgáltató funkciók hierarchikus szintjének összehasonlítását*, azonban *nem ad lehetőséget az egyes intézmények jelentőségének*, a „városformálásban” játszott súlyának lemérése. Sok esetben csak egy intézmény jelenlétéről, vagy hiányáról vannak információink, így ezeket nem tudjuk összevetni olyan intézményekkel, amelyek esetében a kapcsolatfelvételek heti száma is ismert. A statisztikai adatbázisokban ugyanúgy *egy jelenlévő egységként jelennek meg egészen különböző méretkategóriájú intézmények*. Nem vethető össze az egyaránt egy egységként szereplő hipermarket a kisfalu élelmiszerboltjával. Ugyanazon funkció megléte a régióközpont és egy vidéki kisváros között akár több tízszeres mennyiségi különbséget takarhat és akkor még nem is esett szó a minőségi különbségekről, amelyek még ennél is nehezebben mérhetők (pl. intézményeken belül elérhető funkciók számával, áruváltástékkal, nyitvatartási idővel stb.). Csak az intézmények összevetése is kockázatot rejthet magában, hiszen a régió kórházai között igen jelentős különbségek mutatkoznak az osztályok számának és azok ellátási területének nagysága tekintetében.

A központi funkciók összevetésére *J. E. Brush* vizsgálataiban „értékegységeket” határozott meg, amelyben egy ügyvéd tíz kórházi ágygal, 50 középiskolai tanulóval vagy 200 telefon-előfizetővel volt egyenértékű (*Brush, J. E. 1953*). Ez a módszer ugyan lehetőséget nyújtott a funkciók együttes vizsgálatára, összegzésére, azonban alapvetően szubjektív döntésre épül az értékegységek meghatározásával. Én ezért nem is vállalkoztam ilyen irányú összehasonlításra, inkább arra törekedtem, hogy egy adott funkciócsoporton belül minél több kategóriát különítsek el és azokra külön-külön határozzak meg a diszperziós értéket (pl. a kiskereskedelmi hálózati egységek esetében minden egyes jól elkülöníthető szaküzlet típusra).

A *megyei* ($d=0,0077$) és *regionális* ($0,0026$) igazgatási szerepkörök természetesen azonos diszperziós értékkel rendelkeznek és azonos hierarchiaszintet képviselnek, így azok tárgyalására nem szentelek nagyobb figyelmet. Teszem ezt

azért, mert a *regionális*, illetve *megyei szintre dekoncentrált intézmények* kivétel nélkül csak *megyeszékhelyeken* vannak jelen. Hierarchiaszintjük és az érintett települések köre azonos, így a városhálózat szélesebb körének összehasonlítására nem alkalmasak, hiszen minden esetben elmondhatjuk egy megyei intézménynél, hogy a régió 64 városából 61-ben nincs jelen. Arra ellenben nagyon is alkalmasak, hogy a három érintett várost, vagyis Debrecent, Nyíregyházát és Szolnokot jól elhatárolják a régió többi városától, amelyre más funkciók esetében csak mennyiségi paraméterek adnak lehetőséget. Az igazgatási funkciók vizsgálatát sokkal inkább a középfokú vonzáskörzetekkel, kistérségekkel megközelítően azonos méretű területegységet lefedő illetékességi területtel rendelkező intézményekre (a regionális igazgatási szervek kirendeltségeire) helyeztem.

Azoknál a funkcióknál, amelyek jelenlétét alapvetően a *gazdaság törvényszerűségei* (pl. kereskedelem, termelői szolgáltatások), a *települések központi szerepkörének múltbeli jelentősége* (pl. egészségügyi, oktatási intézmények) határoznak meg, sokkal nagyobb különbségek figyelhetők meg a diszperziós index értékében. Ezek közül is azoknak a városi alap- (esetenként speciális) funkcióknak a vizsgálatára helyeztem a legnagyobb hangsúlyt, amelyek *markáns választóvonalat jelölnek ki a városok különböző csoportjai között*. Annak ellenére, hogy a kereskedelem és egyéb szolgáltató ágak szereplőit nem befolyásolják adminisztratív korlátok, a *különböző ágazatokhoz tartozó vállalkozások elhelyezkedésének területi rendje komoly hasonlóságot mutat, szabályszerűségeket követ*.

Az összegyűjtött diszperziós értékek kiértékelését nem végezhetjük el „ömlesztve”, a kapott adatokat nem hasonlíthatjuk össze korlátlanul. Az ágazatok között jelentős különbség van a hozzáférhető adatok mennyiségét illetően, így nem lenne célravezető őket egy „kalapban” kezelni, másrészt így elfednénk azokat az információkat, amely egy adott ágazatban mutat rá egy település intézményi ellátottságának viszonyaira. Ennek megfelelően *az egyes funkciókat először ágazaton belül, majd ágazati szinten értékeltem, s az egyes ágazatokban mutatkozó hiányosságok alapján ítélt meg az egyes városok helyzetét*. Ennek megfelelően egy település intézményhálózatát egy adott hierarchiaszinten teljes értékű, hiányos és részleges központnak megfelelő kategóriába soroltam be (*Beluszky P. 1967*).

A következőkben *ágazati bontásban* sorra veszem, hogy az egyes ágazatokon belül mely funkciók diszperziós értékét vettem figyelembe a városok kategorizálásához. A *bankhálózat vizsgálatánál minimális városi követelményként* határoztam meg egy országos kereskedelmi bankfiók jelenlétét (50 település, $d=0,1285$), amely azoknál a településeknél, amelyek csak egy bankfiókkal rendelkeztek többnyire az OTP Bankot jelentette. A felsőbb kategóriákat alapvetően az alapján különítettem el, hogy összesen hány bankfiók van jelen a városban. *Hét jelentősebb régiós hálózattal bíró bankot külön funkcióként vettem figyelembe* és kiszámítottam a rájuk vonatkozó diszperziós értéket (pl. Erste Bank:

$d=0,0437$; K&H Bank: $d=0,0617$), megvizsgálva jelenlétüket és hiányukat. Természetesen a megyeszékhelyeken mind a hét bank fiókjai jelen voltak, azonban így már lehetőség nyílt teljes értékű, funkcióhiányos, valamint részleges kis- és középvárosok elkülönítésére a pénzügyi szolgáltatások területén.

A *biztosító társaságoknál* hasonlóan jártam el, amelynek elsősorban az volt az oka, hogy azok területi struktúráját nem lehetett összehasonlítani. Egyébként a vizsgált társaságok valamelyike 72 településen volt jelen, ami már meghaladta a városi jogállású települések számát is, mindemellett 20 városban nem volt jelen biztosító.

A *jogi szolgáltatásokat* a megyei szint alatt a városi bíróságok és ügyészségek határozták meg első körben ($d=0,0437$), a második kategorizálási lehetőséget az ügyvédek száma nyújtotta ($d=0,1568$), az igazságügyi szakértők jelenlétét nem használtam fel a kategorizálásban.

Az *ingatlan egyéb üzleti szolgáltatások* esetében a társas vállalkozások jelenlétének vizsgálatánál nem lehetett egy tevékenységen belül különböző szinteket elkülöníteni, a települési jelenlét mellett a vállalkozások száma nyújtott fogódzót az egyes települések összehasonlításához, hiszen pl. az ingatlangazdálkodási cégek ($d=0,3830$) csak Dombrádról és Kenderesről hiányoztak. A figyelembe vett diszperziós érték a további tevékenységeknél: kölcsönzés: $d=0,2339$; számítástechnikai tevékenység: $d=0,1902$; számviteli, könyvvizsgálói és adószakértői tevékenységek: $d=0,3188$; üzletvitel: $d=0,2057$; mérnöki tevékenység $d=0,1774$.

A közlekedési szolgáltatásokra települési szinten összehasonlítható, számszerűsíthető és a városok elkülönítésére alkalmas mutatóként csak az *autóbusz pályaudvarok* ($d=0,0591$) és a *helyi buszközlekedés* ($d=0,0437$) jelenléte adott lehetőséget a diszperziós index alapján történő összehasonlításra. A *nagykereskedelmi raktárak* ($d=0,4396$) vizsgálatánál csak arra nyílt lehetőség, hogy elkülönítsem azokat a városokat (számszerűen 11-et), ahol ez a funkció egyáltalán nincs jelen. A *posták* esetében a nyitvatartási idő alapján a szolgáltatások mennyiségi és minőségi paramétereire lehet következtetni, azonban mivel minden városban jelen vannak, nem tudtam bevonni a diszperziós érték alapján történő vizsgálatba. Mind a *vonalas* ($d=0,0617$), mind a *mobil telefonszolgáltatást* ($d=0,0643$) az ügyfélszolgálati irodák jelenléte alapján tudtam megvizsgálni, amelyet minden egyes szolgáltatóra elvégeztem.

Az elosztó szolgáltatások körében egyértelműen a kiskereskedelemé a legmeghatározóbb szerep. Ennek megfelelően próbáltam részletekbe menően megvizsgálni a nem alapfokú funkciónak minősíthető szakboltokat. A KSH T-Star adatbázisának feldolgozása alapján hét szaküzlet típus települések közötti megoszlása volt alkalmas arra, hogy figyelembe vegyem a települések kategorizálásánál (a többi üzlettípus már falusi településeken is nagy számban volt jelen). Emellett megvizsgáltam a speciális üzlettípusokat, amelyek közül a

hipermarketek ($d=0,0231$) kizárólag a legjelentősebb kereskedelmi szerepkörű kis- és középvárosokban telepedtek meg egyelőre.

Az *igazgatási funkciók* vizsgálata relatíve egyszerűbb, mivel az egyes intézmények vagy jelen vannak egy városban, vagy nincsenek, a számuk alapján nem lehet különbséget tenni köztük. A következő 11 városi alapfunkciót ellátó intézményt vettem figyelembe a városok kategorizálásánál: APEH kirendeltségek ($d=0,0488$), munkaügyi kirendeltségek ($d=0,0797$), ÁNTSZ kirendeltségek ($d=0,0488$), állategészségügyi és élelmiszer-ellenőrző hivatalok ($d=0,0437$), falugazdász területközpontok ($d=0,0591$), körzeti földhivatalok ($d=0,0463$), rendőrkapitányságok ($d=0,0591$), körzeti polgári védelmi parancsnokságok ($d=0,0643$), tűzoltóságok ($d=0,0925$), okmányirodák, ($d=0,1414$) szociális engedélyezési körzetek ($d=0,1440$), építésügyi hatóságok ($d=0,0694$).

Az *egészségügyi szolgáltatások jól hierarchizáltak a kórházak* ($d=0,0360$), a *járóbeteg szakellátó intézetek* ($d=0,0617$), a *gondozóintézetek és a mentő-állomások* ($d=0,1080$) révén, ezért jó támpontot nyújtottak a hierarchikus rend felállításához. A szociális ellátó intézmények területi elhelyezkedése a településhálózat hierarchiaviszonyai szempontjából meglehetősen kiegyenlített a régióban, aminek köszönhetően nem találtam olyan mutatót, amely különbséget tett volna falu, város és jelentősebb térségközpont között. Az oktatásban a középiskolák ($d=0,1285$) és akkreditált felnőttképzési intézmények ($d=0,0900$), mint alapfokú városi funkciók, a felsőoktatás ($d=0,0231$) mint speciális városi funkció kerültek be a vizsgálatba. A kulturális szolgáltatások területéről figyelembe vett mutató a mozik ($d=0,0643$) és a múzeumok ($d=0,0977$) jelenléte.

A személyi szolgáltatások közül adatok hiányában a *kommunális szolgáltatások*, valamint a *turizmus és vendéglátás* területét tudtam csak bevonni a vizsgálatba, amelyek közül figyelembe vettem a városok tipizálásánál: villamosenergia-szolgáltatók ügyfélszolgálati irodája ($d=0,0771$), gázszolgáltató ügyfélszolgálati irodája ($d=0,0566$); Tourinform iroda ($d=0,0488$), szálloda ($d=0,0694$).

A *megyei és regionális szintű igazgatási funkciók és a falvakban is széles körben jelenlevő, gyakorlatilag alapfokúnak minősíthető funkciók* figyelmen kívül hagyásával 11 szolgáltató ágazatba sorolt 56 intézményt és tevékenységet vettem figyelembe az Észak-alföldi régió városhálózatát formáló funkcióként. A szociális ellátórendszer, a postai szolgáltatások és a civil szervezetek szerepét e téren nem tudtam megvizsgálni az erre a célra hasznosítható adatok hiányában. Az egyes szolgáltató funkciók előfordulási gyakoriságát, hierarchiarendjét és a települések hierarchiaszintjeinek kapcsolatát a 17. táblázat szemlélteti kiválasztott mutatók alapján (a táblázat nem csak azokat funkciókat tartalmazza, amelyekre a városi vizsgálat koncentrált).

17. TÁBLÁZAT

Szolgáltató funkciók diszperziós (d) értéke és kapcsolata a településhierarchiával

Szolgáltató funkciók, intézmények	d	Településhierarchia szintek
Ítéltábla	0,0013	Régióközpont
Regionális APEH Igazgatóság, Regionális Államigazgatási Hivatal, Területi Főépítész stb.	0,0026	
Cégbíróság, Munkaügyi Bíróság stb.	0,0077	Megyeszékhelyek
Felsőoktatás	0,0154	Megyeszékhelyek és néhány „kivételezett” kis- és középvasok
Hipermarket	0,0231	Középvárosok, jelentős térségi szerepkörű kisvárosok
Kórház, ÁNTSZ	0,0283	
Városi bíróság, ügyészség, közjegyző	0,0437	
Körzeti földhivatal	0,0463	
APEH kirendeltség, Tourinform iroda	0,0488	
Gázszolgáltató ügyfélszolgálati irodája	0,0566	
Városi rendőrkapitányság	0,0591	Kevésbé jelentős kistérségi központok, egykori mezővárosok
Járóbeteg szakrendelő	0,0617	
Mozi	0,0643	
Tüdőbeteg-gondozó-intézet	0,0668	
Szálloda	0,0694	
Munkaügyi kirendeltség	0,0797	
Akkreditált képzőintézmény	0,0900	Városi szerepkörű települések
Mentőállomás	0,1080	
Gépjármű szaküzlet	0,1234	
Középiskola, Bölcsőde	0,1285	
Illatszerüzlet	0,1362	
Okmányiroda	0,1414	
Ügyvédi iroda	0,1568	
Cipő- és bőrárú szaküzlet	0,1594	
Textilszaküzlet	0,1645	Nem csak városi szerepkörű települések
Bankjegykiadó automata	0,2057	
Kölcsönzőhely	0,2339	
Időotthon	0,3111	
Nagykereskedelmi raktár	0,4396	
Ruházati szaküzlet	0,5373	

Forrás: Saját szerkesztés, 2009.

A rangsorolt mutatók alapján *hierarchikus szintek állíthatók fel a szolgáltató funkciók között, amelyek lehetőséget nyújtanak a régió településeinek kategorizálására, csakúgy, mint a településcsoportokat egymástól elkülönítő tipikus funkciók meghatározására.* Az első szinten a megyénél nagyobb, egyes esetekben a régió határain is túlnyúló vonzásterülettel rendelkező funkciók sorolódnak, amelyek túlnyomó többsége csak a régióközpontban van jelen, más városokban inkább csak egy-egy funkció jelenik meg (pl. Nyíregyháza és Szolnok egyaránt rendelkeznek regionális igazgatási szerepkörrel, ami így Debrecenből hiányzik), a diszperziós index értéke ilyen esetekben: $d=0,0026$.

A második szintet a megyei szintű intézmények határozzák meg, amelyek gyakorlatilag mindhárom megyeszékhelyen jelen vannak ($d=0,0077$). Ezt követően olyan funkciók következnek, amelyek a megyeszékhelyek mindegyikén jelen vannak, más városokban is előfordulnak, azonban inkább csak elvétve, néhány „kitüntetett” településen (pl. felsőfokú oktatási intézmények, súlyponti kórházak), így *nem lehetnek meghatározói egy településkörnek.*

A közigazgatási tagolást követve kézenfekvő lenne következő kategóriaként, vagyis harmadik szintként a kistérségi központok körét elkülöníteni, azonban ehhez sok esetben még az igazgatási szerepkörök sem igazodnak, a kisebb, perifériális helyzetű kistérségek jelentősebb kistérségi központok ellátási területéhez tartoznak. Funkcionális ellátottság tekintetében óriási különbségek mutatkoznak közöttük. Ennek megfelelően a kistérség központi szerepkörrel rendelkező városokon belül el kell különíteni a jelenlevő funkciók alapján *valóban jelentős térségi szerepkörrel bíró településeket* (középvárosokat, funkcionálisan jól ellátott kisvárosokat), a hozzájuk kapcsolódó funkciókkal együtt ($d=0,0200-0,0500$).

A negyedik szint szorosabban kötődik a kistérségi székhely településekhez, a rövidebb városi múlttal rendelkező települések azonban nem férnek bele ebbe a körbe. Funkcionális ellátottság szempontjából megközelítőleg azonos helyzetben vannak ezzel a körrel a jelentősebb városi múlttal rendelkező egykori mezővárosok (pl. Hajdúnánás, Kisújszállás), a valóban városias arculatú települések vonzáskörzet hiányában nem tudnak ebből a körből előrébb lépni ($d=0,0500-0,0800$).

Megkülönböztethetők továbbá azok a települések, amelyek többsége városi ranggal rendelkezik, azonban csak a vizsgált funkciók töredék része alapján emelkednek ki az átlagos falusi szintből. A kisebb városok esetében sokszor a szinte minden városban és helyenként községekben is jelenlevő funkciók jelenléte is hiányos ($d=0,0800-0,1600$). Az ennél nagyobb területi elterjedést mutató funkciók már nagyszámú községben is jelen vannak, nem köthetők szorosabban a településhierarchia tagozódásához.

4.6 Az észak-alföldi régió városainak hierarchikus pozíciója a szolgáltató szektor települési szintű vizsgálata alapján

A központi szerepkört betöltő *települések városhierarchiában elfoglalt pozíciójának megállapításában elsődleges jelentősége* volt a *különböző hierarchiaszintű funkciók jelenlétének*, vagy *hiányának*, azonban több funkciócsoport esetében, ahol csak egy-két a vizsgálatban releváns mutató állt rendelkezésemre, figyelembe kellett vennem más szempontokat is. Csak *számszerűsíthető információkra szorítkoztam*, s csak egy adott funkció sajátosságainak vizsgálatára használtam őket, különböző funkciók összegzésére nem. Néhány kisvárosról például már az sok információt közölt, hogy a szolgáltatásban foglalkoztatottak száma nem érte el az 500 főt. Azokat az adatbázisokat, amelyeket a rendelkezésre álló adatok tulajdonságából adódóan nem tudtam tovább bontani, azok alapján *települési ranglistákat* állítottam fel, amely több esetben (pl. kiskereskedelmi hálózati egységek összesített száma, középiskolás diákok száma stb.) *segítette a városok pozícionálását a funkcióra vonatkozó diszperziós érték hiányában*.

A térségen belüli központi szerepkör megállapításában szintén fontos szerepe volt *különböző statisztikai mutatók ezer lakosra jutó számának*. Már csak azért is, mert több olyan kis népességszámú városa is van a régiónak, amelyek szűkebb környezetük számára széles spektrumú szolgáltatásokat nyújtanak, azonban a statisztikai adatok abszolút számát tekintve eltörpülnek a régió középvárosai mellett. Különösen a régió jelentősebb térségi szerepkörrel rendelkező településeinek vizsgálatánál volt erre szükség, ha egy-egy ágazaton belül gyakorlatilag az összes funkcióval rendelkeztek.

A régió három legnépesebb városa, vagyis a megyeszékhelyek kiemelkednek a régió városhálózatából, a megyei igazgatási intézményeken túl is számos olyan funkcióval rendelkeznek, amelyek a kisebb városokban meg sem jelennek. Az üzleti szolgáltatások körében az együttes jelentőségük minden esetben meghaladja a kétharmados arányt. A szolgáltatások szempontjából a három megyeszékhely a régió három centrumterületét jelenti. A régió városai között csak néhány olyan erős térségi központot találunk, amelyeket valamilyen formában összemérhetünk velük. A vizsgálat is azért koncentrált sokkal inkább a közép- és kisvárosok, valamint a városias jellegű és csak rangját tekintve városi településekre.

A régió városhierarchiájának „csúcsán” a régióközpont, Debrecen helyezkedik el, amelyet a kifejezetten a magyar nagyvárosok funkcionális ellátottságát célzó vizsgálatok is alátámasztottak korábban a teljes értékű *regionális centrumok* közé sorolva (Süli-Zakar I.–Csomós Gy. 2005). A város regionális súlya a szolgáltató funkciók kvantitatív elemzése alapján több esetben is meghaladja a 30%-ot funkcionális várostérsége nélkül, nem említve olyan speciális szerepköröket, amelyek kizárólag Debrecenben vannak jelen. A régióban újonnan megjelenő

szolgáltatások elsősorú célterülete a régióközpont a nagy népességszám okán is megjelenő differenciált igények miatt. A város vonzáskörzete speciális városi funkciók esetében túlnyúlik a régió, illetve az ország határain is (egyetemi karok, klinika, kulturális és sport rendezvények, itélőtábla stb.). Meg kell azonban jegyezni, hogy az ezer lakosra jutó fajlagos mutatók összehasonlításában Nyíregyháza és Szolnok is rendszeresen megelőzi Debrecen, ami összefüggésbe hozható a régióközpontot övező városgyűrű településeivel. A szomszédos hajdúvárosok Debrecen szempontjából vonzott településként jöhetnek szóba, miközben azok is központi szerepkört töltenek be.

A városhierarchia következő fokán Nyíregyháza és Szolnok, mint megyeszékhelyek helyezkednek el. Funkcionális értelemben mind a két város teljes értékű megyeszékhelynek tekinthető, azonban a méretbeli különbségek erősen megmutatkoznak közöttük a szolgáltató szektorok kiépültségében is. Nyíregyháza adatai az üzleti szolgáltatások és a kereskedelem területén inkább Debrecenhez állnak közelebb, mint Szolnokhoz (pl. a kiskereskedelmi egységek számában kétszeres a különbség). A multinacionális szolgáltató cégek második számú célpontja a régióban egyértelműen Nyíregyháza. A városok regionális jelentőségéről elmondható, hogy a vizsgált mutatók többsége esetében Szolnok részesedése a régió belül 10–15%, míg Nyíregyházáé 15–20% között mozog.

Az Észak-alföldi régió városhálózatában a három megyeszékhely és a kisvárosok között óriási úr táton, a szó klasszikus értelmében vett középvárosok hiányoznak a régióból. Az Észak-alföldi régió településhálózatának belső adottságainak elemzéséből kiindulva feltétlenül középvárosnak kell tekintenünk Jászberényt, Kisvárdát és Mátészalkát. Funkcióellátottsága alapján a városrangsor negyedik helyén egyértelműen Jászberény áll, a Jászság tradicionális központja. A különböző szolgáltatások alacsony fajlagos mutatói azonban arra engednek következtetni, hogy a környező településekkel a város nem tart fenn erős város-falu kapcsolatrendszert. Ez annak is köszönhető, hogy három kisváros is található a közvetlen szomszédságában, amelyek ha nem kelhetnek versenyre vele, de részben korlátozzák vonzáskörzetének kiterjedését. Ehhez adódnak még hozzá a megyehatár közelében található vetélytársak (Gyöngyös, Hatvan, Nagykáta). A Jászság területén megfigyelhető még egy negatív tendencia, amely hosszabb távon a szolgáltató ágazatra is kihatással lehet, méghozzá a népességszám átlagot jelentősen meghaladó csökkenése, ami Jászberényre különösen jellemző.

Kisvárdát és Mátészalkát kisebb népességszáma ellenére a különböző szolgáltató ágakat külön-külön is figyelembe véve kifejezetten kiegyenlített intézményhálózattal rendelkezik, csak kisebb hiányosságok mutatkoznak (pl. egyik városban sincs mozi). Az ezer lakosra számított mutatók tekintetében rendre a régió élmezőnyében foglalnak helyet. Köszönhető mindez annak is, hogy a közvetlen szomszédságukban nincs igazi „vetélytársuk” és Nyíregyházától is kellő

távolságban fekszenek, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye térszerkezetét tekintve kulcspozícióban.

Hajdúszoboszló funkcionális ellátottságában már komoly belső egyenetlenségek mutatkoznak, ami annak köszönhető, hogy szolgáltató szektora jelentős részben a *turistákra*, nem a város-vidék kapcsolatokra alapozva épült ki. A városnak a régióban első helyet elfoglaló idegenforgalma a kapcsolódó szolgáltatásokban is jól kiépült hálózatot eredményezett, azonban Debrecen közelsége miatt a hiányosságok hosszabb távon is fennmaradnak, emiatt már a kisvárosok közé kerül besorolásra.

Falvak hiányában *Karcag* esetében szintén problémát jelent a klasszikus város-falu kapcsolatok kibontakozása, azonban a térség hagyományos központjaként funkcionálisan a legjobban ellátott, így a szomszédos városok számára is többlétszolgáltatásokat nyújt. A szélesebb hálózatot üzemeltető kereskedelmi cégek és szolgáltatók többnyire kitüntetett figyelmet fordítanak Karcagra, Jász-Nagykun-Szolnok megye keleti harmadának elsőszámú centruma. A szolgáltató szektora alapján a régió erős kisvárosai közé tartozik.

Hajdú-Bihar megye déli, a trianoni határmegvonást követően város nélkül maradt területének központja *Berettyóújfalú*, amely a térség településállományát és a megyeszékhelytől való távolságát illetően hasonló pozícióban van, mint a már említett Kisvárdá, vagy Mátészalka. A város fejlődését negatívan befolyásolja, hogy egy periférikus térségben fekszik, emiatt az üzleti szolgáltatások és egyes kereskedelmi ágak esetében alacsonyabb mutatók jellemzik a várost, az intézményi ellátottsága egyébként jó, a funkciók többségében magas fajlagos mutatókkal jellemezhető.

Hajdúböszörmény a régió *negyedik legnépesebb* települése, azonban korántsem rendelkezik annyira kiegyenlített szolgáltató szektorral, ami a *vonzáskörzet hiányának*, valamint *Debrecen és a többi hajdúváros szomszédságának* tudható be. Funkcionális hiányosságai közül legszembetűnőbb, hogy *nincs kórháza*. Más ágazatoknál is megfigyelhető, hogy a megyeszékhely közelsége késlelteti új funkciók megjelenését. A városrangsorban egyébként rendre az első tíz pozícióban foglal helyet. A gravitációs modell alapján számított vonzáskörzetek közül csak 11-nek a népességszáma haladja meg a Hajdúböszörmény népességszámát önmagában.

Mezőtúr amellet, hogy kisvárosi szinten kiegyensúlyozott szolgáltató szektorral rendelkezik, helyenként magasabb hierarchiaszintű funkciókkal (felsőoktatás, kórház) is rendelkezik. A város speciális helyzetben van abból a szempontból, hogy térségi szintű szolgáltatásaiban egy másik jelentős városi múlttal rendelkező település, Túrkeve játszik meghatározó szerepet.

A városok következő köre szintén a *kisvárosok kategóriájába* tartozik, azonban amellet, hogy egyes funkciók tekintetében a régió élmezőnyében foglalnak helyet, körükben már *komolyabb hiányosságok* mutatkoznak. *Törökszentmiklós* központi

szerepkörét erősen csorbítja Szolnok közelsége, ez elsősorban a társadalmi szolgáltatások és a kiskereskedelem területén nyilvánul meg. A több tekintetben Mátészalkával rivalizáló *Nyírbátort* elsősorban a járóbeteg ellátás hiánya és a középiskolások alacsony száma miatt soroltam a funkcionálisan hiányos kisvárosok kategóriájába.

Népességszámához képest *Tiszafüredet* kifejezetten kiegyenlített, a kisvárosoktól elvárható szolgáltató szektor jellemzi, a felsőbb kategóriákba sorolt városoktól az különbözteti meg, hogy periférikus fekvése miatti kis népességszámú vonzáskörzete nem nyújt megfelelő piacot az egyes szolgáltató funkciók diverzifikáltabb kiépüléséhez. *Püspökladány* szolgáltató szektorának kiépülését a versenytársak közvetlen közelsége akadályozza, a különböző szolgáltató funkciók jelenléte elsősorban azért nem diverzifikáltabb, mert a szomszédos városok közül Berettyóújfalu, Hajdúszoboszló és Karcag is megelőzi ebben a tekintetben. *Fehérgyarmat* és *Vásárosnamény* kis népességszáma ellenére igen kiterjedt vonzáskörzettel rendelkezik, ami annak is köszönhető, hogy a határ menti kis- és aprófalvak ellátásában nincs versenytársuk. A társadalmi szolgáltatások tekintetében kulcspozícióban vannak térségükben, periférikus fekvésük és kis méretük az üzleti szolgáltatások hiányosságaihoz mutatkozik meg.

A kisvárosok harmadik csoportja már csak részlegesen felel meg a kisvárosokkal szemben támasztott kritériumoknak. Balmazújváros és Hajdúnánás helyzetét relatíve nagy népességszáma mellett erősen korlátozza egy kiterjedtebb vonzáskörzet hiánya. Az előbbi kistérségközponti szerepköre nélkül nem lehetne tagja a kisvárosok csoportjának, míg az utóbbit éppen az igazgatási funkciók hiánya sorolja a részleges kisvárosi kategóriába. Hajdúnánás a kistérségi rendszerben központ szerepet nem kapott városok között egyértelműen a legerősebb szolgáltató szektorral rendelkező város. *Nagykálló* arra ad tipikus példát, hogyan őrizheti meg központi funkcióit egy kisváros egy nagyváros közvetlen szomszédságában, azt azonban hozzá kell tenni, hogy az újonnan betelepülő üzleti szolgáltatások számára már nem tud megfelelő alternatívát nyújtani Nyíregyházával szemben.

Kisújszálláson Karcag szomszédságának köszönhetően az egyes szolgáltató funkciók jelen vannak, azonban azok a szomszédos városban épültek ki magasabb szinten, így elsősorban középfokú oktatása révén lát el térségi szintű feladatokat. Hasonló pozícióban van Tiszavasvári is, ahol a funkciók hiánya nem okoz problémát, a szolgáltatások mennyiségi és minőségi paraméterei azonban már elmaradnak az erősebb térségi szerepkörrel rendelkező kisvárosok mutatóitól.

Kunszentmárton és Tiszaföldvár mind népességszám, mind a szolgáltató funkciók jelentős része alapján hasonló kategóriába tartozik, komoly vetélytársai egymásnak, azonban az igazgatási és egészségügyi térségi szerepköre *Kunszentmárton*t helyezi jobb pozícióba funkcionális szempontok alapján, amelynek köszönhetően a kisvárosok körébe tarozhat.

A többnyire kistérség központi szerepkört is betöltő kisvárosok alatti kategóriába funkcionális értelemben azok a városias jellegű települések tartoznak, amelyek csoportja szintén két részre bontható településhálózati pozíciója alapján. Az első körbe azok a kis népességszámú városok tartoznak, amelyek több községre kiterjedő vonzáskörzettel rendelkeznek, vagy periférikus helyzetük miatt kistérség központi szerepet is kaptak, azonban elsősorban a saját, de vonzáskörzetük együttes népességének alacsony száma kevésbé kelti fel a vállalkozók érdeklődését. Ezek a kisvárosok (pl. *Baktalórántháza, Csenger, Polgár, Záhony*) elsősorban a társadalmi szolgáltatások intézmény-hálózatának kiépültsége révén kerültek be ebbe a körbe. Záhony különleges pozícióban van, kifejezetten magas a szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma, a várossá válása óta pedig számos új funkcióval gazdagodott.

A második körbe azok a városok sorolódnak, amelyek nagyobb népességszámuk, több esetben jelentősebb városi múltuk, s néhány speciális szerepkörük ellenére gyakorlatilag nem, vagy csak egy-két községre kiterjedő vonzáskörzettel rendelkeznek (pl. *Hajdúdorog, Jászapati, Martfű Túrkeve, Újfehértó*). Esetükben fordított a helyzet, mivel nem kistérségi központok, az igazgatási szerepkör hiányzik e településekről, azonban más városi alapfunkciók jelenléte gyakoribb és az üzleti szolgáltatást nyújtó vállalkozások száma is magasabb.

Az utóbbi években a várossá nyilvánítások magas száma és a potenciális városok egyre szűkülő köre erőteljesen megemelte a városi ranggal rendelkező, az intézményhálózat kiépültsége szempontjából azonban csak részlegesen annak tekinthető települések körét. Ezeknek a funkcióellátottsága rendkívül gyenge, gyakran jelennek meg a funkcióhiányos települések között még olyan esetekben is, amikor az adott funkció már a régió több tucat községében is jelen van. A régió 64 városa közül 25-et soroltam ebbe a kategóriába, amelyek körében a vizsgált funkciók többsége nincs jelen. Olyan alapvető hiányosságok mutatkoznak helyenként (természetesen nem minden településre vonatkozóan), mint a bankfiók, ügyvédi iroda, középiskola, szaküzletek hiánya. A *Beluszky Pál* és *Győri Róbert* által is alkalmazott szakterminológia alapján a következő kategóriákba soroltam be a régió városait (*Beluszky P.–Győri Z. 2004*) (18. táblázat).

18. TÁBLÁZAT
Az Észak-alföldi régió városainak hierarchikus csoportjai

	Teljes értékű	Hiányos	Részleges
Regionális centrum	Debrecen		
Megyeszékhely	Nyíregyháza, Szolnok		
Középváros	Jászberény, Mátészalka, Kisvárd		
Kisváros	Berettyóújfalu, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló Karcag Mezőtúr	Fehérgyarmat, Nyírbátor, Püspökladány, Tiszafüred, Törökszentmiklós, Vásárosnamény	Balmazújváros, Hajdúnánás, Kisújszállás, Kunszentmárton, Nagykálló, Tiszavasvári
Városias jellegű település	Baktalórántháza, Csenger, Ibrány, Létavértes, Polgár, Záhony; Derecske, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Jászapáti, Jászárokszállás, Kunhegyes, Martfű Tiszaföldvár, Tiszalök, Túrkeve, Újfehértó		
Városi szerepkör nélküli település városi ranggal	Abádszalók, Balkány, Biharkeresztes, Demecser, Dombrád, Hajdúsámson, Jászfényszaru, Kaba, Kemece, Kenderes, Komádi, Mándok, Máriapócs, Nádudvar, Nagyecsed, Nagyhalász, Nyíradony, Nyírlugos, Nyírtelek, Rakamaz, Téglás, Tiszacsege, Újszász, Vámospércs		

Forrás: Saját szerkesztés, 2009.

5. Az értekezés új- és újszerű eredményei, a vizsgálok eredmények használhatósága a terület- és településfejlesztés gyakorlatában

- Először készült az Északi-alföldi régió szolgáltató szektorának teljes spektrumát átfogó területi megközelítésű elemzés, amely több esetben az egyes ágazatok szintjén is hiánypótlónak tekinthető (pl. üzleti és jogi szolgáltatások). Az egyes ágazatok sajátosságait feltáró vizsgálatok hozzájárultak a szolgáltatások megtelepedését befolyásoló törvényszerűségek megismeréséhez.
- Bebizonyosodott, hogy a szolgáltató ágazatok döntő mértékben a városi jogállású településekre koncentrálódnak, erős kapcsolat áll fenn a régió szolgáltató szektora és városhálózata között.
- A szolgáltató ágazatok és a településhálózat kapcsolatait feltáró vizsgálatok eredményeként megvalósult a központi szerepkörű települések funkcionális ellátottság alapján történő csoportosítása, amelynek segítségével megállapítottam a régió városainak a településhierarchiában elfoglalt pozícióját.
- Az értekezésben elvégzett elemzések eredményeként megerősítést nyert az a tudományos hipotézis, miszerint a régió két eltérő településstruktúrával jellemezhető térségében a központi szerepkörű településeken a szolgáltatások strukturális megoszlása különböző. A vonzáskörzettel nem, vagy csak alig rendelkező településekre jellemző, hogy szolgáltató szektoruk kevésbé kiegyensúlyozott, gyakran magasabb hierarchiaszintű funkciók is megjelennek, miközben az alsóbb szinteken több esetben hiányosságok mutatkoznak.
- Bebizonyosodott, hogy a három megyeszékhely a régió szolgáltató szektorának több mint 50%-át fedi le, a megyeszékhelyek sorrendje rendkívül stabilnak tekinthető, csak néhány esetben fordul elő, hogy a népességszám alapján felálló Debrecen, Nyíregyháza, Szolnok sorrend felcserélődik. Kizárólag az idegenforgalomban tapasztalható, hogy nem megyeszékhelyé az első pozíció a régióban.
- Bizonyítást nyert, hogy a régió városi rangú településeinek mintegy harmada a szolgáltatások jelenléte, illetve a központi funkciók hiányosságai alapján nem tölt be városi szerepkört, ún. „ceremoniális városoknak” tekinthető. Ezzel párhuzamosan az is bebizonyosodott, hogy a nincs olyan városi ranggal még nem rendelkező település, amely szerepkörét tekintve városként funkcionálna.
- Az újonnan létrehozott kistérségek központjainak szolgáltató szektora az elmúlt években csak néhány közigazgatási és humán szolgáltatási szerepkörrel bővült, vonzáskörzet központi szerepkörük nem erősödött a várt mértékben. A városok településhierarchiában elfoglalt pozíciója

hosszabb távon is stabilnak tekinthető, az újonnan megjelenő szolgáltatások gyakorlatilag a régóta meglévő szerepkörökre épülnek rá.

- Az országos, illetve regionális hálózattal rendelkező szolgáltató és kereskedelmi cégek telephelyválasztásukban és egységeik működtetésében is igazodnak a régió településstruktúrájához. A hálózat nagyságától függ elsősorban, hogy az csak a nagyvárosokra terjed ki, vagy a későbbiben megjelenik a közép- és kisvárosokban is. Az igen kiterjedt hálózatok egységei között sokszor csak minőségbeli szempontok alapján lehet különbséget tenni, úgymint az egységek mérete, nyitvatartási ideje, ellátott feladatkörök stb.

A szolgáltató szektor területi sajátosságainak, illetve az egyes települések szerepkörének vizsgálata sokrétű, a *gyakorlatban is hasznosítható eredményeket szolgáltat*, amelyeket a széles összefüggésrendszer miatt célszerű a *területfejlesztési tervdokumentumok elkészítése során* is figyelembe venni.

A területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek számára az ilyen típusú kutatások lehetővé teszik, hogy a gazdasági életben, a foglalkoztatásban betöltött jelentőségéhez képest a fejlesztési dokumentumokban többnyire méltánytalanul alulreprezentált szektor tényleges súlyának megfelelően jelenjen meg. Mindez leginkább az információhiányra vezethető vissza, a sajátos szempontokra épülő felmérések elvégzésének ugyanakkor alapfeltétele a rendelkezésre álló, több szempontból is hiányos vagy nem kellő információtartalmat hordozó statisztikai adatok szisztematikus kiegészítése.

A szélesebb információbázisra alapozott elemzések a fejlesztési elképzelések sokkal konkrétabb megalapozásán túl arra is kiválóan alkalmasak, hogy *rámutassanak az intézményellátottságban meglévő disszonanciákra*, illetve azok távolabbi mutató hatásaira. A hiányosságok ismerete lehetőséget biztosít az *új funkciók telepítésének tervezésére*. Különösen szembeűnőek a hiányosságok az újonnan létrehozott kistérségek esetében, amelyek területén ugyan több város is található, funkcionálisan azonban nem egészíthetik ki egymást, mivel az intézmények többsége egyik városban sincs jelen. Ez már az egyes *települési önkormányzatok számára is jól hasznosítható információkat szolgáltat*, mert az esetlegesen tervezett funkcióbővítések tekintetében képet kaphatnak arról, hogy az adott szolgáltatáshoz való hozzáférés okoz-e tényleges nehézséget a lakosok számára, vagy éppenséggel könnyen elérhető valamelyik közeli településen, értelmetlenné téve ezáltal a saját ráfordításokat. A városban élők életszínvonalának javításának céljából a *városok* nem csak a munkahelyteremtő beruházásokért *versenyeznek*, hanem az egyes *szolgáltató intézmények jelenlétéért* is. Jelentősen megkönnyíthetik azzal a helyi lakosok életét, ha nem kell azok igénybevétele miatt másik településre utazni.

A fentebbi szempontok azonban nem pusztán a települési önkormányzatok esetében jutnak érvényre, hasonlóan komoly jelentőséggel bírhatnak a szektorban tevékenykedő gazdasági szereplők számára is. Az egyes hálózatok kiépültségének vagy a konkurencia megjelenésének pontos ismerete döntő szempont egy új telephely kiválasztása, vagy akár egy új szolgáltatás beindítása esetén. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a szolgáltató ágazat rendkívül gyors átalakulása miatt az utóbbi információk felhasználására csak rövid távon van lehetőség.

6. Összefoglaló

Az elmúlt évtizedekben a gazdaság ágazatai közül a szolgáltató szektor bővült a leggyorsabban, s vált a gazdasági teljesítménye és a foglalkoztatásban betöltött szerepe alapján is a legjelentősebbé, ami nagymértékben oldja a társadalom és a gazdaság telephelyválasztásának kötöttségeit. A terciér szektor térnyerése az utóbbi évtizedekben Kelet-Európában, s így hazánkban is gyorsabb ütemben zajlik le, mivel a „tervgazdaság évtizedeiben” háttérbe szorult annak fejlődése. A szolgáltató szektor gazdaságon belüli jelentősége folyamatosan növekszik, a jelenlegi trendeket figyelembe véve a szolgáltató szektorból származó jövedelem a fejlett országokban 80–90% közötti arányt érhet el a bruttó hazai összterméken belül.

A városok nagyságát és szerepkörét tekintve jelentős különbségeket tapasztalhatunk, azonban közös bennük, hogy a területi munkamegosztásban meghatározó funkcionális térszervező elemek. A településföldrajz megközelítése alapján a város a központi funkciók gyűjtőhelye, ezek révén különböztethető meg a falvaktól, amelyeknek lakói a városokba kénytelenek utazni azok igénybe vételéhez. A szolgáltatások többsége, a minden településen jelenlévő alapszolgáltatásokat leszámítva ebbe a körbe tartozik.

A dolgozat elsődleges célja, hogy feltárja az Észak-alföldi régióban a központi szerepkört betöltő települések szolgáltató funkciókkal való ellátottságát. A célkitűzések közé tartozik annak a megismerése, hogy a régióban fellelhető eltérő településszerkezeti adottsággal rendelkező térségek (nagy kiterjedésű mezővárosok dominanciája, illetve kistelepülések sokasága) sajátosságai mennyiben befolyásolják a centrumtelepülés funkciógazdagságát. Különösen fontos szempont továbbá a három megyeszékhely környezetére gyakorolt hatásainak a bemutatása, mivel vonzáskörzetük az előzetes feltételezések alapján megyéjük igen jelentős részét lefedi, „leárnyékolva” ezzel a környező kisvárosokat. A nagyvárosokkal kapcsolatos vizsgálatok másik fontos szempontja volt annak a feltárása, hogy az agglomeráció népességüket gyorsan növelő szuburbanizációs települései mennyire váltak a szolgáltatások célterületeivé.

A központi funkciókat lefedő tevékenységek szinte kivétel nélkül a szolgáltatások körébe tartoznak, ami elengedhetlenné teszi a szolgáltatások földrajzi struktúráját kialakító folyamatok törvényszerűségeinek megismerését, különös tekintettel a régió speciális adottságaira. A kitűzött cél megvalósítása érdekében releváns információkat gyűjtöttem össze a szolgáltatások gyakran igen különböző specifikumokkal jellemezhető ágazatairól, hogy azok összegzésével komplex képet lehessen alkotni a települések terciér szektoráról. Ennek természetesen előfeltétele volt az egyes szolgáltató ágazatok területi sajátosságainak feltárása külön-külön. A szolgáltatások közül azok kaptak a vizsgálatban nagyobb hangsúlyt, amelyek a városok vonzáskörzetének formálásában is nagyobb jelentőséggel bírnak. Megvizsgáltam, hogy az egyes ágazatok esetében mekkora az a minimális településméret, amely alapjául

szolgálhat az egyes szerepkörök meglepedéséhez. Fontos megjegyezni, hogy a mezőgazdaság és az ipar vonatkozásában egyaránt készültek a régió egészét lefedő monografikus munkák a korábbiakban, a szolgáltatások esetében azonban ez még hiányzott.

A dolgozatban a földrajz két részdiszciplínájának, a településföldrajznak és a gazdaságföldrajznak a sok esetben különböző kutatási szempontjai a témaválasztás jellegéből adódóan egyaránt érvényre kell, hogy jussanak. Alapvető különbség mutatkozik a vizsgálat módszereiben abból a perspektívából is, hogy az azok elvégzéséhez szükséges információk már meglévő adatbázisokból származnak, vagy elsődleges adatgyűjtésből.

A nemzetközileg és Magyarországon egyaránt megfigyelhető, és az Észak-alföldi régió településhálózatára is adaptálható folyamatok bemutatásánál hazai és nemzetközi (angol és német nyelvű) szakirodalmi munkákra támaszkodom. A szolgáltató szektorban a rendszerváltás óta bekövetkezett, illetőleg ma is jellemző folyamatok tárgyalásánál szintén jelentős szerepet a vonatkozó szakirodalom feldolgozása. A szolgáltató szektor területi aspektusú kutatásának általános érvényű megállapításait külön fejezet összegzi, míg az egyes ágazatok jellemző vonásainak bemutatására az észak-alföldi helyzetkép ismertetésénél kerül sor.

A települések központi funkcióinak mennyiségi jellemzésénél, s a szolgáltató szektor egyes ágazatának bemutatásánál nélkülözhetetlen a régió minden településére vonatkozóan rendelkezésre álló statisztikai adatbázisok felhasználása. A szolgáltatási piacon gyakran meghatározó szerepre törő, hálózatos formában kiépülő cégek telephelyeinek földrajzi megoszlásának vizsgálatakor a cégek saját adatbázisaira lehet hagyatkozni.

A vizsgálat elsődleges célterületét az Észak-alföldi régió jelenti, amelyen belül a feldolgozott téma sajátosságaiból adódóan kiemelt figyelem irányul a régió 64 településből álló városálózatára. A városok tekinthetők ugyanis a központi funkciók gyűjtőhelyeinek, ezért a centrum szerepkörök vizsgálata elsősorban rajtuk keresztül lehetséges, amelyet az esetek többségében a szolgáltatások területi struktúrája is alátámaszt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a falvak kimaradnának a különböző szolgáltató ágazatok regionális sajátosságait feltáró vizsgálatokból, csak egyszerűen a város és környéke kapcsolatainak elemzésében nem azok jelentik a meghatározó összetevőt. Mivel a településközi kapcsolatok gyakran átlépik az adminisztratív határokat, ezért a vizsgálat nem hagyhatja figyelmen kívül a régióval szomszédos területeket sem. Ezek ismertetésére csak összegzően kerül sor, a városi vonzaskörzetek jelenlegi, illetőleg jövőbeli alakulását befolyásoló tényezőként.

A dolgozat az igen szerteágazó szolgáltatások ágazati bontásban történő ismertetésére vállalkozik, amelyek fejlődését a rendszerváltást követő közel két évtizedben általánosan érvényesülő és szektor specifikus tényezők egyaránt befolyásolták. A vizsgálat legnagyobbbrészt a lehető legfrissebb elérhető információkra támaszkodik, ami a statisztikai adatbázisok esetében a 2007-es évet jelenti, amely mellett az egyes ágazatok fejlődésében

meghatározó fordulópontok ismertetésére kerül sor. A települések központi szerepkörének vizsgálatához és a települések pozicionálásához jó összehasonlítási alapot nyújtottak *Beluszky Pál* és *Győri Róbert* egész országra kiterjedő, a városok központi funkció alapján felállított rangsorai.

Két alrendszerben tekintem át a vizsgálatok eredményei alapján levonható főbb következtetéseket. Elsőként a szolgáltató szektor területi struktúrájának, meghatározóan a település-hierarchiához kapcsolódó rendjének ismérvei kerülnek felsorolásra, a szolgáltatások főbb kategóriái (termelői, elosztó, társadalmi és személyi szolgáltatások) keretében. Ezt követően a központi szerepkörű települések hierarchikus rendben elfoglalt pozícióját ismertetem, kiemelt figyelmet fordítva az egyes városok esetében a funkcionális hiányosságokra, illetve az egyébként csak magasabb szinten jelenlévő szolgáltató funkciók részleges meglétére.

A bankok fiókjainak telephelyválasztásánál, illetve regionális hálózatuk kiépülésében a települések hierarchiarendjéhez kapcsolódóan hat típus különíthető el a régió bankhálózata alapján. Ellenben a biztosítások piacán az egyes vállalatok által kiépített hálózatok összehasonlítása egzakt módon nem megoldható.

A jogi szolgáltatások területi struktúráját alapvetően befolyásolja a városi bíróságok és ügyészségek elhelyezkedése, amelyekből a régióban 17 található. Az ügyvédek egyértelműen a városokban tömörülnek, 98,5%-uknak városban van az irodája, 90,9%-uknak olyan városban, ahol bíróság is működik, 72,5%-uknak pedig a három megyeszékhely egyikén.

A társas vállalkozások székhelye alapján az üzleti tevékenységek igen nagyfokú földrajzi koncentrációt mutatnak a régión belül, a megyeszékhelyek együttes részesedése a tevékenység többségében 65–75% között mozog. Nagyobb számú vállalkozás a kisvárosokban az ingatlangazdálkodás, valamint a számviteli és adószakértői tevékenység esetében jelenik meg.

Az egyes városok kedvező közlekedés-földrajzi pozíciója a logisztikai központok jelenlétében és a nagykereskedelmi raktárak számában realizálódik, ez utóbbiak jelenlétére települési statisztikák is rendelkezésre állnak, jól tükrözve a települések logisztikai jelentőségét.

A távközlés a 20. század közepén meghatározó szerepet kapott a városok központi szerepkörének meghatározásában, amelyben ma e szolgáltatások elérhetőségének gyors bővülésével egyre kisebb szerepe van. A telefonszolgáltatás szinte teljes mértékben kiegyenlítettnek tekinthető, az internet szolgáltatásban mutatkoznak jelentősebb minőségbeli különbségek.

A kereskedelem a vonzáskörzet formáló funkciók között kitüntetett jelentőséggel bír. A szektor legmeghatározóbb jelensége volt az utóbbi évtizedben a multinacionális vállalatok hálózatainak kiépülése és a nagyvárosi bevásárlóközpontok megjelenése. Az utóbbi évek tendenciáit és a régiói

nagyvárosaiban tervezett fejlesztési elképzeléseket figyelembe véve a következő években a kiskereskedelem üzemeltetői és területi koncentrációjának további erősödése prognosztizálható, amelyben egyre inkább meghatározó szerepet játszanak a külföldi érdekeltségű vállalkozások.

Az 1990-es években és még a 2000-es évek első felében is számos kutatót foglalkoztatott a kistérségeknek a város és környéke funkcionális kapcsolatainak leginkább megfelelő lehatárolása, illetve azok szerepkörének bővítési lehetősége. Az ország kistérségi hálózatának funkció folyamatosan bővültek az utóbbi években, azonban az igazgatási és szervezési funkciók illetékességi területe még csak részben alkalmazkodott ezekhez a térséghatárokhöz.

Az egészségügy intézményrendszerére nagyfokú koncentráció jellemző, a tíz kórházzal, s annak köszönhetően kiterjedt egészségügyi vonzáskörzettel rendelkező város a járóbeteg-ellátás esetében is nagyobb kapacitással bír. A szociális ellátórendszer egyike azoknak az ágazatoknak, amelyek a legkevésbé illeszkednek a régióban a településhierarchia rendszeréhez, alapvetően helyben megjelenő igényekhez igazodik.

Az oktatás tipikus példáját adja a települési funkciók hármas tagolódásának. A középiskolai oktatás a régió 50 településén van jelen, a régióknak ma már 18 olyan városi jogállású települése van, amely nem rendelkezik középiskolával. Szélesebb oktatási skálával a megyeszékhelyek mellett az erős térségközpontokban (pl. Mátészalka, Kisvárd) találkozhatunk. Felsőoktatási szerepkörrel a régió hat települése rendelkezik, amelyek mindegyike a régió határain túlnyúló vonzásterülettel rendelkezik. Hajdúböszörmény, Jászberény és Mezőtúr központi szerepköre ebben az esetben messze túlmutat más funkciókkal összevetve.

A turizmus a vonzáskörzet formáló tényezők között speciális helyet foglal el, mivel nem alapvető funkciója a városoknak, ugyanakkor az arra specializálódott településeknek meghatározza a karakterét. A turizmus a régió több mai kisvárosának várossá válásában is jelentős szerepet játszott, ebbe a körbe sorolódik Abádszalók, Rakamaz és Tiszacsege.

A különböző szolgáltató funkciók területi jellemzőinek, illetőleg települési jelenlétének vizsgálata lehetővé teszi a különböző funkciók és intézmények hierarchikus szint alapján történő rangsorolását (*Beluszky P. 1967*). A rangsorolás alapját az egyes központi szerepkörű intézményekkel ellátott települések és az Észak-alföldi régió összes településének hányadosa, a „diszperziós érték” képezte: $d = t_i / T$, ahol d – az egyes funkciók (többnyire központi szerepkörű intézmények) diszperziós értéke, t_i – a vizsgált szolgáltató funkcióval rendelkező települések száma, T – a vizsgált terület összes településének a száma. A rangsorolt mutatók alapján hierarchikus szintek állíthatók fel a szolgáltató funkciók között, amelyek lehetőséget nyújtanak a régió településeinek kategorizálására, csakúgy, mint a településcsoportokat egymástól elkülönítő tipikus funkciók meghatározására.

A központi szerepkört betöltő települések városhierarchiában elfoglalt pozíciójának megállapítása több számszerűsíthető mutatót is felhasználtam. A besorolás alapját a funkcionális ellátottság jelentette, nagy hangsúlyt fordítva az adott hierarchiaszintnek megfelelő funkciókban mutatkozó hiányosságokra. A jelenlévő központi funkciókat mennyiségi és minőségi szempontból is megvizsgáltam, amire a kereskedelem nyújtja a legjobb példát a multinacionális hálózatok különböző méretkategóriájú üzleteinek gyakran együttes jelenlétével.

A régió városhierarchiájának „csúcán” a régióközpont, Debrecen helyezkedik el, amelyet a vonatkozó szakirodalom is egyértelműen a teljes értékű regionális centrumok közé sorol (*Süli-Zakar I.–Csomós Gy. 2005*). Saját népességszámához képest a város kisebb vonzásterülettel rendelkezik, ezért a szolgáltatásban foglalkoztatottak ezer lakosra jutó száma elmarad a megyeszékhelyek többségétől. A város regionális súlya a szolgáltató funkciók kvantitatív elemzése alapján is több esetben meghaladja a 30%-ot funkcionális várostérsége nélkül, nem említve olyan speciális szerepköröket, amelyek kizárólag Debrecenben vannak jelen.

Nyíregyháza és Szolnok egyaránt teljes értékű megyeszékhelyeknek tekinthetők, a szolgáltató funkciók mennyiségi mutatói megközelítően népességarányosak a két város esetében. A mutatók többsége esetében Szolnok részesedése a régió belül 10–15%, míg Nyíregyházáé 15–20% között mozog, meg kell azonban jegyezni, hogy kereskedelemben a jelentősége inkább a régióközpontoz közelít.

Az Észak-alföldi régió városhálózatában a három megyeszékhely és a kisvárosok között óriási úr táton. Elsősorban a régió belső adottságaiból kiindulva Jászberény, Mátészalka és Kisvárd a teljes értékű középvárosok közé sorolódik, míg Hajdúszoboszló a szolgáltatások egyes esetekben kiemelkedő jelentősége, ám összességében kevésbé kiegyensúlyozott jelenléte miatt a részleges középvárosok közé tartozik.

Az évtizedek óta jelentősebb térségi szerepkört betöltő, kiegyensúlyozott funkcionális ellátottsággal jellemezhető települések a régió kisváros hálózatának oszlopos tagjai (Berettyóújfalu, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Karcag). A hiányos szerepkörű kisvárosok egy része nagyváros közelében fekszik, ami gátló tényezőként hatott egyes funkciók kiépülésénél nagyobb népességszámuk ellenére (Mezőtúr, Törökszentmiklós). A hiányos szerepkörű kisvárosok másik csoportjában inkább a vonzásterület periférikus fekvése jelentette fejlődésük gátját (Fehérgyarmat, Nyírbátor, Püspökladány, Tiszafüred, Vásárosnamény). Még inkább érvényesültek ezek a hatások Balmazújváros, Hajdúnánás, Kisújszállás, Kunszentmárton, Nagykálló és Tiszavasvári esetében, amelyek csak részleges kisvárosoknak tekinthetők.

A többnyire kistérség központi szerepkört is betöltő kisvárosok alatti kategóriába funkcionális értelemben a városias jellegű települések képezik, amelyek csoportja szintén két részre bontható településhálózati pozíciója alapján.

Az első körbe azok a kis népességszámú városok tartoznak, amelyek több községre kiterjedő vonzáskörzettel rendelkeznek, vagy periférikus helyzetük miatt kistérség központi szerepet kaptak (Baktalórántháza, Csenger, Ibrány, Létavértes, Polgár, Záhony). A második körbe azok a városok sorolódnak, amelyek nagyobb népességszámuk, több esetben jelentősebb városi múltuk, s néhány speciális szerepkörük ellenére gyakorlatilag nem, vagy csak egy-két községre kiterjedő vonzáskörzettel rendelkeznek (Derecske, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Jászapáti, Jászárokszállás, Kunhegyes, Martfű Tiszaföldvár, Tiszalök, Túrkeve, Újfehértó).

Az utóbbi években a várossá nyilvánítások magas száma és a potenciális városok egyre szűkülő köre erőteljesen megemelte a városi szerepkör nélküli, azonban városi ranggal rendelkező települések számát. A régió 64 városa közül 24 minimális vonzáskörzet hiányában ebbe a körbe sorolódik (Abádszalók, Balkány, Biharkeresztes, Demecser, Dombrád, Hajdúsámson, Jászfényszaru, Kaba, Kemece, Kenderes, Komádi, Mándok, Máriapócs, Nádudvar, Nagyecsed, Nagyhalász, Nyíradony, Nyírlugos, Nyírtelek, Rakamaz, Téglás, Tiszacsege, Újszász, Vámospércs).

7. Summary

In the past decades it was service sector that showed the largest expansion among all economic branches, it became the major sector both as regards economic performance and the role in employment, by which it solves the constraints of the location of society and economy to a large extent. The penetration of the tertiary sector has been accelerating in the recent decades also in Eastern Europe, including Hungary, because in the “decades of the planned economy” the development of this sector was consciously held back. The importance of the service sector within the economy has been continuously increasing, considering the present trends the revenues coming from the service activities may reach 80 to 90% within the gross domestic product in advanced countries.

As regards the size and functions of cities, there are considerable differences, but a common feature of theirs is that they are dominant functional spatial organising elements in the territorial division of labour. From a settlement geographical approach cities are junctions of central functions; this is what differentiates cities from villages whose inhabitants have to travel to the cities in order to use the central functions. The majority of services, with the exception of the very basic services that can be found in each settlement, are among these central functions.

The primary goal of the essay is to explore the existence of service activities in the settlements with central functions in the region of the North Great Plain. Another objective is to find out how much the characteristics of the areas in the region with different settlement structural endowments (dominance of country towns with large administrative areas, large number of small settlements) influence the range of functions in the central settlements. An issue of special importance is the introduction of the effects of the three county seats on their environment, as – on the basis of preliminary assumptions – their catchment areas cover a significant part of the respective counties, “casting shadow” this way on the surrounding small towns. Another important aspect of the survey related to the big cities was to discover to what extent the settlements of the agglomeration with a rapidly growing population due to suburbanisation were becoming target areas of the service activities.

Activities that can be taken as central functions are almost exclusively services, which make it indispensable to explore the characteristics of the processes shaping the geographical structure of services, with special regard to the special endowments of the region. In order to achieve the goal set I collected relevant information on the often rather different branches of the service sector, so that their aggregation should allow the making of a complex picture of the tertiary functions of the settlements. A precondition of this was of course the description of the spatial characteristics of each individual service branch. Among all services those

were given a special emphasis during the survey which also had a major role in shaping the catchment areas of the cities. I looked at the minimum settlement size necessary for the location and operation of a certain service activity. It is important to remark in this place that for agriculture and industry several works covering the whole of the region had been done beforehand, but not for the service activities.

The thesis operates with the research methods of two disciplines within geography: settlement geography and economic geography. The choice of the topic necessitated the application of both disciplines, with often different research aspects. There is a basic difference between the research methods also from the aspect whether the information necessary for the analyses comes from existing databases or primary data collection.

During the introduction of the processes visible both at the international arena and in Hungary, and also adaptable for the settlement network of the North Great Plain region, I relied on Hungarian and international (English and German language) pieces of literature. When discussing the processes that have taken place in the service sector since the systemic change or are going on these days, the processing of the relevant literature was also important. A separate chapter summarises the statements of general value made for the territorial researches of the tertiary sector, while the introduction of the characteristic features of the respective service branches is done in the chapter written on the introduction of the situation of the region of the North Great Plain.

At the quantitative analysis of the central functions of the settlements and the introduction of the individual service activities it was necessary to use statistical databases available for each settlement in the region. At the survey of the geographical distribution of the companies striving to gain a dominant role in the services market, often located in networking form, the own databases of the companies can be used.

The primary target area of the survey was the North Great Plain region in Hungary, within which, due to the characteristics of the topic of the thesis, a special attention was paid to the urban network of the region, consisting of 64 settlements. Towns and cities are those places where central functions are accumulated; accordingly they are the best subjects for the analysis of central functions, which is also underlined by the spatial structure of services in most cases. Of course it is not to say that villages should be omitted from surveys analysing the regional characteristics of different service branches, it is only that villages are not the dominant elements in the analysis of the city and hinterland relations. Because inter-municipal relations often cross the administrative boundaries, the survey had to take areas in the direct neighbourhood of the region into consideration as well. The introduction of these researches are only briefly summarised; they are seen as factors influencing the present and the future development of the urban hinterlands.

The thesis introduces the very diverse service sector in a sectoral breakdown. The development of the tertiary sector has been influenced in the almost two decades that have passed since the systemic change both by general and sector-specific factors. The survey is primarily based on the latest available information, which means the year 2007 in the case of statistical databases, in addition to which the dominant turning points in the development of the respective sectors were also discussed. For the survey of the central functions of the settlements and the positioning of the settlements a good basis for comparison is provided by the ranks made by *Beluszky, Pál* and *Győri, Róbert*. The two researchers made this rank on the basis of all central functions of the towns and cities, for the whole territory of Hungary.

The main conclusions that can be drawn from the research findings are discussed in two sub-systems. First the spatial structure of the service sector, with a focus on the characteristics of the order of the sector linked to the settlement hierarchy, are introduced, in a breakdown by the main service categories (producer, distribution, social and personal services). Having done that I discuss the position of the settlements with central functions in the settlement hierarchy, paying a special attention in the case of the respective towns and cities to the functional deficiencies, or the incomplete existence of service functions typically present at higher hierarchy levels, only.

Looking at the location of the offices of banks, and the establishment of their regional network, six types of the region's banking network can be differentiated with relation to the settlement hierarchy. On the insurance market, the exact comparison of the networks built out by the respective companies is impossible.

The spatial distribution of legal services is dominantly influenced by the location of city courts and prosecution services, of which there is a total of 17 units in the region. Attorneys are clearly concentrated in towns and cities, 98.5% of them have their offices in these settlements, 90.9% of them in a town or city where a court also operates, 72.5% of them in one of the three county seats.

On the basis of the headquarters of the companies, business activities show a definite geographical concentration within the region, the combined share of the three county seats reaches 65 to 75% in the majority of the activities. A larger number of businesses in the small towns can be found in the fields of real estate management and in accounting and tax consulting.

The favourable transport geographical location of the respective cities is the basis of the establishment of logistic centres and the large number of wholesale warehouses. There are municipal statistics for the latter which well reflect the **logistics** importance of the settlements.

Telecommunication gained a dominant significance after the middle of the 20th century in the definition of the central roles of towns and cities, but the rapid expansion of the access to these services has somewhat weakened the role of the

sector. Telephone services are almost totally equal now in space; major qualitative differences can only be seen in internet services.

Trade has an outstanding significance among the functions shaping the hinterlands. The most decisive phenomenon of this sector over the last decade has been the building out of the networks of the multinational retail companies and the establishment of the large shopping centres in the big cities. Taking the tendencies of the recent years and the development concepts planned in the big cities of the region into consideration, the further strengthening of the ownership and spatial concentration of retail trade is expected in the coming years, in which businesses of foreign ownership play a more and more dominant role.

In the 1990s and also in the first half of the 2000s many researchers were dealing with the designation of the micro-regions in a way that was most compatible with the functional relations of the towns and their surroundings, and with the possible extension of the role of the micro-regions. The functions of the micro-regional network of Hungary have continuously expanded in the recent years, but the competency areas of public administration and other authorities have only partially followed these micro-regional boundaries so far.

The institutional system of health care is characterised by a large-scale concentration, the ten towns and cities with hospitals and accordingly extended health care hinterlands also have more considerable capacity in outpatient care. Social services system is one of those sectors that are least adapted in the region to the system of the settlement hierarchy; they are basically built on local demands.

Education is a typical example for the triple division of the settlement functions. In primary education the satisfaction of the demands on the spot should be natural. Secondary education is present in 50 settlements of the region, and there are 18 settlements with town rank in the North Great Plain region that have no secondary school. A wider range of educational services can be found in the region, in addition to the county seats, in the strong micro-regional centres (e.g. Mátészalka, Kisvárd). Higher education can be found in six settlements of the North Great Plain region, each with a hinterland reaching beyond the boundaries of the region. The central roles of Hajdúböszörmény, Jászberény and Mezőtúr in this respect are by far stronger than their roles in any other function.

Tourism has a special position among the factors influencing the development of the catchment areas. It is not a basic function of the towns and cities, but it determines the character of settlements specialised on the reception of guests. Tourism played an important role in the fact that several settlements of the region were awarded the town status, such small towns include Abádszalók, Rakamaz and Tiszacsege.

The survey of the spatial characteristics of the different service functions and their presence in the individual settlements allows the ranking of the different functions and institutions into a hierarchy (*Beluszky, P. 1967*). The basis of the

ranking was the quotient of the settlements with institutions having central functions and the total of the settlements of the North Great Plain region, the so-called “dispersion value”: $d = t_i / T$, where ‘d’ is the dispersion value of the individual functions (mostly institutions with central functions), ‘ t_i ’ is the total number of settlements with the given service function in the region and ‘T’ is the total number of settlements in the respective region. On the basis of the indices, hierarchy levels can be defined among the service functions which allow both the categorisation of the settlements of the region and the definition of the typical functions that separate the settlement groups from one another.

The definition of the position of the settlements with central functions was done with the use of several quantifiable indices. The basis of the classification was the presence of different functions, placing a great emphasis on the deficiencies in the functions typical for the respective hierarchy level. I looked at the existing central functions both from quantitative and qualitative aspects, for which the best example is trade, with the frequent co-existence of the different size category units of the multinational networks.

The “top position” of the urban hierarchy of the region is held by the regional centre, Debrecen, which is considered by the relevant literature as a complete regional centre (*Süli-Zakar, I. – Csomós, Gy. 2005*). Compared to the size of its own population, the city of Debrecen has a smaller hinterland; accordingly the number of tertiary employment per one thousand inhabitants lags behind the figures in the majority of the county seats. On the basis of qualitative analyses of the tertiary functions, the weight of the city exceeds 30% in the region in many cases, without its functional urban area, not to mention special functions that are available exclusively in Debrecen.

Both Nyíregyháza and Szolnok can be considered as complete county seats, the quantitative indices of the tertiary functions are more or less proportionate to the number of population in both cities. The share of Szolnok within the region is 10–15%, that of Nyíregyháza is 15–20%; we have to remark, however, that the significance of the latter in trade is close to that of the regional centre, Debrecen.

In the urban network of the North Great Plain region, there is a huge gap between the three county seats and the small towns. On the basis of the internal endowments of the region, the towns Jászberény, Mátészalka and Kisvárdá are among the complete middle towns.

Settlements having considerable regional functions for longer time, with balanced functional supply are the dominant members of the small town network of the region (Berettyóújfalu, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Karcag). A part of the small towns with deficient functions are situated in the vicinity of big cities, which was a hindering factor for the establishment of certain functions, despite the relatively large number of population of these small towns (Mezőtúr, Törökszentmiklós). Another group of the small towns with deficient functions is made by those where the barrier to development was the peripheral location of

their hinterlands in the first place (Fehérgyarmat, Nyírbátor, Püspökladány, Tiszafüred, Vásárosnamény). These effects were even stronger in the case of Balmazújváros, Hajdúnánás, Kisújszállás, Kunszentmárton, Nagykálló and Tiszavasvári; these settlements can only be considered middle towns with some restrictions.

The category below the small towns – which are usually also the micro-regional centres – is made by the settlements of urban character in the functional sense, which group can be divided into two groups again, on the basis of their positions in the settlement hierarchy. The first group consists of those towns with a small number of population that have catchment areas covering several villages or were given a micro-regional role due to their peripheral location (Baktalórántháza, Csenger, Ibrány, Hajdúhadház, Létavértes, Polgár, Záhony). The second group is made by those towns that have a larger number of population and in several cases longer urban history, but despite their few special functions they have practically no catchment areas or only have hinterlands covering one village or two (Derecske, Hajdúdorog, Jászapáti, Jászárokszállás, Kunhegyes, Martfű, Tiszaföldvár, Tiszalök, Túrkeve, Újfehértó).

In the recent years the large number of town status awards and the ever narrowing range of the potential towns have considerably increased the number of settlements void of real urban functions but with a town rank. Of the altogether 64 towns and cities of the region, 24 towns are in this category, in the absence of any hinterland (Abádszalók, Balkány, Biharkeresztes, Demecser, Dombrád, Hajdúsámson, Jászfényszaru, Kaba, Kemece, Kenderes, Komádi, Mándok, Máriapócs, Nádudvar, Nagyecsed, Nagyhalász, Nyíradony, Nyírlugos, Nyírtelek, Rakamaz, Téglás, Tiszacsege, Újszász and Vámospércs).

New and novel findings of the thesis

A spatial approached analysis of the full spectrum of the service sector of the North Great Plain region was made for the first time, which in many cases was a novel work at the level of certain branches as well (e.g. business and legal services). The surveys exploring the characteristic features of the respective branches contributed to the recognition of the processes influencing the location of services.

It was proved that service activities are dominantly concentrated in settlements with urban rank; there is a strong correlation between the tertiary sector and the urban network of the region.

As a result of the surveys exploring the relationship between the tertiary sector and the urban network, the grouping of the settlements with central functions on the basis of their functional supply was made, with the help of which I defined the positions of the respective towns and cities of the region in the urban hierarchy of Hungary.

As a result of the analyses made in the thesis I reinforced the academic hypothesis that in the two areas of the North Great Plain region with different settlement structures, the

structural compositions of the services in the settlements with central functions are different too. It is typical of the settlements with no hinterland at all or very small hinterland to have less balanced tertiary sector; they often have functions typical at higher hierarchy levels while services frequent at lower hierarchy levels are often missing.

It was proved that the three county seats possessed more than 50% of the service sector of the region, and the order of the county seats seems to be very stable; it is exceptional that the Debrecen–Nyíregyháza–Szolnok order, defined by their number of population, is altered. It is only tourism where the county seats do not hold dominant positions in the region.

It was also proved that approximately one-third of the settlements with urban rank in the region do not have real urban functions as regards the presence of service functions, or due to the deficiencies of the central functions; they can be justifiably called “ceremony towns”. Parallel to this it was also made clear that the region has no more settlements without urban rank as yet that have functions allowing them to become towns.

The service sector in the centres of the micro-regions newly created in the recent years has only gained a few administrative and human services functions; their central role in their hinterlands has not strengthened as much as it was expected. The positions of the towns and cities in the urban hierarchy seem to be stable in the long run, the newly appearing services are actually built upon the already existing functions.

The service and trade companies with national and regional networks follow the settlement structure of the region both in their location and the operation of their units. It is the size of the network that determines in the first place whether the network is restricted to the big cities or may appear later in the small and medium-sized towns as well. Among the units of the really extended networks it is often possible to make a difference on qualitative grounds, only: on the basis of the size, opening hours, range of services etc. of the respective units.

Forrás- és irodalomjegyzék

Commission Regulation (EC) No 204/2002 of 19 December 2001 amending Council Regulation (EEC) No 3696/93 on the statistical classification of products by activity (CPA) in the European Economic Community.

ESPON 1.1.1 (2005): Potentials for polycentric development in Europe – Project Report. Lead Partner: Nordregio, Stockholm. www.espon.lu, 362 p.

Abonyiné Palotás J. (2003): Infrastruktúra. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 174 p.

Angyal B.–Horváth Z. (2008): Klaszterek Magyarországon – A regionális gazdaságfejlesztés modern eszköze. Kézirat, 104 p.

Ashworth, G. J.–Voogd, H. (1997): A város értékesítése. Marketingszemlélet a közösségi célú várostervezésben. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 266 p.

Bailly, A. S. – Maillat, D. – Coffey, W. J. (1987): Service activities and regional development: some European examples. = Environment and Planning A, Vol. 19., pp. 653–668.

Bajmócy P.–Kiss J. (1999): Megyék, régiók és központjaik – modellek tükrében. = Tér és Társadalom, 13. 1999/1–2. pp. 31–51.

Balázs I. (1993): A települések nagysága és az általuk betöltött funkciók közötti viszony – In: Tanulmányok a terület- és településfejlesztés témaköréből (Szerk.: Szigeti E.). Magyar Közigazgatási Intézet, pp. 69–74.

Balcsók I. (2008): Munkaerő-piaci folyamatok a régióban a rendszerváltás után. In: Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8. (Szerk.: Baranyi B.) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2008. pp. 189–207.

Balogh B.–Kóródi J.–Wirth Gy. (1971): Az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió. = Területi Statisztika, 1971/3. sz. pp. 233–248.

Baranyi B. (2001): „Maradék Biharország” fővárosából az ország keleti kapuja – Berettyóújfalu megújuló szerepkörben. In: Bihari Diéta III. (Szerk.: Matolcsi L.) Ethnica, Debrecen. pp. 52–72.

Baranyi B. (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. = Tér és Társadalom, 18. 2004/2. sz. pp. 1–21.

Baranyi B. (2008): Az Észak-alföldi-régió a „régiók Európájában”. In: Baranyi B.–Nagy J. (szerk.): Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban. DE ATC–MTA RKK, Debrecen, pp. 45–70.

Baranyi B.–Balcsók I. (2000): Mátészalka, a sikeres város – igazi siker-e vagy csak reménykeltő kitorési kísérlet? = Tér és Társadalom, 14. 2000/1. sz. pp. 101–128.

- Barta Gy. (2002):** A magyar ipar területi folyamatai, 1945–2000. Studia Regionum sorozat. Dialóg C&Amp;ampus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002, 272 p.
- Bácskai V.–Nagy L. (1984):** Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Becsei J. (1999):** Érdemes-e alföldi városnak lenni? In: Az Alföld a XXI. század küszöbén. II. Alföld kongresszus (Szerk.: Baukó T.). Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. pp. 229–242.
- Becsei J. (2000):** A magyarországi településállomány változásai (történeti földrajzi vázlat a reformkorig). In: Az Alföld történeti földrajza (Szerk.: Frisnyák S.). MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testület, Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza. pp. 377–390.
- Bell, D. (1973):** The Coming of the Post-Industrial Society: a Venture in Social Forecasting. New York, Basic Books.
- Beluszky P. (1966):** Magyarország kiskereskedelmi központjai. Földrajzi Értesítő, 1966/2. sz. pp. 235–251.
- Beluszky P. (1967):** A magyar városok központi szerepköre. = Statisztikai Szemle, 6. sz. pp. 543–563.
- Beluszky P. (1974):** Nyíregyháza vonzaskörzete. = Földrajzi Tanulmányok, 13. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Beluszky P. (1981):** A városi vonzaskörzetek (városkörnyékiség) vizsgálatának elvi-módszertani kérdései. Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest.
- Beluszky P. (1984):** Vonzaskörzetek lehatárolása gravitációs modellekkel. In: Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban (Szerk.: Sikos T. T.). Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 167–171., 184–185.
- Beluszky P. (1993):** „Tradicionalis” területi hátrányok és terápiák Magyarországon (1948-1992). In: Kovács K. (szerk.) Település, gazdaság, igazgatás a térben. MTA RKK, Pécs.
- Beluszky P. (2000a):** A magyarországi településrendszer fejlődése. In: Magyarország településkörnyezete. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása). (Szerk.: Enyedi Gy.) MTA, Budapest. pp. 9–76.
- Beluszky P. (2001a):** Magyarország térszerkezete és településhálózata. In: A terület- és településfejlesztés kézikönyve (Magyarország kézikönyvtára). (Szerk.: Beluszky P., Kovács Z., Olessák D.). Budapest, CEBA Kiadó. pp. 26–54.
- Beluszky P. (2001b):** The Hungarian urban network: historical perspectives. In: East-Central Europe and the Former Soviet Union. Environment and Society (Ed.: D. Turnock). London, Arnold. pp. 51–70.

- Beluszky P. (2002a):** A középszintű igazgatási központok köre és a városhálózat. In: Vég kiárúsítás II.: Társadalomföldrajzi tanulmányok / Beluszky Pál. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 56–66.
- Beluszky P. (2002b):** A polgárosodás törekeny váza – városhálózatunk a századfordulón. In: Vég kiárúsítás II.: Társadalomföldrajzi tanulmányok / Beluszky Pál. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 159–202.
- Beluszky P. (2003):** Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 568 p.
- Beluszky P.–Győri R. (1999):** A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. = Tér és Társadalom, 13. 1999/1–2. szám. pp. 1–30.
- Beluszky P.–Győri R. (2004):** Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). = Tér és Társadalom. 18. 2004/1. szám. pp. 1–41.
- Beluszky P.–Győri R. (2006a):** A magyar városhálózat funkcionális versenyképessége. In: Régiók és települések versenyképessége (Szerk.: Horváth Gyula). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 236–293.
- Beluszky P.–Győri R. (2006b):** Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után). = Tér és Társadalom, 20. 2006/2. pp. 65–81.
- Beluszky P.–Győri R. (2008):** Legyen rangja város! (avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után). In: Nagyközségek és kisvárosok a térben. (Szerk.: Csapó T.–Kocsis Zs.). Savaria University Press, Szombathely. pp. 19–32.
- Béres T.–Nagy A. (2008):** Aligból valami – A takarékszövetkezetek működése és a települési egyenlőtlenség. = Tér és Társadalom, 2008/4. szám, pp. 97–113.
- Bibó I. (1986):** Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. Válogatott tanulmányok. III. kötet. Magvető, Budapest. pp. 141–294.
- Browning, H.–Singelmann, J. (1975):** The Emergence of a Service Society: Demographic and Sociological Aspects of the Sectoral Transformation of the Labor Force in the U.S.A. National Technical Information Service, Springfield.
- Brush, J. E. (1953):** The Hierarchy of Central Places in Southwestern Wisconsin. Geogr. Rev.
- Bujdosó Z. (2003):** Vonzáskörzet vizsgálatok elmélete a hazai és nemzetközi szakirodalomban. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Társadalomföldrajz–Területfejlesztés I. Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen, pp. 147–170.

- Bujdosó Z. (2004):** A megyehatár hatása a városok vonzáskörzetére Hajdú-Bihar megye példáján. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Természettudományi Kar, 233 p.
- Christaller, W. (1933):** Die zentralen Orte in Süddeutschland. Gustav Fischer, Jena. 68 p.
- Csatári B. (2003):** Az alföldi városok átalakulásának összetevői. In: *Várossiker alföldi nézőpontból*. Szerk.: Timár J.–Velkey G.. Békéscsaba–Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, pp. 55-77.
- Csatári B.–Tóth K. (2006):** A perifériák meghatározása gravitációs modellel. In: *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Szerk.: Kanalas I.–Kiss A.. Kecskemét, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, pp. 221–230.
- Csák Cs. (2000):** Az integrált szövetkezeti hitelintézetek szervezeti és funkcionális megközelítése. PhD értekezés, Miskolc, 225 p.
- Csizmadia Z.–Rechnitzer J.–Grosz A. (2003):** A magyar városhálózat tagozódása az infokommunikációs infrastruktúra alapján az ezredfordulón. = *Tér és Társadalom*, 17. 2003/3. szám. pp. 145–163.
- Csomós Gy.–Kulcsár B. (2009):** A magyarországi NUTS 2 régiók policentrikusságának vizsgálata. = *Debreceni Műszaki Közlemények*, 2009/1-2. pp. 5–14.
- Dancs L. (2008):** Turizmus. In: *Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8.* (Szerk.: Baranyi B.) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2008. pp. 278–306.
- Dicken, P.–Lloyd, E. P. (1984):** The modern western society. Harper and Row, New York.
- Dövényi Z. (2003):** Településrendszer. In: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. (Szerk.: Perczel Gy.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp.519–551.
- Dóry T.–Ponáczy Gy. M. (2003):** Az infokommunikációs ágazatok szerepe és súlya a magyar városhálózatban. = *Tér és Társadalom*, 17. 2003/3. szám. pp. 165–181.
- Ekéné Zamárdi I. (2008):** Demográfiai jellemzők. In: *Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8.* (Szerk.: Baranyi B.) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2008. pp. 176–189.
- Elfring, T. (1989):** New Evidence on the Expansion of Service Employment in Advanced Economies. = *Review of Income and Wealth*, Vol. 35., pp. 409–440.
- Enyedi Gy. (1997a):** A sikeres város. = *Tér és Társadalom*. 1997/4. szám. pp. 1–7.
- Enyedi Gy. (1997b):** Városok a közép-európai átmenetben. *Társadalmi Szemle*, 52. 1997/8–9. szám. pp. 42–56.

- Erdei F. (1931/1971):** Város és vidéke. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Erdei F. (1939/1974):** Magyar város. Akadémiai Kiadó, Budapest. 246 p.
- Erdősi F. (2005):** Magyarország közlekedési és távközlési földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 504 p.
- Faragó L. (2006):** A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. = Tér és Társadalom 20. 2006/2. pp. 83–102.
- Faragó L. (2007):** Térstruktúra: térideák és megvalósításuk a településhálózat-fejlesztésben. = Tér és Társadalom 21. 2007/4. pp. 21–38.
- Faragó L. (témavezető) (2008):** Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció megalapozása. Kutatási zárótanulmány, készült a Nemzeti Gazdasági és Fejlesztési Minisztérium megbízásából az MTA Regionális Kutatások Központjában. Pécs, 368 p.
- Finta I. (2008):** A hatósági tevékenység ellátásának kérdései helyi és kistérségi szinten. In: Függőben – Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában (Szerk.: Kovács K.–Somlyódyne Pfeil E.). pp. 123–154.
- Gál Z. (2000):** A pénzügyintézetek szerepe az alföldi városok modernizációjában. In: Az Alföld történeti földrajza (Szerk.: Frisnyák S.). MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testület, Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza. pp. 321–343.
- Gál Z. (2001):** A magyarországi pénzügyintézeti szektor területi szerkezetének és a bankhálózat fejlesztésének földrajzi vizsgálata. In: Földrajzi Konferencia, Szeged, CD-kiadvány. 21 p.
- Gál Z.–Molnár B.–Nagy E. (2002):** A termelői szolgáltatások szerepe a helyi és térségi gazdaság fejlődésében. = Tér és Társadalom, 2002/2. pp. 113–128.
- Gyöngyösi L. (1998):** Debrecen és Hajdú-Bihar megye kistérségeinek regionális kapcsolatai I. A Bihari kistérség. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Tanulmányok Debrecen városföldrajzából. KLTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen, pp. 83–95.
- Hajdú Z. (1987):** Vonzáskörzet kutatás a felszabadulás előtti magyar földrajztudományban. = Tér és Társadalom 1/1. pp. 87–95.
- Hajdú Z. (1992):** Település-és településhálózat-fejlesztési politika Magyarországon az államszocializmus időszakában. In: Földrajzi Közlemények 1992/1-2. sz. pp. 29–37.
- Hajdú Z. (2005):** Magyarország Közigazgatási Földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 332 p.
- Hall, P. (2002):** Christaller for a Global Age: Redrawing the Urban Hierarchy. In: Stadt und Region: Dynamik von Lebenswelten, Tagungsbericht und

wissenschaftliche Abhandlungen, 53. Ed.: A. Mayr, M. Maurer, J. Vogt. Leipzig, Deutsche Gesellschaft für Geographie, pp. 110–128.

Illeris, S. (1989): Services and Regions in Europe. ESCS–EEC–EAEC, Brussels–Luxembourg.

Illés I. (2003a): A tercier szektor jellege, társadalmi-gazdasági szerepe, fejlődési sajátosságai. In: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza (Szerk. Perczel Gy.) ELTE Eötvös Kiadó. pp. 373–382.

Illés I. (2003b): A bankrendszer és a pénzügyi szolgáltatások. In: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza (Szerk. Perczel Gy.) ELTE Eötvös Kiadó. pp. 454–466.

Illés I. (2003c): Társadalmi szolgáltatások. In: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza (Szerk. Perczel Gy.) ELTE Eötvös Kiadó. pp. 467–518.

Kádas K. (1972): Az infrastruktúra fogalma és fejlesztésének hatékonysága. In: Infrastruktúra (Szerk.: Illés I.–Rimaszombati J.). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, pp. 11–19.

Kákai L. (2005): Torzulások a magyar nonprofit szektorban. = Civil Szemle, 2. évf. 3. sz. pp. 38–46.

Kiss J. P. (2003): Az alföldi városok fejlődésének adottságai az 1990-es évek új feltételrendszerében. In: Timár Judit – Velkey Gábor (szerk.): Várossiker alföldi nézőpontból. Békéscsaba, Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ. pp. 39–54.

Kiss J. P.–Bajmócy P. (2001): Városi funkciójú központok és elméleti vonzáskörzeteik az Alföldön. = Tér és Társadalom, 15. 2001/1. pp. 65–89.

Kleinheincz F. (2001): Spin-off vállalkozások, avagy: barátokozunk egy új megnevezéssel. Inco (internetes folyóirat) <http://www.inco.hu/inco5/innova/cikk1.htm> (letöltve: 2008. június 20.)

Kókai S. (1990): Kunszentmárton vonzáskörzete. Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis, pp. 283–300.

Koncz G. (2003): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határmenti területeinek elérhetőségi viszonyai és fejlesztési lehetőségei. In: Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában (Szerk.: Süli-Zakar I.). Debrecen, pp. 193–203.

Koncz G. (2005a): Az alföldi városok lakosságának foglalkoztatottsági viszonyaiban 1990 és 2001 között bekövetkezett változásokról. In: Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók keleti periferián. III. Alföld Kongresszus (Szerk.: Nagy E.–Nagy G.). Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. pp. 178–182.

Koncz G. (2005b): Központ szerepkörű települések „Csonka-Biharban”. In: „Maradék Biharország”. Berettyóújfalú megújuló szerepkörben (Szerk.: Baranyi B.–Porkoláb L.). B Tónus Bt., Berettyóújfalú. P. pp. 45–58.

- Koncz G. (2008a):** Kereskedelem, gazdasági szolgáltatások. In: Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8. (Szerk.: Baranyi B.) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2008. pp. 256–261.
- Koncz G. (2008b):** Az egészségügy helyzete és intézményrendszere. In: Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8. (Szerk.: Baranyi B.) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2008. pp. 314–329.
- Koncz G. (2008c):** Településállomány, településhálózat, térszerkezeti sajátosságok. In: Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8. (Szerk.: Baranyi B.) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2008. pp. 390–425.
- Kovács Z. (1990):** A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború után. = Földrajzi Közlemények, 1-2. sz. pp. 3–15.
- Lackó L. (1978):** Települések vonzásterületének meghatározása egymásrahatási modell segítségével. = Földrajzi Értesítő, 1. pp. 31–43.
- Lengyel I. (1999):** Mérti a mérhetetlent? A megyei jogú városok vizsgálata többdimenziós skálázással. = Tér és Társadalom 1-2. sz. pp. 53-74.
- Lengyel I.– Rechnitzer J. (2000):** A városok versenyképességéről. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón (Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J.). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 130–152.
- Lőcsei H. (2004):** A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája. In: Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon – Regionális Tudományi Tanulmányok 9. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTE-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 75-90.
- Magyar Értelmező Kéziszótár (1987):** Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1544 p.
- Mendöl T. (1963):** Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 567 p.
- Meyer, I.–Huggett R. (1981):** Settlements. Harper and Row, London.
- Mező B. (1998):** Vonzásviszonyok és térkapcsolatok Jász-Nagykun-Szolnok megyében. Alföld Kutatási Program Zárójelentés MTA RKK ATI, Kecskemét, 24 p.
- Mohácsi K. (1998):** A magyarországi élelmiszer-forgalmazás – a szövetkezeti kereskedelem (az áfészek) lehetőségei. = Közgazdasági Szemle, XLV. évf., 1998. május. pp. 494–506.
- Nagy E. (2000):** Globális stratégiák és lokális válaszok a kiskereskedelemben. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón (szerk. Horváth, Gy.–Rechnitzer, J.). Dialóg-Campus. Pécs. pp. 354–373.
- Nagy E. (2002):** Az üzleti szolgáltatások megjelenése és térszerkezeti sajátosságai az átalakuló magyar gazdaságban. = Területi Statisztika 5. (42.) évf. 2. sz. pp. 147–167.

- Nemes Nagy J. (1996):** Soprontól Nyíradonyig. Városaink a piacgazdasági átmenetben. = Comitatus 8-9. pp. 15–22.
- Nemes Nagy J. (1998):** A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 195 p.
- Nemes Nagy J. (2003):** A kistérségek funkciójáról. In: Nemes Nagy J. (szerk.): Kistérségi Mozaik. Regionális Tudományi Tanulmányok 8. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, pp. 7–18.
- Nemes Nagy J. (2004):** Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? In: Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon – Regionális Tudományi Tanulmányok 9. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTE-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 5–42.
- Papp A. (1981):** Debrecen vonzáskörzete. = Alföldi Tanulmányok. pp. 177–201.
- Papp A. (1983):** Az Alföld vonzásközpontjai és vonzáskörzetei a XX. században. Az alföldi kutatás feladatai (Szerk.: Gurzó I.). Békéscsaba. pp. 147–199.
- Papp I. (Szerk.) (2003):** Szolgáltatások a harmadik évezredben. Aula Kiadó, Budapest, 542 p.
- Pál V. (2000):** A régió egészségügyi helyzetének területfejlesztési szempontú értékelése. In: A területfejlesztést megalapozó tudományos kutatások az Észak-Alföldön (Szerk.: Kiss J.). Békéscsaba, MTA RKK ATI Békéscsabai Osztálya. Kézirat. pp. 18–28.
- Pálos I. – Arányi E. (1980):** Szolgáltatások Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 295 p.
- Pénzes J. (2005):** Városi vonzásközpontok vizsgálata az Észak-alföldi régióban. In: Süli-Zakar I. (szerk.): „Tájak–Régiók–Települések...” Tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt. Debrecen, pp. 160–165.
- Pfeil E. (2001):** Az önkormányzatok feladat- és hatásköre, gazdálkodása, az önkormányzati társulások. Közigazgatási alapok (Szerk.: Finta I. et al). Budapest, Unió. pp. 157–186.
- Raffay Z. (1996):** A szolgáltatások osztályozása és szerepük a regionális fejlődésben. = Tér és Társadalom, 10. 1996/2–3. szám. pp. 167–178.
- Raffay Z. (2002):** Az üzleti szolgáltatások szerepe a periférikus térségek fejlesztésében. = Gazdálkodás, 46. 2002/5. pp. 4–15.
- Raffay Z.–Sári L. (2003):** A rurális térségek gazdasági versenyképességének növelése a szolgáltatások fejlesztésével. In: A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia. (Szerk.: Kovács T.) MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 190–200.
- Rechnitzer J. (2002):** A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai. = Tér és Társadalom, 16. 2002/3. szám. pp. 165–183.

- Reilly, W. J. (1929):** Methods for the Study of Retail Relationships. University of Texas Bulletin No. 2944, Nov. 1929.
- Reilly, W. J. (1931):** The Law of Retail Gravitation, New York.
- Rónainé Györgyi M. (Szerk.) (2003):** Szolgáltatások jegyzéke (SZJ '03). Központi Statisztikai Hivatal, második javított kiadás, Budapest. 354 p.
- Sassen, S. (1998):** Urban Economy and Fading Distance. The Hague. (http://www.megacities.nl/lecture_2/lecture.html, letöltés: 2007. augusztus 10.)
- Senn, L. (1993):** Service Activities, Urban Hierarchy and Cumulative Growth. In: Daniels, P.–Illeris, S.–Bonamy, J.–Philippe J. (Eds.): The Geography of Services. Frank Cass & Co., London, pp. 11–22.
- Seres A. (2006):** Koncentráció a hazai kereskedelemben. – Műhelytanulmányok MT-DP 2006/14. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 31 p.
- Short, J. R. et al. (1996):** The Dirty Little Secret of World Cities Research: Data Problems in Comparative Analysis. In: International Journal of Urban and Regional Research. No. 20. pp. 697–717.
- Somlyódyne Pfeil E. (2003):** Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 295 p.
- Süli-Zakar I. (1998a):** Debrecen és a környező kis- és középvárosok kistérségi vonzáskörzetei. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Tanulmányok Debrecen városföldrajzából. KLTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen, pp. 193–253.
- Süli-Zakar I. (1998b):** Vonásviszonyok és térkapcsolatok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Alföld Kutatási Program Zárójelentés MTA RKK ATI, Kecskemét, 14 p.
- Süli-Zakar I.–Csomós Gy. (2005):** Debrecen helye a nagyvárosi hierarchiában. = Debreceni Szemle, Debrecen, 2005/2. szám, pp. 280–289.
- Szarvák T. (2008):** Hagyományos és új elemek a kultúra és társadalom kapcsolatában. In: Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8. (Szerk.: Baranyi B.) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2008. pp. 307–314.
- Szigeti E. (2002):** Község, Város, Jogállás. A magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése. Magyar Közigazgatási Intézet, 248 p.
- Szigeti E. (2007):** Az állam területi és helyi szervei, működésük térbeli keretei. – Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ. ROP 3.3.1 Programigazgatóság. www.kszk.gov.hu, p.
- Szirmai V. – A. Gergely A. – Baráth G. – Molnár B. – Szépvölgyi Á. (2002):** Verseny és/vagy együttműködés. Város és környéke kapcsolatai. Budapest–

Székesfehérvár: MTA Szociológiai Kutatóintézet, MTA RKK NYUTI Középdunántúli Kutatócsoport, 233 p.

Szónoky Ancsin G. (2006): Népesedési helyzetjelentés: öregedés vagy öregek fiatalodása? In: Táj, környezet, társadalom (Szerk.: Kiss A. et al.). Szeged, pp. 677–686.

Teperics K. (2002): A Hajdú-Bihar megyei diplomások munkaerőpiaci helyzetének vizsgálata (A Debreceni Egyetem hatása a humán erőforrásokra). *Studia Geographica* 10. A Debreceni Egyetem Földrajzi Tanszékei, Debrecen, 159 p.

Teperics K. (2005): Debrecen oktatási vonzáskörzete. In: Kisközségtől az eurorégióig. Prof. Dr. Süli-Zakar István tiszteletére szerzett tanulmányok gyűjteménye (Szerk.: Czimre K.). Debrecen, pp. 58–70.

Timár J. (1999): Az alföldi városok esélyei a városok versenyében. In: Az Alföld a XXI. század küszöbén. II. Alföld kongresszus (Szerk.: Baukó T.). Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. pp. 225–228.

Timár J.–Velkey G. (szerk.) (2003): Várossiker alföldi nézőpontból. Békéscsaba–Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, 253 p.

Tóth A. (1998): Debrecen és Hajdú-Bihar megye kistérségeinek regionális kapcsolati II. Debrecen és az északi Hajdúvárosok. Tanulmányok Debrecen városföldrajzából. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Tanulmányok Debrecen városföldrajzából. KLTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen, pp. 283–305.

Tóth J.–Trócsányi A. (1996): Összegzés. „A magyarországi városhálózat és a városhiányos térségek vizsgálata” c. kutatás témakörében. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Pécs.

Tóth K. (2000): Városias falvak – falusias városok. Az 1990 óta várossá nyilvánított települések helye a városhálózatban. In: Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. (Szerk.: Kovács T.) MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 463–468.

Tömöri M. (2008): A magyarországi hipermarketek térbeli terjedésének vizsgálata. In: Fazekas I. et al. (szerk.) IV. Magyar Földrajzi Konferencia kötet. Rexpo Kft., Debrecen, pp. 375–381.

Vadász I. (1981): Tiszafüred vonzáskörzete. *Studia Geographica* 4., KLTE, Debrecen 65 p.

Vadász I. (1984): Kunhegyes vonzáskörzete. Kunhegyes, 52 p.

Vadász I. (1995): A Közép-Tiszavidék kisvárosai a XIX–XX. században. A Közép-Tiszavidék központ jellegű településeinek szerepköre és vonzáskörzet-

rendszere a XIX–XX. században. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 54. Szolnok–Tiszafüred, 1995. 201 p.

Zoltán Z. (2002): A magyar kisváros-hálózat kiteljesedése az 1990-es évtizedben. Comitatus. 12/11–12. szám. pp. 142–151.

Zoltán Z. (2003): A magyar kisváros-hálózat kiteljesedése az 1990-es évtizedben II. Comitatus. 13/1–2. szám. pp. 121–126.

Felhasznált adatbázisok:

A Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási adatai (1990 és 2001) az MTA RKK elektronikus adatbázisából származtatva.

A KSH T-star települési adatbázisának az 1990 és 2007 közötti évekre vonatkozó adatsorai az MTA RKK elektronikus adatbázisából származtatva.

KSH Területi Statisztikai Évkönyvek (1990-2007) – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Az Opten Informatikai Kft. interneten keresztül (www.opten.hu) cég- és törvénytárából származó információk.

A MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetében végzett országos, 305 önkormányzat körében lefolytatott kérdőíves felmérés adatai (2005).

Különböző gazdasági szervezetek és intézmények által közölt információk.

Vizsgált települések honlapjai.

Területfejlesztési helyzetfeltáró tanulmányok, tervdokumentumok:

Országos Területfejlesztési Konceptió (97/2005. OGY. Határozat).

A magyarországi városok versenyképessége (2001). Kutatási zárótanulmány az FVM számára. Témavezető: Beluszky P. 62 p.

A magyar településhálózat helyzete és távlatai. Az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió szakmai megalapozása (2007). VÁTI–MTA RKK.

Területfejlesztési alapkutatások az Észak-Alföldi Régióban (1999). MTA RKK ATI.

Észak-Alföldi Régió területfejlesztési koncepciója, területfejlesztési stratégiai programja, operatív programja, valamint az azokat megalapozó helyzetfeltárás (2004-2006). Excellence Rt.

MELLÉKLETEK

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: Megyeszékhelyek gravitációs vonzóerejének nagysága, 1995 (azonos területű ötödök)	20
2. ábra: Vonzásterületek lehatárolása az Alföldön gravitációs modell alkalmazásával, 1997 (48 vonzásközpont figyelembevételével)	21
3. ábra: Magyarország városainak standardizált szupergravitációs indexe, 2005	23
4. ábra: A magyarországi városok, városias jellegű települések elhelyezkedése 1967-ben	31
5. ábra: Az 1971-es OTK hierarchizált településhálózata	39
6. ábra: Városok funkcionális hálózata 2006-ban	43
7. ábra: Tervezett Funkcionális Városi Térségek és besorolásuk	46
8. ábra: A városi jogállású települések elhelyezkedése és népességszám szerinti megoszlása, 2007, fő	53
9. ábra: Az Észak-alföldi régió kistérségei 2009. január 1-jén	57
10. ábra: Az Észak-alföldi régió városainak vonzáskörzete gravitációs modell alapján	66
11. ábra: Jelentősebb vidéki hálózattal rendelkező bankok fiókjai (OTP Bank nélkül), 2008	75
12. ábra: Az OTP Bank fiók- és ATM hálózata az Észak-Alföldön, 2008	77
13. ábra: Takarékszövetkezetek fiókhálózata az Észak-Alföldön, 2008	78
14. ábra: A területileg illetékes városi bíróságok és ügyészségek és azok elérhetősége (percben, közúton), 2008	83
15. ábra: Praktizáló ügyvédek száma az Észak-alföldi régió településein és a legközelebbi bíróságok elérési ideje (perc), 2008. december 31.	85
16. ábra: Kölcsönzőhelyek száma az Észak-alföldi régió településein, 2007	89
17. ábra: A működő K+F társas vállalkozások száma (db), 2009	90
18. ábra: Üzemanyagtöltő állomások elhelyezkedése a régióban, 2007	94
19. ábra: Nagykereskedelmi raktárak elhelyezkedése a régióban, 2007	96
20. ábra: Települések postáinak összesített nyitvatartási ideje, 2008	98
21. ábra: Mobiltelefon-szolgáltatók értékesítési helyei, 2008. március 1.	100

22. ábra: Kiskereskedelmi hálózat egységek száma és megoszlása, 2007	102
23. ábra: Kiskereskedelmi hálózati egységek ezer lakosra jutó száma	103
24. ábra: Illatszerboltok és illatszer áruházláncok üzleteinek elhelyezkedése a régióban, 2007	108
25. ábra: Gépjármű- és gépjármű alkatrész szaküzletek, 2007	109
26. ábra: Munkaügyi kirendeltségek illetékességi területe és elérési ideje közúton (perc), 2007	112
27. ábra: Körzeti földhivatalok és kirendeltségek illetékességi területe és elérése közúton (perc), 2007	115
28. ábra: Városi rendőrkapitányságok illetékességi területe és elérhetősége közúton (perc) és a rendőrőrsök elhelyezkedése, 2007	116
29. ábra: Hivatásos önkormányzati és önkéntes tűzoltóságok működési területe és elérhetősége közúton (perc), 2007	117
30. ábra: Országos egyéni választóköri körzetek és központjaik elérhetősége közúton (perc), 2007	118
31. ábra: Okmányirodák illetékességi területe és elérési ideje közúton (perc), 2007	120
32. ábra: Járóbeteg-ellátás központjai (egy lakosra jutó munkaórák száma), 2007	123
33. ábra: A kórházak belgyógyászati osztályának ellátási kötelezettsége, 2006	126
34. ábra: Bölcsődei férőhelyek ezer lakosra jutó száma, 2007	129
35. ábra: Időotthonok férőhelyeinek száma, 2007	130
36. ábra: Nappali tagozatos középiskolások ezer lakosra jutó száma, 2007	134
37. ábra: Bejáró- és kollégista középiskolások ezer lakosra jutó száma, 2007	135
38. ábra: Mozilátogatások ezer lakosra jutó száma, 2007	138
39. ábra: Villamos energia szolgáltatók ügyfélszolgálati irodái az Észak-alföldi régióban, 2009	141
40. ábra: A Tigáz Zrt. ügyfélszolgálati irodái és fiókirodái az Észak-alföldi régióban, 2009	142
41. ábra: A gázszolgáltatás beindulásának dátuma az Észak-alföldi régió településein, 1990–2001	143
42. ábra: Vendéglátóhelyek megoszlása az Észak-alföldi régióban	147

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Szolgáltatások kategorizálása Browning és Singelmann alapján	11
2. táblázat: Christaller és Hall városhierarchiája	34
3. táblázat: Az 1990 után alakult települések az Észak-alföldi régióban	48
4. táblázat: A települések száma és nagyságrendi megoszlása (%), 2007	50
5. táblázat: A települések népessége népességnagyság-kategóriák szerint (%), 2007	50
6. táblázat: Várossá nyilvánítások az Észak-alföldi régióban, 1952–2008	51
7. táblázat: Nagyközségek az Észak-alföldi régió megyéiben, 2009. január 1.	54
8. táblázat: A régió 25 legnépesebb városának a népességszám alapján felállított rangsorban elfoglalt helye népességszámlálások alkalmával	61
9. táblázat: Regisztrált gazdasági társaságok és egyéni vállalkozások ezer lakosra jutó száma települések népességekategóriái szerint, 2007	63
10. táblázat: A szolgáltató szektorban foglalkoztatottak abszolút száma az Észak-alföldi régió városaiban (első és utolsó tíz helyezett), 2001	71
11. táblázat: A szolgáltatásban foglalkoztatottak ezer lakosra jutó száma az Észak-alföldi régió városaiban (első és utolsó tíz helyezett), 2001	72
12. táblázat: Ingatlanügyletekkel foglalkozó társas vállalkozások számának regionális részaránya és ezer lakosra jutó száma a 16 legjelentősebb centrumban	87
13. táblázat: Középfokú vonzáskörzetek formálásában szerepet betöltő szaküzletek hiánya városi jogállású településeken, 2007	105
14. táblázat: Mentőállomások az Észak-alföldi régióban, 2008	124
15. táblázat: Kórházi ágyak száma az Észak-alföldi régióban, 2006. június 30.	125
16. táblázat: Az Észak-alföldi régió felsőoktatási központjai, 2007	136
17. táblázat: Szolgáltató funkciók diszperziós (d) értéke és kapcsolata a településhierarchiával	152
18. táblázat: Az Észak-alföldi régió városainak hierarchikus csoportjai	159

1. MELLÉKLET

A gravitációs modell alapján számított elméleti vonzaskörzet néhány jellemzője, 2007

Rangsor (népesség- szám alapján)	Város	Népesség- szám (fő)	30 percen belül elérhető népesség száma (fő)	Vonzás- körzet település- száma	Vonzás- körzet népesség- száma (fő)	A vonzott települések népességszáma a központi település népességszámának százalékában
1.	Debrecen	204 124	384 446	13	249 102	22
2.	Nyíregyháza	116 298	255 220	22	165 297	42
3.	Szolnok	75 474	228 696	14	119 350	58
4.	Hajdúböszörmény	31 910	354 686	1	31 910	0
5.	Jászberény	27 386	181 491	11	47 080	72
6.	Hajdúszoboszló	23 383	310 904	1	23 383	0
7.	Törökszentmiklós	22 340	193 276	6	36 092	62
8.	Karcag	21 439	86 283	2	22 406	5
9.	Mezőtúr	18 653	78 384	3	20 081	8
10.	Hajdúnánás	17 892	105 921	1	17 892	0
11.	Balmazújváros	17 752	267 166	2	19 373	9
12.	Mátészalka	17 712	124 822	17	44 186	149
13.	Kisvárd	17 550	116 816	18	49 614	183
14.	Berettyóújfalu	15 647	104 003	20	39 206	151
15.	Püspökladány	15 565	134 822	5	25 728	65
16.	Újfehértó	13 553	483 447	2	15 353	13
17.	Tiszavasvári	13 329	214 911	3	17 544	32
18.	Hajdúhadház	12 872	329 229	1	12 872	0
19.	Nyírbátor	12 843	124 336	15	36 061	181
20.	Hajdúsámson	12 163	331 283	–	–	–
21.	Kisújszállás	12 158	86 255	2	17 281	42
22.	Tiszaföldvár	11 788	64 641	5	17 973	52
23.	Tiszafüred	11 518	57 481	8	25 694	123
24.	Nagykálló	10 324	260 836	2	14 232	38
25.	Túrkeve	9 545	70 355	1	9 545	0
26.	Jászapáti	9 415	108 056	5	19 541	108
27.	Hajdúdorog	9 294	112 128	1	9 294	0
28.	Derecske	9 235	315 540	3	12 552	36
29.	Nádudvar	9 199	97 459	1	9 199	0
30.	Vásárosnamény	9 150	99 897	27	35 069	283
31.	Kunszentmárton	9 114	141 452	7	20 368	123
32.	Fehérgyarmat	8 472	93 985	46	38 372	353
33.	Polgár	8 371	131 183	5	12 990	55
34.	Kunhegyes	8 178	63 961	5	17 341	112
35.	Jászárokszállás	8 070	113 285	1	8 070	0
36.	Nyíradony	7 993	311 157	4	15 216	90

37.	Létavértes	7 218	42 519	4	12 186	69
38.	Nyírtelek	7 038	216 366	–	–	–
39.	Martfű	6 997	183 400	4	13 941	99
40.	Ibrány	6 984	52 379	4	14 128	102
41.	Újszász	6 736	199 995	2	7 740	15
42.	Balkány	6 703	102 536	4	12 756	90
43.	Téglás	6 534	437 856	2	9 866	51
44.	Nagyecsed	6 526	72 516	6	14 595	124
45.	Kaba	6 322	128 507	2	7 737	22
46.	Tiszalók	5 929	186 595	2	8 346	41
47.	Nagyhalász	5 855	179 148	4	9 089	55
48.	Jászfényszaru	5 813	220 334	1	5 813	0
49.	Komádi	5 674	33 143	4	7 999	41
50.	Vámospércs	5 463	259 779	4	13 838	153
51.	Kenderes	5 123	98 429	–	–	–
52.	Rakamaz	5 030	188 800	5	9 681	92
53.	Csenger	5 001	29 884	16	15 319	206
54.	Kemecse	4 900	191 322	2	6 610	35
55.	Tiszacsege	4 822	25 152	2	6 295	31
56.	Mándok	4 449	53 253	7	10 101	127
57.	Demecser	4 440	217 336	3	8 448	90
58.	Abádszalók	4 389	38 158	2	7 139	63
59.	Záhony	4 384	51 008	4	7 252	65
60.	Baktalórántháza	4 295	273 851	8	16 606	287
61.	Dombrád	4 204	98 620	4	9 615	129
62.	Biharkeresztes	4 090	58 529	8	10 196	149
63.	Nyírlugos	2 927	75 117	3	6 872	135
64.	Máriapócs	2 189	101 403	2	3 961	81

Forrás: Saját szerkesztés www.utvonalterv.hu és KSH T-star 2007 adatai alapján.